

T.C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

GÖÇMEN KADINLARIN DİNİ SOSYALLEŞMESİNDE

CAMİNİN ROLÜ

(DANİMARKA/KOPENHAG KOCATEPE CAMİİ ÖRNEĞİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

Nefide YÜCE

ŞANLIURFA – 2016

T. C.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN SOSYOLOJİSİ BİLİM DALI

GÖÇMEN KADINLARIN DİNİ SOSYALLEŞMESİNDE

CAMİNİN ROLÜ

(DANİMARKA/KOPENHAG KOCATEPE CAMİİ ÖRNEĞİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nefide YÜCE

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Salih AYDEMİR

ŞANLIURFA - 2016

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı 135227001 numaralı Nefide YÜCE'nin hazırladığı "Göçmen Kadınların Dinî Sosyalleşmesinde Caminin Rolü (Danimarka Kopenhag Kocatepe Camii Örneği)" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması, 23./08/2016 tarihinde, saat 10:00'te yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

23/08/2016

(Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Salih AYDEMİR

Üye

Yrd. Dr. Erol ERKAN

Üye

Yrd. Doç. Dr. Ahmet ASLAN

Bu tezin Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

2016
Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır
 Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ORJİNALLIK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Nefide YÜCE
135227001
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı
Din Sosyolojisi
Göçmen Kadınların Dini
Sosyalleşmesinde Caminin Rolü
(Danimarka/Kopenhag Kocatepe Camii
Örneği)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 132 sayfalık kısmına ilişkin, 28/11/2016 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 14'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vb Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığımı ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntılarının bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığımı, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

28/11/2016

Nefide Yüce

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 28/11/2016

S. Aydemir
Yrd. Doç. Dr. Salih AYDEMİR

ÖNSÖZ

Avrupa’da göçmenlik konusu uzun yıllar sosyal bilimler alanında çalışmalara konu olmuştur. Günümüzde de hâlâ güncelliğini koruyan önemli meselelerdendir. Özellikle bugün Avrupa Birliği ülkelerinde yaşanan göçmen ve mülteci sorunları, bu konu üzerinde yapılmış çalışmalar ve sorulmuş sorular tüm tazeliğiyle günümüze kadar taşınmaktadır.

Avrupa, pek çok dinî ve etnik grubu barındıran, özellikle de 1950’den itibaren işgücü sebebiyle ihtiyacı karşılamak için değişik kıtalardan göçmen işçilerin katılımı sonucu çok kültürlü bir coğrafya haline gelmiştir.

Bu çalışmada Danimarka’ya işçi olarak göç edip Avrupa kültürüyle tanışmış, ekonomik, sosyal ve kültürel sebeplerden dolayı kendilerini tam olarak ifade edememiş, dinî ve etnik kimliklerini koruma adına yaşadıkları kültürün hep dışında kalmak zorunda kalmış göçmen kadınlar incelenmiştir. Aynı zamanda kırsal kesimden göç etmeleri nedeni ile çocuklarına İslam’ı anlatacak birikimleri de olmadığı için ikinci ve üçüncü kuşak gençlerle ciddi sıkıntılar yaşamış Türkiye kökenli göçmen kadınların sorunları araştırılmıştır. Buna ilaveten birinci kuşak kadınlar ile birlikte kendi kültüründen uzak yaşayan, nereye ait olup olmadığı konusunda ikilemde kalmış ikinci ve üçüncü nesil göçmen kadınlar ve genç kızlar da araştırmaya dâhil edilmiştir.

Böyle bir çalışma yapmamızın en önemli sebebi, geleneksel ve kulaktan dolma dini bilgilerle dinini yaşamaya çalışanların yaşadığı sıkıntıları bilimsel bir şekilde ortaya koymaktır. Ayrıca Danimarka toplumunun göçmenlere ve Müslümanlara karşı bakış açılarındaki değişime bağlı olarak ortaya çıkan sorunları tespit etmektir. Bununla beraber, kendilerine rehberlik yapılamadığı için istedikleri yaşam biçimiyle birlikte, Danimarka halkıyla kültürel uyum sorunları yaşayan gurbetçilerin sosyal hayattaki sıkıntılarını ortaya koyarak, göçmenlerin sıkıntılarına çözüm adına bir katkı sunabilme ümidi bu çalışmayı yapmaya yönlendirmiştir.

Çalışmamız sosyal hayatın dışına itilen göçmen kadınların göçe bağlı kültürel çatışma, entegrasyon, asimilasyon gibi konular çerçevesinde yaşadıkları sorunları öne çıkararak kadınların sosyalleşme süreçlerinde yaşadıkları problemlerin

çözümünde camiler ve din görevlilerinin fonksiyonlarını değerlendirme olanağı bulabilmemiz açısından önemlidir.

Bu çalışmada emeği geçenler öncelikle beni cesaretlendirip böyle bir konuyu çalışmaya teşvik eden ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Salih Aydemir'e ve bu çalışmanın asıl kahramanları olan Kopenhag Kocatepe Camii cemaatine, Kadın Kolları ve Gençlik Kollarının kıymetli bireyelerine ve Danimarka'da bulunduğum sürede kendilerine ayırmam gereken vakti oradaki teyzeler ve ablalarla cömertçe paylaşan sevgili çocuklarım Ahmet, Berra Nur ve Bilge Nur'a teşekkür etmeyi bir borç biliyorum. Ayrıca bu çalışmaya maddi destek sağlayan Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Proje Koordinatörlüğüne (HÜBAK) teşekkür ederim.

Nefide YÜCE - Ağustos 2016

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	VII
TABLO LİSTESİ	VIII
ÖZET.....	IX
ABSTRACT	IX
GİRİŞ	1
Araştırmanın Konusu	1
Araştırmanın Amacı.....	2
Araştırmanın Önemi	2
BİRİNCİ BÖLÜM: DANİMARKA TOPLUMUNA GENEL BİR BAKIŞ.....	4
1.1. Danimarka'nın Demografik Yapısı	4
1.2. Danimarka'da Dinin Yasal Statüsü ve Toplumsal İşlevi.....	5
1.3. Danimarka'da İslam ve Müslümanlar	7
1.4. Danimarka'da Müslümanların Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı ..	9
1.5. Danimarka'da Türk Toplumunun Yeri	12
1.6. Araştırmanın Uygulandığı Danimarka Kopenhag Kocatepe Camii Hakkında Genel Bilgiler	14
1.6.1. Caminin Coğrafi Konumu ve Kuruluş Hikâyesi.....	14
1.6.2. Cami Cemaati	15
İKİNCİ BÖLÜM: SOSYALLEŞME, GÖÇ VE DİNİ SOSYALLEŞME	16
2.1. Sosyalleşme.....	16

2.1.1. Sosyalleşme Kavramı	16
2.1.2. Kültürleştirme Kuramı	17
2.1.3. Sosyalleşme Ajanları	17
2.1.4. Sosyalleşme-Din İlişkisi	20
2.1.5. Sosyalleşme ve Kimlik Teşekkülünde Mabetlerin Rolü.....	20
2.2. Göç	21
2.2.1. Göç Kavramı.....	21
2.2.2. Merkez Çevre Kuramı	23
2.2.3. Göçmen İşçi Kavramı	27
2.3. Dinî Sosyalleşme	28
2.3.1. Dinî Sosyalleşme Kavramı	28
2.3.2. Toplumsal Değişme-Din İlişkisi.....	30
2.3.3. Din-Kimlik İlişkisi.....	31
2.3.4. Asimilasyon, Entegrasyon - Din İlişkisi.....	33
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: METODOLOJİ	37
3.1. Araştırma Modeli	37
3.1.1. Nitel Alan Araştırması.....	37
3.2. Verilere Ulaşım	38
3.2.1. Araştırma Tekniği	38
3.2.2. Verilerin Toplanması	40
3.3. Araştırma Grubu.....	40
3.3.1. Araştırma Yerlerinin Seçimi.....	40
3.3.2. Araştırma Katılımcılarının Seçimi.....	41
3.3.3. Araştırma Etiği Açısından Takip Edilen İlkeler	42
3.3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	43
3.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması	43

3.4.1. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliliği.....	45
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: BULGULAR VE DEĞERLENDİRMELER	48
4.1. Görüşmecilerin Sosyo-Demografik Özellikleri.....	48
4.2. Cami ile Bütünleşme	51
4.2.1. Camilerin Dinî Sosyalleşme ve Bilinçlenmedeki Yeri ve Önemi	51
4.2.2. Bireysel İlişkilerin ve Dayanışmanın Oluşmasında Camilerin Rolü	53
4.3. Cami Etrafında Bütünleşme ile Gelişen Bilinçlenme ve Eğitim Oranında Artış	57
4.3.1. Kimlik-Kişilik Kazanmada Camilerin Rolü	59
4.3.2. Göçmen Kadınların Sosyalleşmesi ve Özgüven Kazanma Mekânı Olarak Camiler.....	61
4.3.3. Göçmen Kadınların Dinî Sosyalleşmesi, Din Görevlisinin Rolü ve Camiler.....	66
4.3.4. Eğitim Düzeyinin Artması ve Camiler	77
4.3.5. Kuşaklar Arası Kültür Aktarımında Camilerin Rolü.....	78
4.3.6. Üçüncü Kuşağın Anadilini Öğrenme ve Kullanma Becerilerinin Gelişmesinde Camilerin Rolü.....	81
4.4. Göçmen Aileler, Çocuklarının Karşılaştığı Problemlerin Çözümü ve Rehabilitasyonlarında Camilerin Rolü	84
4.4.1. Hastalık ve Yaşlılık.....	84
4.4.2. Yabancılarla Evlilik ve Camiler	85
4.4.3. Modernizmin Yalnız Bıraktığı Kadınların Yalnızlık Problemlerinin Çözümünde Camiler	87
4.4.4. Entegrasyon ve Asimilasyon Sürecinde Camilerin Rolü.....	89
4.4.5. Göç ile Birlikte Sosyo-Kültürel Ortamda Çarpık Sosyalleşme ve Uyum Sürecinde Camiler.....	94

4.4.6. Avrupa Ülkelerinde Değişen Müslüman Algısına Bağlı Olarak Karşılaşılan Sorunlar ve Camiler	97
4.5. Camiler, İslami Cemaatler Arası İlişkiler ve Göçmen Kadınların Dinî Sosyalleşmesi Üzerine Etkileri	100
4.6. Sosyal Çözülme ve Camiler	103
4.7. Doğru Bilgiye Ulaşma Açısından Camilerin Rolü.....	104
4.7.1. Marjinalleşmeden Dindarlaşma Sürecinde Camiler	104
4.8. Dinî Pratiklerde Çeşitlilik ve Bilinçlenme Açısından Camiler.....	107
4.9. Camilerdeki Grup Kimliği, Farklılaşma ve Disfonksiyonel Rolü.....	108
4.10. Göçün Geçicilik Karakterindeki Değişim ve Camiler	110
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	113
KAYNAKÇA	120
EKLER.....	127
Ek-1 Diyanet İşleri Başkanlığı Görüşme ve Mülakat İzni Belgesi.....	127
Ek-2 Katılımcı Ön Bilgi Formu.....	128
EK-3 Görüşme Soruları.....	129

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn
Başk.	: Başkanı
bkz.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
DEM	: Değerler Eğitim Merkezi
der.	: Derleyen
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DÜİFD	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ed.	: Editör
EÜİFD	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Krş.	: Karşılaştırınız
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SFO	: Okul Sonrası Aktivite Merkezi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Yay.	: Yayınları

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1 Danimarka’da Önemli Din Mensupları ve Yüzde Oranları	6
Tablo 1.2 Jorgen Beak Simonsen’e Göre Danimarka’da Yıllara Göre Müslüman Sayısı.	11
Tablo 4.1 Tüm Katılımcıların İllere Göre Dağılımı	48
Tablo 4.2 Tüm Katılımcıların Mesleklere Göre Dağılımı	48
Tablo 4.3 Tüm Katılımcıların Yaş Dağılımı	49
Tablo 4.4 Birinci Nesil Katılımcıların Profili	49
Tablo 4.5 İkinci Nesil Katılımcıların Profili	50
Tablo 4.6 Üçüncü Nesil Katılımcıların Profili	50
Tablo 4.7 Referans Çevresi Gözlemci Profili	51

ÖZET

GÖÇMEN KADINLARIN DİNİ SOSYALLEŞMESİNDE CAMİNİN ROLÜ (DANİMARKA/KOPENHAG KOCATEPE CAMİİ ÖRNEĞİ)

Bu çalışmada, Türkiye'nin kırsal kesimlerinden Danimarka'ya göç eden Türkiye kökenli üç kuşak göçmen kadınların sosyo-kültürel durumu ve toplumsal bütünleşmesinde cami ve din görevlilerinin rolü incelenmiştir. Bu çalışma, göçmen kadınların dinî sosyalleşmesinde caminin rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Araştırma, dini kimliğin şekillenmesinde en önemli faktörün aile olduğunu göstermiştir. Üçüncü kuşağın sorunlarının ve beklentilerinin değiştiği tespit edilmiştir. Ailelerin kuşaklar arası ve sosyal yaşamlarında sorunlarını çözebilmek için en güvendikleri kurumların camiler olduğu belirlenmiştir. Bu camilerin dini ve kültürel kimlik kazandıran, sosyal ve kültürel entegrasyona katkı sağlayan, asimilasyonu engelleyen ve birleştirici-bütünleştirici kurumlar olduğu tespit edilmiştir. Camilerde verilecek kaliteli ve sosyal açımlı din hizmetlerinin din görevlilerinin donanımına bağlı olduğuna vurgu yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Danimarka, Cami, Kopenhag Kocatepe Camii, Dini Sosyalleşme, Göç, İşçi Göçü, Göçmen Kadınlar

ABSTRACT

THE ROLE OF MOSQUE IN THE RELIGIOUS SOCIALIZATION OF IMMIGRANT WOMEN

(THE CASE OF COPENHAGEN KOCATEPE MOSQUE/DENMARK)

This study examines the role of mosque and religious officials in the socio-cultural situation and social integration of three generations of immigrant women who migrated from the rural areas of Turkey to Denmark. It aims to reveal the role of the mosque in the religious socialization of immigrant women.

The research has shown that the most important factor in the formation of the religious identity is the family. It has been found out that the problems and expectations of the third generation have changed. It has been underlined that the mosques are the most trustworthy institutions of families in order to solve their intergenerational and social life problems. It has also been revealed that these mosques are religious institutions which unify-integrate people and preserve cultural and religious identity preventing assimilation and contribute to social and cultural integration. It has been stressed that the qualified and socially expanded religious services depend on the qualified religious staff.

Key Words: Denmark, Mosque, Copenhagen Kocatepe Mosque, Religious Socialization, Migration, Migration of Workers, Immigrant Women

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Kişilerin yaşadıkları toplumun dinden kaynaklanan kültürünü benimsemesi, bu kültürü kişiliği ile bütünleştirmesi ve dini hayatı ile toplumsal çevrede uyumlu yaşaması dinî sosyalleşme sürecini ifade etmektedir

Sosyalleşme sürecine aile, okul, dini merkezler, mesleki örgütler, kişinin yaşadığı kültürel ortamlar katkı sunar. Kişinin yaşadığı toplumun dini inanç norm ve pratiklerini öğrenmesi ve bunu gündelik yaşamında benimsemesi ile gerçekleşecek olan dini sosyalleşmenin en önemli dinamiği ise mabetlerdir. Kişilerin yaşadıkları toplumun dinden kaynaklanan kültürünü benimsemesi, bu kültürü kişiliği ile bütünleştirmesi ve dini hayatı ile toplumsal çevrede uyumlu yaşaması dinî sosyalleşme sürecini ifade etmektedir.¹

Bu çalışmada yabancı bir kültürle karşılaşmanın sarsıcı etkilerine karşı ülkelerinden sosyo-kültürel olarak yetersiz bir şekilde Avrupa ülkelerine göç eden Türkiye kökenli göçmen ailelerinin sosyalleşme sürecinde yaşadıkları acı tecrübeler, çocukların geleceği ve kimlik sorunları gibi problemlerin yanında kadınların dinî sosyalleşme sürecinde hem kendileri hem de aileleri açısından yaşadıkları problemler ve üç kuşağın dini tercihlerinin nasıl oluştuğu ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda Danimarka'da yaşayan birinci, ikinci ve üçüncü nesil göçmen kadınların göç hareketine bağlı olarak dinî sosyalleşme sürecinde yaşadıkları sıkıntılar ortaya konulmaya çalışılırken, özelde de Kopenhag Kocatepe camii cemaati olan 15 yaş ve üstü kadınların sıkıntıları irdelenmeye çalışılmıştır. ABD'de yaşayan Müslümanlar ile ilgili Ö. Güngör tarafından yapılan bir çalışmada hem iki dilli hem iki kimlikli bireyler olarak sosyalleşen insanların her iki toplumla da barışık yaşayabildikleri ifade edilmektedir ki, bu çalışmaya başlarken yapılan basit ön araştırmada da bu tespit desteklenmiştir.

---

¹ Ejder Okumuş, "Din ve Sosyalleşme", *Turkish Studies*, S. 9/11, (2014), s. 434- 443.

Yurtdışında çalışan göçmenler -özellikle kadınlar- başta boşanma olmak üzere, yalnızlık, dışlanmışlık gibi birçok sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu problemlerin üstesinden gelmede kadınların dinî sosyalleşmesi önem arz etmektedir. Bu araştırmada, göçmen kadınların dinî sosyalleşmesinde, bir başka ifade ile asimile olmadan kimliğini koruyarak, yaşadığı topluma entegre olmasında caminin rolü var mıdır, varsa ne düzeydedir? Ya da cami, kimliği, inançları, değerleri korurken cemaatin yaşadığı toplumla çatışmasına ve ayrışmalarına neden olmakta mıdır? gibi sorulara cevap aranmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı göçmen kadınların dinî sosyalleşmesinde caminin rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu çalışma sonucunda elde edilen veriler ile dinî sosyalleşmeyle ilgili somut bir kaynak oluşturulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Önemi

Bireyler için aile bağlarının değeri ve önemi ön bilgi kaynağı olduğu gibi dini tercihlerde doğrudan etkisi olan önemli faktörlerdendir. Yapılan araştırmalarda son yıllarda Danimarka'da yaşayan Türkiye kökenli göçmen ailelerde boşanma oranlarında önemli artışlar olduğu tespit edilmiştir. Hatta Danimarkalı bir yetkilinin “Boşanma oranıyla entegrasyonda, Türkler Danimarkalılara yetiştii”² açıklaması oldukça düşündürücüdür. Üç nesildir Danimarka'da ikamet eden Türkiye kökenli vatandaşlar dinî sosyalleşme anlamında bir takım sıkıntılar yaşamakta ve bu sıkıntılar hayatlarının her aşamasında kendini göstermektedir. Geleneksel din anlayışını bir sonraki nesle onların kavrayacağı üslup ve anlayışla aktaramayan birinci nesil ve onlardan sonra küresel dünyanın ahengine kapılıp dini korunma aracı veya bazı ritüellerde bir araya gelme vasıtası olarak kullanan ikinci neslin, üçüncü nesle aktaracağı fazla bir dini değerinin olduğu söylenemez. Bu durum biraz da sosyal hayatın içinde kendini göstermektedir. Örneğin ikinci ve özellikle üçüncü nesil de dini ritüellere katılım azalırken, suça bulaşma oranının, boşanma sayısının

² <http://www.haber.dk/> (Erişim Tarihi: 05. 01. 2015)

Türkiye'ye tatile gelme oranının (sıla-i rahim), ailelerinden ayrı evlerde yaşama isteğinin, yaşadıkları ülkelerde Noel kutlamalarına katılma oranlarının geçmişe göre önemli ölçüde artış göstermesi³ söz konusudur. Bu tez, sosyal hayatın dışına itilen göçmen kadınların göçe bağlı kültürel çatışma, entegrasyon, asimilasyon gibi konular çerçevesinde yaşadıkları sorunları öne çıkararak kadınların sosyalleşme süreçlerinde yaşadıkları problemlerin çözümünde camiler ve din görevlilerinin fonksiyonlarını değerlendirme olanağı bulabilmemiz açısından önemlidir.

---

³ <http://www.haber.dk/> (Erişim Tarihi: 05. 01. 2015)

BİRİNCİ BÖLÜM: DANİMARKA TOPLUMUNA GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Danimarka'nın Demografik Yapısı

2016 yılı Nisan ayı itibariyle 5. 668 743 olan⁴ Danimarka nüfusunun 477. 000'i Avrupa ülkeleri dışından veya Avrupa ülkelerinden gelen yabancılardan oluşmakta⁵ Avrupa ülkelerinden gelen yabancılardan nüfusu (147. 175), toplam nüfusun % 2,6'sına tekabül etmektedir. Avrupa ülkeleri dışından gelen göçmen nüfusu (330. 525), toplam nüfusun % 6'sını oluşturmaktadır. Yabancı gruplar içerisinde 62. 219'lik nüfusuyla en büyük grubu Türkiye'den gelen göçmenler oluşturmaktadır. Bu sayı toplam yabancı nüfusunun % 12'sine tekabül etmektedir. Bunu 27. 350'lik nüfusuyla toplam yabancı nüfusun % 5,7'sini oluşturan Irak kökenli göçmenler takip etmektedir.⁶

Danimarka'nın Almanya, Fransa ve İngiltere gibi güçlü bir sanayisi yoktur. Ancak eğitim ve öğretime önem veren bir bilgi toplumu olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte yeni bir işe veya eğitime başlamak için okuryazar olmak yeterli değildir. Günümüzde ülkedeki birçok işveren, işe alacakları elemanın kendi başına iş yapabilme yeteneğine sahip olmasını, aynı zamanda yerel çalışma kültürüne çabuk adapte olabilecek, sosyal yetenekleri güçlü, esnek ve hızlı çalışma becerisine sahip olmasını ön şart olarak ileri sürmektedir.

Öğrenim ve meslek edinme durumu incelendiğinde 1970'lerden bu yana Danimarka'da kadınların erkeklerle yarışır hale geldiği gözlenmektedir. 1970'li yıllardan itibaren akşam liselerindeki kız öğrencilerin sayısının erkekleri geçtiği görülmüştür.⁷ Danimarka'da eğitim-öğretim hayatında olduğu gibi çalışma hayatının bütün branşlarında da kadınların erkeklerle aynı şartlarda çalışmasına imkân sağlanmaktadır.

⁴ <http://www.dst.dk/Statistik> (Erişim Tarihi: 03. 04. 2016)

⁵ Bu sayıya, Danimarka vatandaşlığına geçenler dâhil değildir.

⁶ www.inm.dk (Erişim Tarihi: 03. 04. 2016)

⁷ Betty Vang, *Om Kvinderslevevilkår og Fysisk Planlægning*, Århus, Århus Universitet Forlag, 1987, s. 39.

1.2. Danimarka’da Dinin Yasal Statüsü ve Toplumsal İşlevi

Danimarka Anayasası’nın “*Din ve Din Özgürlüğü*” başlığı altında dinin yasal statüsü belirlenmiştir. 5 Haziran 1953 tarihinde yeniden düzenlenen Danimarka Anayasası’nın 4. Maddesinde, *Folkekirke* (Halk Kilisesi) adı verilen “*Evangelist-Lütheran Kilisesi Danimarka Devletinin resmî kilisesidir ve devlet tarafından desteklenir*”, ifadesi ile dinin yasal durumu belirlenmiştir.⁸ Anayasanın 6. Maddesinde de monarşi ile yönetilen ülkenin kralının (veya kraliçenin) bu kiliseye mensup olması öngörülmektedir.⁹ Danimarka Anayasası’nda Evanjalik-Lutheryan Kilisesi dışındaki diğer mezhep ve dinler hakkındaki düzenleme ve uygulamalara ilişkin ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Bu konuda ortaya çıkan güncel sorunlar parlamentoda kabul edilen yasalarla veya Kilise Bakanlığının aldığı kararlarla çözüme kavuşturulmaktadır.

Danimarka Anayasası’nın 67. Maddesine göre toplum düzenini ve genel ahlâk kurallarını ihlal etmemek kaydıyla Danimarka’da ikamet eden tüm bireylerin bir dine inanma (veya inanmama) ve bir dine mensup olanların dinî vecibelerini yerine getirebilmek amacıyla cemaat oluşturma hakkına sahip bulunmaktadır. Geleneksel din olarak kabul edilmeyen felsefî akımlar ve bir dine inanmayan birey ve gruplar için de aynı haklar geçerlidir. Devletin resmi dini olan Halk Kilisesi’nin faaliyetleri dinin sadece inanç, ibadet boyutu gibi alanları ile sınırlı değildir. Doğum, ölüm, nikâh kıyma ve ad koyma gibi gündelik uygulamalar denilebilecek dini-dünyevi sayılabilecek alanları da içine almaktadır.

Danimarka’da Evangelik-Lütheran Halk Kilisesinin dışında, büyüklü küçüklü 150 civarında din ve inanç grubu mevcuttur.¹⁰ Ülkedeki bazı dinler ve bunların yüzde oranları aşağıda Tablo1’de gösterilmiştir.

⁸ Danmark Riges Grundlov (Danimarka Anayasası), 1953, s. 12.

⁹ Grundlov, s. 13.

¹⁰ http://da.wikipedia.org/wiki/Danmarks_demografi (Erişim Tarihi: 17. 01. 2016)

Tablo 1. 1: Danimarka'daki Bazı Din Mensupları ve Yüzde Oranları¹¹

DİN MENSUPLARI	YÜZDE ORANI (%)
Devlet Kilisesi (Evangelik Lütheran)	83
Müslümanlar	4-5
Katolikler	0.7
Yahova Şahitleri	0.3
Pentecostallar	0.1
Baptistler	0.1
Mormonlar	0.1
Norveç Lütheran Kilisesi	0.1
Budistler	0.1
Yahudiler	0.1

Devlet kilisesi dışındaki diğer din mensuplarına Anayasa'da teorik olarak yurt dışından din görevlisi getirme, mabet inşa etme, mezarlık yapma, okul, kreş ve huzurevi açma gibi bir takım haklar verilmektedir. Ancak Müslümanlara, uzun yıllar bekledikten sonra 2006 yılında bir Müslüman mezarlığı tahsis edilmiştir. İslam mimarisinin temel özelliği olarak kabul edilen minare ve kubbesi bulunan cami inşasına, Avrupa'nın birçok büyük kentinde izin verildiği halde, yasal bir engel bulunmadığı halde Danimarka'da uzun yıllar sonra izin verilmiştir.

Resmî Kilisenin dışındaki dinî gruplar ve cemaatlerin bazı haklardan yararlanabilmeleri için Kilise Bakanlığı¹² tarafından bunların dini topluluk olduklarının tescil edilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Dinî topluluk oldukları Kilise Bakanlığı tarafından tescil edilen diğer cemaatlere ise yurt dışından din görevlisi getirme, nikâh kıyma ve gerçekleştirilen etkinliklerde vergi indirimi gibi birtakım haklar verilmektedir. Şimdiye kadar yaklaşık 130 civarındaki farklı dine mensup dernek ve kuruluş dinî topluluk olarak kabul edilmiştir. Bunların 50 den fazlasını Türklerin açtıkları cami dernekleri oluşturmaktadır.¹³ Danimarka Türk Diyanet Vakfı ile işbirliği içinde çalışan ve camisi bulunan bütün dernekler dinî topluluk olarak ele alınmaktadır.

¹¹ http://da.wikipedia.org/wiki/Danmarks_demografi (Erişim Tarihi: 17. 04. 2016)

¹² 2008 yılından itibaren bu yetki Adalet Bakanlığı'na bağlı, "Aile Yönetimi Genel Müdürlüğü"ne devredilmiştir.

¹³ <http://www.familiestyrelsen.dk/11/godkendte-trossamfund/> (Erişim Tarihi: 21. 01. 2016)

1.3. Danimarka'da İslam ve Müslümanlar

Müslümanların azınlık olarak Danimarka'daki varlığı 20. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmıştır. Ancak Danimarka'da İslam ve Müslümanların durumuyla ilgili tarihi öneme sahip iki olaydan bahsetmek yerinde olacaktır. Bunlardan birincisi İbn-i Fadlan'ın Vikingler hakkında yazdığı seyahatname, ikincisi de 1930'larda Müslüman olan Danimarkalı Knud Holmboe'nin hayatıdır.

Miladi 920 yılında Bağdat halifesi *Muktedir* (908-932), Volga Bulgarlarına İslam'ı öğretmek üzere İbn-i Fadlan başkanlığında bir heyet gönderir. Bu heyet Volga Bulgarlarının komşuları olan, İsveç, Norveç ve Danimarkalıların da ataları sayılan Vikingler'in ülkesinde bir ay süreyle araştırma ve incelemeler yapar. İbn-i Fadlan burada kaldığı süre içinde gözlemlerine dayalı olarak Vikingler'in o dönemdeki dinî inançları, kültürleri ve sosyal yaşantılarına ait ünlü seyahatnamesini yazar.¹⁴

İbn Fadlan'ın 10. yüzyılda yazdığı bu seyahatname Danimarka halkı tarafından fazla tanınmamaktadır. Ancak tarih, antropoloji, etnoloji ve Kuzey Mitolojisi branşlarında önemli bir kaynak eser olarak kabul edildiğinden bilim adamları tarafından iyi bilinmektedir.

İslam ve Müslümanların Danimarka tarihinde açısından önemli olan diğer bir olay ise 1930'lu yıllarda ihtida eden gazeteci yazar, Knud Holmboe'nin hayatı ve esrarengiz ölümüdür.

1902 yılında Danimarka'nın Horsens kentinde doğan Knud Holmboe 1929 yılında Arapça öğrenmek için Fas'a gider. Fas'ta Müslüman olduktan sonra Ali Ahmed Knud Holmboe ismini alır. 1930 yılında Ali Ahmed daha sonra hacca gitmeye karar verir. Seyahatine Fas'tan başlayarak, Cezayir, Tunus ve Libya'dan sonra gemiyle Mısır'a geçer. Ali Ahmed'in böyle uzun ve zahmetli bir yolculuğa çıkmasının nedeni, çölde doğal ve otantik bir hayat yaşayan bedevi Müslümanların hayatını daha yakından tanımak isteğidir.¹⁵

---

¹⁴ İskandinav Mitolojisi ve Kuzey dinleri hakkında yazılmış olan eserlerin tümünün, anonim sözlü geleneğin sonradan yazıya aktarılmış biçimi olması, İbn-i Fadlan'ın seyahatnamesinin önemini daha da artırmıştır.

¹⁵ Knud Holmboe, *Ørkenbrænder*, 2. Baskı, Forlag Borgen, 1956. (Kitaptan Özetlenmiştir.)

Seyahat sırasında Libya halkının ülkelerini işgal eden İtalyan askerlerine karşı verdiği özgürlük savaşında, Libyalıların safında savaşlara katılır. Ali Ahmed İtalyan askerleri tarafından defalarca tutuklanır. Kendisinin Danimarkalı ünlü bir gazeteci olduğunu anlayan İtalyanlar onu yakaladıktan sonra defalarca serbest bırakırlar. Son kez yakalanışında İtalyan askerler tarafından zorla Libya'dan uzaklaştırılır.¹⁶

Ali Ahmed hac ibadetini gerçekleştiremeden Mısır'dan deniz yoluyla Danimarka'ya geri dönmek zorunda kalır. Danimarka'ya döndükten sonra Kuzey Afrika'da görüp yaşadıklarını anlattığı *Orkenen Brender*¹⁷ (Çöl Yanıyor) adlı kitabını yayımlar. O yıllarda Danimarka'nın en büyük tirajlı gazetesi olan *Politikken* gazetesinde İtalyanların Libya'da yaptıkları emperyalist işgali şiddetle eleştiren dizi makaleler yazar.¹⁸

Ali Ahmed bir yıl sonra tekrar hacca gitmek üzere Danimarka'dan Mekke'ye doğru yola çıkar. Kızıldeniz'in Akabe bölgesinden devesiyle 11 Ekim 1931 tarihinde ayrılır. Ancak kendisinden bir daha haber alınamaz.¹⁹

Daha sonra yapılan araştırmalar sonucunda, Ali Ahmed'in *Çöl Yanıyor* adlı kitabının Arap ülkelerinin gazetelerinde dizi olarak yayınlanmasından sonra yerli halkın işgalci güçlere karşı özgürlük mücadelesi başlatabileceği korkusuyla sömürgeci güçler tarafından düzenlenen bir suikastla çölde seyahat ederken şehit edildiği anlaşılmıştır.²⁰

Bu olayın Danimarka'da duyulmasından sonra yaklaşık 2500-3000 civarında Danimarkalı Müslüman olmuştur. Bunlardan bazıları Kopenhag'ın *Vodroffsvej* bölgesindeki Dünya Müslümanlar Birliğine veya *Horsebakken*'daki İslam Kültür Merkezine giderek Müslüman olduklarını tescil ettirmişlerdir. Bazıları ise ailelerinin ve çevrelerinin tepkisinden korktuklarından yurt dışında yaşamaya karar vermişlerdir. Bir kısmı da herhangi Müslüman bir kuruluşa başvurmadan, kendi hallerinde gizli olarak İslam'ı yaşamayı tercih etmişlerdir.²¹

---

¹⁶ Holmboe, *a.g.e.*

¹⁷ Holmboe, *a.g.e.*

¹⁸ Holmboe, *a.g.e.*

¹⁹ Holmboe, *a.g.e.*

²⁰ Holmboe, *a.g.e.*

²¹ Aminah Echammari, *İslam – Naturens Religion*, Arhus, 1989, s. 110-111.

Gerek tarih gerekse içerik olarak birbirinden farklı olan bu iki olay günümüzdeki Türkler ve diğer Müslüman toplumun Danimarka'ya gelmelerinden yıllar önce meydana gelmiş olmasına rağmen, Danimarka'da İslam ve Müslümanların tarihsel arka planında çok önem arz etmektedir.

1960'lı yılların sonunda “*misafir işçilerin*” ve 1980'li yıllarda “*mültecilerin*” ülkeye gelmesiyle Danimarka'da İslam ve Müslümanların tarihi başlatılmaktadır. Ancak Danimarkalı İslam araştırmacısı (İslamolog) Jørgen Bæk Simonsen “*Danimarkalı Gözüyle İslam*”²² adlı kitabında, Danimarkalıların 1000 yıldan beri İslam ve Müslümanlarla temas halinde olduğunu savunmaktadır. İslam ve Müslümanların Danimarka tarihinin 1960'lı yıllarda başladığı tezinin doğru olmadığını iddia etmektedir.²³

1.4. Danimarka'da Müslümanların Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı

Danimarka'da İslam ve Müslümanların varlığı öteki Avrupa Ülkelerinde olduğu hayatın her alanında hissedilmektedir. 2010 yılından bu yana her Ramazan ayında geleneksel hale gelen Danimarka Parlamentosunda düzenlenen iftar programları, kamu kurumlarında verilen yemeklerde helal kesime dikkat edilmeye başlanması ve Kopenhag (Kastrup) Havalimanında mescit açılması gibi uygulamalar, İslam'ın bu toplumun bir parçası olduğunu göstermesi açısından önemlidir.²⁴

Yasaların, insanların dinsel ve etnik mensubiyetine göre kayıtlarının yapılmasına izin vermemesi nedeniyle, bu ülkedeki Müslüman nüfusu hakkında kesin bir rakam vermek güçtür. Buradaki Müslüman nüfusu hakkında yapılan araştırmalarda Müslümanların geldikleri ülkeler esas alınarak tahmini birtakım rakamlar verilmeye çalışılsa da, bu rakamlar tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Örneğin aralarında Zerdüş ve Asurilerin de olduğu

---

²² *İslam med Danske Øjne*, 2004.

²³ Jørgen Bæk Simonsen, *İslam med Danske Øjne*, Kopenhavn, Akademisk Forlag, 2004, s. 54.

²⁴ İsa Kuyucuoğlu, “Danimarka'da Müslüman Toplumun Entegrasyon Sürecinde Dinin İşlevi”, *Turkish Studies*, S. 8/3, (2013), s. 383-398.

bilinmekle beraber İran'dan gelen göçmenlerin hepsi Müslüman kimliği ile tanımlanmaktadır.²⁵

Danimarka'da Müslüman nüfusu araştırmak için önce "İslam" ve "Müslüman" terimlerinin tanımlanması ve sosyolojik olarak ele alınması gerekir. "İslam" ve "Müslüman" terimlerinin teorik olduğu gibi tanımsal ve kurumsal olarak da ele alınması gerekir. Örneğin Müslüman olmayı cami derneklerine ve Müslüman organizasyonlara üye olmakla özdeşleştirdiğimiz zaman, bu kuruluşlara üye olmayan insanları Müslüman saymamamız gerekir. Çünkü Müslümanların kurduğu her hangi bir derneğe üye olmadığı halde, kendisini Müslüman olarak görüp tanımlayan birçok kimse olduğu gibi, İslam'ın ibadet boyutunu yaşamadığı halde kendisini "*Kültürel Müslüman*" olarak tanımlayan kimseler de oldukça çok sayıdadır. Kendisine "*Cuma Cemaati*"²⁶ diyen bir grup ta sadece Cuma namazları için camiye kullanmaktadır. Ayrıca göçmenlerin hepsinin Müslüman oldukları varsayılması durumunda o ülkelerden gelip az sayıda da olsa farklı dine mensup veya herhangi bir dini inanişaya sahip olmayan kimselerin durumu ise netlik kazanamayacaktır.

Müslümanların demografik durumu hakkında ilk araştırmayı, 1980 yılında yazdığı Danimarka'da İslam (Islam i Danmark) adlı eseriyle Kopenhag Üniversitesi öğretim üyesi, İslamolog, Prof. Dr. Jorgen Bek Simonsen yapmıştır.²⁷ Araştırmasını Danimarka İstatistik (Danmarks Statistik) Kurumu'nun verilerine dayandıran Simonsen, Müslümanların organik (veya kurumsal) bağlarını değil, geldikleri ülkeleri esas almıştır. Simonsen, 1990 yılında Müslümanların sayısını yerli (Danimarkalı) Müslümanlarla birlikte 57. 079 olarak hesaplamıştır. Daha sonraki yıllarda yaptığı araştırmalarda Simonsen, Müslüman sayısını yıllara göre; 1993'te 73. 901, 1994'te 86. 436, 1999'te 149. 063 ve 2001'te 170. 000 olarak hesaplamıştır.²⁸

---

²⁵ Kuyucuoğlu, s. 386.

²⁶ İrfan Kurtulmuş, *kişisel görüşme*, 26 Ocak 2016.

²⁷ Jørgen Bek Simonsen, *Islam i Danmark*, Universitets Forlag, Aarhus 1980, s. 35.

²⁸ Simonsen, s. 38

Tablo 1. 2: Jorgen Beak Simonsen'e Göre Danimarka'da Yıllara Göre Müslüman Sayısı²⁹

Yıllar	Nüfus
1990	57. 079
1993	73. 901
1994	86. 436
1999	149. 063
2001	170. 00

Müslüman nüfusu hakkında diğer bir araştırma, 2004 yılında sosyoloji Profesörü Nils Sandahl tarafından yapılmıştır.³⁰ Simonsen'in kullandığı yöntemi kullanan Sandahl, Danimarka'daki Müslümanların geldikleri ülke adedini 44'e çıkartarak, Müslümanların sayısını 208.963 olarak göstermektedir.³¹ Sandahls'ın hesaplaması Simonsen'in hesaplamasına göre gerçek sayıya daha yakın gözükmektedir.

Özel bir istatistik ve araştırma kurumu olan Catinét Research'ın 2012 yılında yaptığı diğer bir araştırma ise gerçeği yansıtan en son araştırmalardan biridir.³² Bu araştırmada Müslüman nüfusu şu şekilde verilmektedir.

1960'lı yıllardan günümüze kadar ülkedeki Müslüman nüfusunda hızlı bir artış yaşanmıştır. 1980 yılında 29. 500 olan ve Danimarka nüfusunun sadece 0,6'sını oluşturan Müslüman nüfusu, Ocak 2011 itibariyle 231. 320 sayısına çıkmıştır. 1980 yılından 2011 yılına kadarki 31 yıllık dönemde, ülkedeki Müslüman nüfusu % 70 oranında artmıştır. Yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi 2012 yılı itibariyle Müslüman nüfusun genel nüfusa oranı % 4,2'dir. Müslüman nüfus içerisinde 45. 628 kişiyle en büyük grubu oluşturan Türkiye'den gelenlerin, genel Müslüman nüfusa oranı % 23,6 civarındadır. Bu oranı, sırayla % 10,8 Irak, % 9,9 Lübnan, % 8,7 Pakistan ve % 7,2 oranlarla Somali'den gelenler izlemektedir.

²⁹ Simonsen, s. 17-24.

³⁰ Nils Sandahl, *Islams Ansigter i Danmark*, Tiderne Skifter, Kopenhag, 2004, s. 252.

³¹ Sandahl, s. 154

³² Catinét, *IntegrationsStatus 10 års fremgang og hvad nu?*, Kopenhag, Catinét Research, 2009,6, 2012.

Ayrıca son yıllarda Müslüman olan Danimarkalıların sayısında da bir artış yaşanmaktadır. Tamamıyla tahmin ve varsayımlara dayanan verilere göre Müslüman olan Danimarkalıların sayısı 2000-5000 civarındadır.³³

1.5. Danimarka’da Türk Toplumunun Yeri

1960’lı yılların sonunda Danimarka iş piyasasının işgücü gereksinimi nedeniyle Türkiye, Pakistan, Fas ve eski Yugoslavya ve bazı Ortadoğu ülkelerinden Müslüman kökenli “misafir işçiler (gæsterarbejder)”³⁴ Danimarka’ya gelmeye başladılar. İlk aşamada ülkeye yalnız gelen birinci kuşak göçmenler burada bir miktar sermaye biriktirdikten sonra anavatanlarına geri dönmeyi planlayan erkeklerden oluşuyordu. Geçen zaman içinde geri dönüş planının gerçekleşmeyeceğini anlayan göçmen işçiler, daha sonraki yıllarda ailelerini Danimarka’ya getirmeye başladılar. 1973 yılında petrol krizinin yol açtığı küresel ekonomik durgunluk nedeniyle, Danimarka’nın yurtdışından işçi getirmeyi durdurmasına rağmen, göçmen işçiler aile birleşimi yasasının kendilerine tanıdığı haklardan yararlanarak ve çocuklarını Danimarka’ya getirmeyi sürdürdüler.³⁵

Danimarka Müslüman nüfusu, genellikle başta Kopenhag olmak üzere Aarhus ve Odense gibi büyük kentlerin toplu konut bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Bunun nedeni; dernek, ibadethane, özel Müslüman okulları ve helal kesim yerlerinin bu mekânlarda veya bu mekânlara yakın olmasındandır. Dil engelini yol açtığı iletişim sorunlarının fazla yaşanmadığı bu bölgelerde Müslümanlar kendi kültürel değerlerini koruyabildikleri için bu bölgeleri tercih etmektedirler. Birinci kuşağa göre sosyal statü ve ekonomik durum bakımından daha iyi olan

³³ Kate Jensen Östergaard ve Tina Jensen, *Omvendelsen til Islam i Danmark: Geaterier og relationer. Tørre Tal om troen: Religionsdemografi i det 21. aarhundrede*, Univers, Højbjerg 2007, s. 165-167

³⁴ Ev sahibi ülke, sanayisinin gereksinimini karşıladıktan sonra ülkelere geri döneceklerini düşündüğü işçilerin geçici olarak ülkede kalacaklarını planladıkları için, bu işçileri misafir işçiler (geastarbejdere) olarak tanımladı.

³⁵ 2012 yılı itibarıyla, 1960’lı yıllarda Danimarka’ya gelen birinci kuşak göçmen işçilerin büyük bir kesimi günümüzde yaşlılık ve hastalık nedeniyle iş piyasasında değillerdir. Bunların bir kısmı vefat etmiş, bir kısmı da hayatlarının son yıllarını yaşamaktadır.

ikinci ve üçüncü kuşak göçmenler bu toplu konut bölgeleri dışındaki yerlerde yaşamayı tercih etmektedirler.³⁶

Uzun yıllar anavatanlarına geri dönmeyi planlayıp, hayatlarını buna göre düzenleyen birinci kuşağın aksine, bu ülkede yaşamaya karar veren ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerden ekonomik durumu iyi olanlar gayrimenkul (ev veya arsa) almaya yönelmektedirler.³⁷

Genellikle fabrikalarda vasıfsız işçi statüsünde çalışan birinci kuşak göçmenlere karşın, ikinci ve üçüncü kuşak göçmenlerin istihdam alanlarında farklılıklar vardır. İkinci ve üçüncü kuşak göçmenler arasında çeşitli mesleklere yönelenlerin veya üniversiteye gidenlerin sayısında yıllara göre bir artış yaşanmaktadır.³⁸

Öğretmenlik, hemşirelik, pedagoğluk, doktorluk ve avukatlık gibi değişik branşlara yönelen ikinci ve üçüncü kuşak göçmenler, kendilerinden sonra gelen genç kuşaklara rol modeli olabilecek bir başarı grafiği çizmektedirler.³⁹

Yapılan araştırmalar, 2000’li yıllardan sonra yüksek okul ve üniversiteye giden kız öğrenci oranının, erkek öğrencilerin oranından daha yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁰

Müslüman nüfus hakkında en son araştırmalardan biri olan 2012 yılında Catinét Research’ın yaptığı araştırmada, Türkiye kökenli Müslümanların nüfusu 56628 iken, genel Müslüman nüfusun %23,6’sını oluşturmaktadır.⁴¹

Danimarka’da yaşayan vatandaşların büyük çoğunluğu *Konya (Kulu ve Cihanbeyli* ilçelerinden) ilinden gelmektedir. Bunu sırasıyla *Sivas (Şarkışla), Ankara (Haymana), Uşak, Afyon, Çorum ve Aydın* illeri izlemektedir.

---

³⁶ Poul Gunnar, Mogensen Viby ve Matthiessen Christiansen, *Mislykket integration? Indvandrenernes møde med arbejdsmarkedet og velferdsamfundet, Rockwool Fondens Forsningsenhed*, Kopenhag, 2000, s. 123.

³⁷ Ministeriet for Flygtninge, Indvandre og Integration, 2007, s. 83.

³⁸ Jørgen Hans Nielsen, “De etniske minoriteter”, ed. Peter Gundelach, *Danskernes Searpreag*, Hans Reitzels Forlag, Kopenhag, 2004, s. 45. 24 .

³⁹ Nielsen s. 48.

⁴⁰ Kate Jensen Östergaard ve Tina Jensen, s. 132

⁴¹ Catinét, *Integrations Status 10 års fremgang og hvad nu?*, København, Catinét Research, 2009.

1.6. Araştırmanın Uygulandığı Danimarka Kopenhag Kocatepe Camii Hakkında Genel Bilgiler

1.6.1. Caminin Coğrafi Konumu ve Kuruluş Hikâyesi

İlk kuşak göçmenlerin bu ülkedeki kurumlaşma sürecini hızlandıran aile birleşimi yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Bu dönemde Müslüman göçmenler, içerisinde mescit ve camileri bulunan dernek ve işçi lokalleri açarak örgütlenmeye başladılar. Dil engelinin yol açtığı iletişim sorunları, ibadetlerdeki mezhepsel farklılıklar ve dinî ilkelerin değişik yorumları nedeniyle ilk örgütlenmeler mezhepsel, ulusal ve etnik temeller üzerine kuruldu. Cami derneklerinin yönetim kurullarında görev alanlar ve bu derneklere üye olanlar genellikle birinci kuşak ve aynı kültürel niteliklere sahip kimseler olduğu için, ulusal ve etnik temellere dayalı örgütlenmeler günümüzde de sürmektedir. Değişik Müslüman ülkelerden gelen, yükseköğretim görmüş olan gençlerin tüm Müslüman göçmenlere yönelik yürüttükleri dernekleşme girişimleri genel olarak geniş kitleler tarafından kabul görmediğinden, ülkedeki camiler, günümüzde de Müslümanların geldikleri ülkelere göre; Türk, Pakistan, Fas ve Filistin camileri şeklinde kurulmaktadır.⁴²

1970’li yıllarda, göçmenlerin eski evleri veya depoları satın alarak restore ettikten sonra kurdukları dernekler ve açtıkları camiler Danimarka kamuoyunun fazla ilgisini çekmemiştir. Bu dönemde entegrasyon Danimarka devlet kurumlarının müdahalesi olmadan doğal seyri içinde gerçekleşmiştir

Araştırmamıza konu olan Kocatepe Camisi Sjaeland adasında açılan ilk cami olması açısından göçmen aileler için ayrı bir önem arz etmektedir.

Cami 1985 yılına kadar değişik kiralık mekânlarda faaliyetlerini sürdürmüş, 1985 yılında Diyanet İşleri Başkanı Dr. Tayyar Altıkulaç ve Din Hizmetleri Müşaviri Mehmet Koçer’in girişimleri ile şu anda faaliyet gösterilen bina Türk Diyanet Vakfı’nın katkısıyla satın alınmıştır. Mülkiyeti de Türkiye Diyanet vakfına aittir. Tefrişatı ise göçmen ailelerin katkıları ile yapılmıştır. Camide görev yapan din görevlisi Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevlendirilmekte ve maaşları Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından

---

⁴² Mikkel Rytter ve Marianne Holm Petersen , s. 46.

ödenmektedir. Cami derneği belediye tarafından resmi olarak tanınan dernek statüsünde olmadığı için belediye tarafından herhangi bir maddi destek söz konusu değildir.⁴³

1.6.2. Cami Cemaati

Kocatepe Camisi'nin cemaati Sivaslı, Uşaklı, Konyalı, Ankara Haymanalı, Makedonya kökenli Türkler ve az sayıda da Kayserili göçmen ailelerden oluşmaktadır. Cami derneğinde şu an itibarı ile 160 erkek, 40 kadın üye vardır. Mevsime göre değişmekle birlikte cemaat günlük 70-80 kişi arasında değişmektedir. Cuma namazlarında 400-500 civarında cami cemaati bulunmaktadır. Az sayıda olmakla birlikte Arap cemaatte Cuma namazını kılmak için Kocatepe Camisi'ni tercih etmektedir.⁴⁴ Hafta sonları kız ve erkek öğrencilere Kur'ân dersleri verilmektedir. Din görevlisi tarafından hafta içi ve hafta sonları kadın cemaate de Kur'ân dersleri ve dini sohbetler verilmektedir. Cami derneğinin kadın kolları ve gençlik kolları mevcuttur. Cami lokalinde kadın kolları bünyesinde aylık kahvaltı programı, haftalık sohbet programı, yılda bir defa büyük katılımlı kermes programı, Muharrem ayı aşure programları, Ramazan ayı iftarları yapılmaktadır. Geçmiş yıllarda cami futbol takımının kurulması ile özellikle genç erkek cemaatin kaynaşması da sağlanmaya çalışılmıştır. Şu anda görev yapan din görevlisi tarafından koordine edilen sabah namazı sonrası genç erkek cemaatle çorba içme veya iş çıkışı çığ köfte programları ile cami ortamı gençler için daha cazip hale getirilmeye çalışılmaktadır. Caminin sadece cenaze, mevlit, kandil programları, kadir gecesini, teravih gibi özel ibadet ve programlardan bazılarını katılmak için camiye gelmeyi tercih eden ama normal zamanlarda camiye kullanmayan cemaati de mevcuttur. Normal şartlarda Kocatepe Camisi'ni kullanmayan farklı cemaatler, tarikatlar veya hiçbir yere mensup olmayan göçmen aileler de cenazeler dolayısıyla camiye kullanılmaktadır.⁴⁵ Kendisini Cuma cemaati olarak tanımlayan bir grup Kocatepe Camisi cemaati de mevcuttur.⁴⁶

---

⁴³ İsmail Başaran, *Danimarka ve İslam*, İstanbul, Ağaç Kitabevi Yayınları, 2010, s. 176-180.

⁴⁴ Faik Canbaz, *kişisel görüşme*, 24 Ocak 2016.

⁴⁵ Ömer Sarıgül, *kişisel görüşme*, 24 Ocak 2016.

⁴⁶ İrfan Kurtulmuş, *kişisel görüşme*, 26 Ocak 2016.

İKİNCİ BÖLÜM: SOSYALLEŞME, GÖÇ VE DİNİ SOSYALLEŞME

2.1. Sosyalleşme

2.1.1. Sosyalleşme Kavramı

Toplumsallaşma olarak da ifade edebileceğimiz sosyalleşme, sosyolojinin temel konularından biridir. Genel olarak sosyalleşme ve buna bağlı olarak sosyalleştirme, insanın kendine özgü davranışları öğrenerek topluma uyum sağlaması ve öğrendiği davranışları gelecek nesillere aktarması süreciyle devam etmektedir.

Toplumsal bir varlık olan insan, hayatı boyunca sürekli farklı sosyalleşme ortamları içerisinde. Sosyalleşme ile ilgili değişik tanımlar yapılmıştır.

Sosyalleşme, insanın kendine uygun insanca davranışları öğrenmesidir. Bireysel açıdan, insanın hayvansal yönlerini bırakarak, insanî değerler kazanması ve kişiliğini bulması sürecidir. Toplumsal açıdan ise sosyalleşme, sosyal ve kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasıdır.⁴⁷

Bu tanımda, sosyalleşme kavramı, insanın psikolojik ve sosyal gelişimini kapsamı içine aldığı gibi Toplumsal açıdan kültürel mirasın nesiller arası taşınmasını da ifade etmektedir

Sosyalleşme başka bir tanımda ise, “bireyin yaşadığı toplumun kültürünü öğrenme ve içselleştirme sürecidir”⁴⁸ şeklinde tanımlanmaktadır.

Toplumun bir ferdi olan birey, sosyalleşme ile toplumla benzer davranışlar gösterirler. Sosyalleşme, bireye bir yandan kimlik kazandırırken, bir yandan da kültürün kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlar. Kişi doğumundan ölümüne kadar sürekli bir sosyalleşme ortamında yaşamak durumundadır. Bireyler daha çocukluk yıllarından beri hem yakın çevresinin yönlendirmesi hem de kendi şahsi tercihleri neticesinde bir kimlik kazanırlar.

⁴⁷ Enver Özkalp, *Sosyolojiye Giriş*, Bursa, Ekin Yayınevi, 2005, s. 109-110.

⁴⁸ Veysel Bozkurt, *Değişen Dünyada Sosyoloji*, Bursa, Ekin Yayınevi, 1994, s. 111.

2.1.2. K lt rleştirme Kuramı

Bu yaklaşım, özellikle 1930'larda insanbilimcilerin toplumsallaşmayı, toplumdaki kültürün bir sonraki kültüre aktarılması biçimindeki insan bilimsel tanımlamaları ile güncellik kazanmıştır. Bu kurama göre, birey, içinde bulunduğu kültürü öğrenir ve davranışlarına bu kültürü yansıtır. Bu konuda ilk kuramsal yaklaşımı ortaya atan Dollard, yeni bir bireyin kümeye nasıl kabul edildiği ve cinsiyetine ve yaşına göre toplumun geleneksel beklentilerini karşılayabilecek duruma nasıl geldiği sürecini anlatmaktaydı. Kalıtımsal etmenlere ağırlık verilmekle birlikte öğrenme de dikkate alınmıştır. Kroeber, Malinowski ve Edward Sapir gibi antropologlar, toplumsallaşma sürecinde toplum kültürünün bireye, bireyin kalıtımsal kişilik oluşumunun da etkisi ile aktarıldığı görüşünü de savunmuşlardır.⁴⁹

K lt rleştirme kuramının diğer sosyalleşme kuramlarına nazaran sosyalleşme sürecini daha iyi ifade ettiğini düşünüyoruz. Çünkü bu kuramda kalıtım inkâr edilmiyor. Buna ilaveten Sosyalleşmenin özünde, toplumun tarihî süreç içinde oluşturduğu değerler bütünü olan kültüre de dikkat çekilmektedir. Nasıl ki bireydeki genetik özellikler gelecek nesillere aktarılıyorsa, toplumdaki kültürel özellikler de sosyalleşme yoluyla gelecek nesillere aktarmaktadır.

2.1.3. Sosyalleşme Ajanları

2.1.3.1. Aile

Aile, bir yandan genetik özelliklerin, diğer yandan ise benlik ve kimlik oluşumunda yönlendirmelerin yapıldığı en önemli birimdir.⁵⁰

İlk ocuklukta kimlik oluşumu bilişsel ve entelektüel gelişim aşamaları ile bağlantılı olarak aşamalı bir biçimde oluşmaya devam eder. İlk önceleri basit olan benlik algısı daha sonra çeşitli sebeplerle karmaşıklaşır ve farklılaşır. Vücut, cinsiyet, görünüş gibi bir kısım öğeler erken yaşlarda bireyin kimlik oluşumuna etki ederken bir kısmı da daha geç dönemlerde teşekkül etmektedir. Aile içinde etkileşimler çevresinde şekillenen öz saygı, öz güven, öz değerlilik duyguları gibi bireyin sosyalleşmesinde olumlu veya olumsuz yönde gelişmeye

⁴⁹ Mahmut Tezcan, *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1990, s. 50.

⁵⁰ Sadık Tural, *Kültürel Kimlik  zerine Düşünceler*, Ankara, Ecdad Yayınları, 1992, s. 60.

başlar. İlk özdeşleşme modelleri ve referans sistemleri ailede ve yakın çevrede bulunur.⁵¹

Anne ve Babanın sergilediği olumlu veya olumsuz tutumlar, çocuklar tarafından taklit edilerek davranış haline getirilirler. Bu nedenle kişiliğin oluşmasında en önemli faktörün aile olduğu söylenebilir. Ergenlik dönemine kadar anne-baba davranışları çocukların olaylar karşısında ortaya koydukları olumlu veya olumsuz tutumları belirler.⁵² Ailenin yapısı bireylerin dini tutumları üzerine de oldukça etkilidir. Aile içinde dini değerler verilirken kullanılan kavramlar, hareket tarzları, semboller bireye doğal bir hayat tarzı sunar. Birey zamanla bu hayat tarzını içselleştirir ve karakter haline getirir. Böylece ailede öğrenilen bu dini yaşam tarzı kuşaktan kuşağa aktarılmış olur.⁵³

2.1.3.2. Okul

Ailede başlayan toplumsallaşma serüveni okulla devam eder. Bireylerin tutumlarının oluşmasında ailenin, dini ve politik inançların yanı sıra okulların da etkili rol oynadığı söylenebilir.⁵⁴

Çocuk okulda katı toplumsal kuralları öğrenirken aynı zamanda kendini kontrol etme dakik olma ve rekabet etme gibi kişisel hayatında önemli olan davranış biçimlerini de kazanır. Okullar çocukların toplumla bütünleşmesine katkı sağlarlar. Bazen de ailede alınan değerler okul ortamında sosyalleşme sürecinde değişebilir. Bu nedenle bazı dini gruplar kendi değerlerini muhafaza etmek amacıyla kendi okullarını açmayı tercih edebilmektedirler.

Endüstri toplumlarında da bireyin sosyal hayata uyum sağlamasında eğitim-öğretime oldukça önem verilmektedir. Yapılan araştırmalarda eğitim-öğretimle dini hayat arasında önemli bir bağın da olduğu tespit edilmiştir.⁵⁵

Yabancı bir toplumda ve kültür çevresinde azınlık olarak yaşayan Türk çocuklarına kendi milli ve dini kimliklerini korumak amacı ile onlara verilecek

---

⁵¹ Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, İzmir, Ege Yayıncılık, 1994, s. 235.

⁵² Clifford T. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, çev. Hüsnü Arıcı ve diğerleri, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, 1998, s. 45.

⁵³ Antonie Vergote, "Çocukta Din", çev. Erdoğan Fırat, Ankara, *AÜİFD*, c. 22 (1978), s. 315-319.

⁵⁴ Clifford T. Morgan, s. 45-48.

⁵⁵ Ünver Günay, "Modern Sanayi Toplumlarında Din: II", *EÜİFD*, S. 4, (1987), s. 29-58.

eğitim içinde Türk kültürünün temel unsurlarından olan ve bu kültürü şekillendiren İslam din eğitimini vermek ve örnek alacakları Türk İslam büyüklerini tanıtmaq önem arz etmektedir.⁵⁶

2.1.3.3. Arkadaş evresi

Bireylerin sosyal hayata hazırlanmasında en önemli ortam ailedir. Ancak ocuğun okul çağına kadar en çok birlikte olduğu ortam, okul yaşamı ile birlikte değişmeye başlamakta ve arkadaş çevresi daha etkin bir rol oynamaktadır.

ocuk aile, okul ve arkadaş çevresinde, kendisini korumak, sorunlarını kendi başına çözme becerisi elde etmek suretiyle kendisine toplumsal bir konum kazanma çabası içerisinde. İletilişimde hızlı gelişimin yaşandığı yıllar ise temel eğitim yıllarıdır. Öğrenci somut düşünme evresindedir. Yani göremediği nesne ve olaylar hakkında fikir geliştiremez. Orta ğretim yılları ise iletişimde, sorunların çözümünde daha başarılı bir dönemdir. Dünyaya ve olaylara bakış açısı gelişirken, ideallerine daha emin adımlarla ilerler. Ahlak, din, cinsellik gibi konulara merak salar. Bu yaş grubu genelde etkilendiği kişi davranışlarını öykünmek yerine ideal bulduğu kahramanlara benzemeye gayret eder. Öğrenci yükseköğrenimde kendine özgü bir iletişim geliştirerek orta öğretimde dağınık görünen ilgisini bir alana yönlendirir. nceki yıllarda sorunlarını çözmeye alışmışsa, yükseköğrenim döneminde daha başarılı olma olasılığı daha yüksektir. Artık kendilerine kahraman aramazlar. Bir şekilde kendilerini gerçekleştirmeye gayret ederler.⁵⁷

2.1.3.4. Sosyo-Politik Ortam

Din ve siyaset ilişkisi toplumlarda her zaman tartışılan bir konudur. Bir toplumda birden fazla önemli din varsa ve dindarlarla laiklerin birbirinden ayrıldığı toplumlarda din faktörü parti tercihlerinde etkili olmaktadır. Siyasal tutumların oluşumunda aile, eğitim sistemi, okul, kitle iletişim araçları, akranlar,

⁵⁶ N. Yaşar Aşıkoğlu, *Almanya'da Temel Eğitimdeki Türk ocuklarının Din Eğitimi*, Ankara, TDV. Yayını, 1993, s. 6.

⁵⁷ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara, Umut Yayın, 2000, s. 84-86.

arkadaş grupları, politik gençlik kolları, politik organizasyonlar, politik bilgilendirme hizmetleri, seçim kampanyaları etkili olmaktadır.⁵⁸

Göçün ilk yıllarında yeni coğrafi yaşam alanına uyum sağlamaya çalışan ve başta dil problemi olmak üzere çeşitli sorunlarla mücadele eden göçmen aileler politik tercihlerini yaparken birbirlerinin fikirleri ile hareket etmekteydiler. İkinci ve üçüncü nesilden politika ile ilgilenenlerin sayısı artmaya başlayınca göçmen aileler de tercihlerini Müslüman ve aynı ülke kökenli politikacılardan yana kullanmaya başlamışlardır. Görüştüğümüz gençler politikaya ilgi duymadıklarını ancak tercihlerini kendi sorunlarını anlayacağını düşündükleri kişilerden yana kullanacaklarını ifade etmişlerdir.

2.1.4. Sosyalleşme-Din İlişkisi

Aile çocuğun kişilik teşekkülünde ilk temellerin atıldığı yerdir. Dini kimliğin temelleri de aile içinde çocuğun doğumundan itibaren başlar. Aile içinde dini semboller, ritüeller, kutlamalar, merasimler gibi dini temelli aktiviteler bireyin dini anlamda sosyalleşmesinde en somut öğelerdir. Aileler bu konuda yoğun çaba gösterirler. Ailenin içinde bulunduğu dini ortam da çocuğa dini kimliğin oluşumunda alternatifler sunar. Sosyal çevrenin devamı olarak belli bir zihniyetin etrafında kurumsallaşma ve teşkilatlanma, bir kültürü nesilden nesle aktarma ortamını da sağlar.⁵⁹

Dini kurumlar, ibadetler, ritüeller bireye dini anlamda hem sosyalleşmenin sağlandığı hem de dini kültürün nesiller arası aktarma ortamları olarak oldukça önemlidir.

2.1.5. Sosyalleşme ve Kimlik Teşekkülünde Mabetlerin Rolü

Göçmen aileler göçle birlikte karşılaştıkları ortamda zorunlu bir sosyalleşme süreci geçirmişlerdir. Yeni bir coğrafi alan, şehir, sosyo-politik şartlar, sosyo-ekonomik şartlar vs. göçmenlerin sosyalleşme sürecinde etkili olan faktörlerdir.

---

⁵⁸ Seymour Martin Lipset, *Siyasal İnsan*, çev. Mete Tuncay, Ankara, Teori Yayınları, 1986, s. 57-65.

⁵⁹ İzzet Er, *Din Sosyolojisi*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2008, s. 237, 276.

Bireylerin karşılaştıkları her yeni ortam kişilerde farklı kimliklerin de oluşmasını sağlamaktadır. Kişilik gelişimi ve toplumsallaşma açısından cami kurslarının çocuğa önemli katkılarda bulunacağını söylemek mümkündür. Kişinin gelişiminde ve toplumsallaşmasında çevrenin ve yakın kişilerin etkileri bilinen bir gerçektir.⁶⁰

Camilerde çocuklar için düzenlenen kursların ikili amacı olduğu söylenebilir: Birincisi, çocuklara temel din bilgileri vermek, ikincisi ise çocuğu muhtemel dini, ahlaki, kültürel olumsuzluklardan uzak tutmak veya bir başka ifadeyle çocuğun kendi kültürünü öncelikle öğrenmesine yardımcı olarak kültürel kimliğini kazanmasını ve hâkim kültür içinde eriyip gitmemesini sağlamak.⁶¹

Dini kimlik kazanmada yaşanan ortamların ve rol model diyebileceğimiz kişilerin etkisi yanında yukarıda saydığımız faktörlerin de ciddi anlamda etkisi söz konusudur.

Dinlere ait mabetler ve tapınaklar, tarihin her döneminde kimlik belirlemede önemli bir fonksiyona sahip olmuştur. İnsanların kendi inandığı dinin dışındaki farklı dinlere ait mabetlere bakışı aslında bu yerlerin kimlik oluşturma fonksiyonu ile de ilgilidir.

2.2. Göç

2.2.1. Göç Kavramı

Göç, gönüllü veya zorlayıcı sebeplerle ortaya çıkan, bir coğrafi alandan başka bir coğrafi alana doğru gerçekleşen nüfus hareketliliği olarak tanımlanabilir. Göç sadece fiziksel hareketliliği ifade etmez aynı zamanda çok yönlü incelenmesi gereken sosyal bir olgudur. Göçler ya zorunlu ya da gönüllü yapılır. Zorunlu göçler doğal afetler, siyasal gerginlikler, toplumsal gerginlikler vs. sebeplerle olur. Gönüllü göçler ise daha iyi şartlarda yaşamak amacıyla başka şehirler veya ülkelere yapılan göçlerdir.⁶²

---

⁶⁰ Cemal Tosun, *Din ve Kimlik*, Ankara, TDV Yayınları, 1993, s. 125.

⁶¹ Tosun, s. 131.

⁶² Celalettin Çelik, *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına*, İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2013, s. 135.

İnsanlar, kültürel kimlikleri içerisinde önemli bir yeri bulunan dinsel inanç ve ritüellerini gittikleri yerlere de taşımışlardır. Bir başka deyişle göçmenler, bazı yabancı ülke şehirlerine sadece bir göçmen olarak gitmemiş, aynı zamanda İslam'ı gayr-i müslim topraklara taşıma işlevi de görmüşlerdir. Schiffauer, yaptığı bir çalışmada Türklerin bu fonksiyonuna dikkat çekmiştir.⁶³

Göç olgusunu sadece sanayileşme ve kentleşme ile açıklamamak gerekir. Çünkü göçle birlikte göç eden topluluk geniş bir kitleyi oluşturuyorsa, her iki toplum hem fiziki anlamda etkileşim süreci yaşarken hem de psiko-sosyal ve kültürel anlamda da ciddi bir etkileşim içine girerler. Göç eden topluluk yeni yerleşim yerlerinde sayı olarak az ise kendisinden farklı bir yapıya sahip olan topluma uyum sürecinde, kişisel zihniyet, tutum, davranışlar, kültürel ve hatta dini hayatına kadar birçok konuda daha fazla zorlukla karşılaşmaktadır.

Günümüzde göçmenlerle ilgili sorunlar tartışılırken, ağırlıklı olarak göç edenlerin sorunu olması yanında, göç edilen ülke açısından da ele alınması önem arz etmektedir.⁶⁴

Göç, bir toplum olayı olarak kendine has dinamiğe sahiptir. Özellikle dış-göç olgusu, gerçekte çevresi, kültürü, toplumu ve ülkesinden koparak yabancı bir ülke, çevre, toplum ve kültüre katılma, uyum ve “bütünleşme” (integration) veya baskın bir kültüre benzeşmek suretiyle onunla “aynılaşma” (acculturation) olmaktadır. Çoğu zaman göçmenlerin göç ettikleri coğrafi ve sosyo-kültürel çevre, ülke ve topluma göre farklı etnik, kültürel ve dinî çevrelerden gelmekte oluşları, yeni çevreye katılma, uyum ve onunla bütünleşme ve hattâ zaman içerisinde onun tarafından özümşenerek eriyip gitme (asimilasyon) yahut yabancı toplumun içinde kültürel farklılıklarını sürdürme ya da dışlanarak “marjinalleşme” veya kendi içine kapanarak dış çevreden tamamen “soyutlanma” (isolation) gibi çok önemli ve karmaşık etki ve tepkileri ve bu bağlamda kendini gösteren adaptasyon sorunlarını beraberinde getirmektedir. Bu

---

⁶³ C. Peach, *Islam in Europe: The Politics of Religion and Community*, London, MacMillan Press, 1997, s. 158.

⁶⁴ Ingmark Karlsson, *İslam ve Avrupa: İnanç Ayrılığı-Yaşam Birliği*, çev. Gülseren Ergün, 2. Baskı, İstanbul, Cem Yay., 2000, s. 9.

bakımdan, olayın bilimsel çözümlenmesi, ona farklı disiplinlerin işbirliği bağlamındaki disiplinler-arası yaklaşımları zorunlu kılmaktadır.⁶⁵

2.2.2. Merkez Çevre Kuramı

Çok yaygın olarak kullanılan göç kuramlarından bir tanesi de merkez çevre (center-periphery) kuramıdır. Bu kuram, Bağımlılık Okulu olarak da adlandırılmaktadır ve Samir Amin, Immanuel Wallerstein, Andre Gunder Frank gibi bir çok düşünür tarafından geliştirilmiştir. Merkez-Çevre kuramına göre dünya, merkez ve çevre olmak üzere ikiye ayrılmış ve bu ikili dünya birbirine ekonomik temelde bağımlı olarak varlığını sürdürebilmektedir. Modern ekonomiyle birlikte kapitalizmin de gelişmesine koşut bir durum olarak, bağımlılık ekonomik temeli kapitalist bağlara dönüşmüştür. Tarihsel perspektiften bakıldığında, kolonyal dönemde sömürgecilik ve kolonyal bağlar merkez ve çevre ülkeler arasındaki bağımlılığın temelini oluşturmuştur. Oysa merkez çevre kuramının modern dünyadaki temel işleyişi, kapitalizm ve ulus-devlet temellidir.

Günümüzde birçok düşünür, dünyada tek bir sistemin hüküm sürdüğünü ileri sürmektedir.⁶⁶ Günümüzdeki düşünürlerin yaklaşımlarına göre, dünyadaki görüntü, gerek imparatorluk olsun gerek sömürgecilik olsun, aynı sistemin farklı görüntüleridir. Görüntüler farklı olsa da, tarihsel olarak dünyada var olan tek bir olgu ve tek bir sistemdir. Tek bir sistem olarak var olan bu süreç, birçok düşünür tarafından ortak bir adlandırmayla ‘Dünya Sistemi’ olarak adlandırmaktadır.

Wallerstein ise bu yaklaşıma karşı çıkararak var olan olgunun Dünya Sistemleri kavramıyla açıklanması gerektiğini ileri sürmektedir. Dünya Sistemleri kurgusu noktasında, Wallerstein kendi yaklaşımını şöyle ortaya koymaktadır: “*Sözcük kullanımı açısından Frank ve Gills’i benden ayıran bir ayrıntıya dikkatinizi çekerim. Onlar bir “dünya sistemi”nden söz ediyorlar. Ben “dünya-sistemleri”nden söz ediyorum. Ben bir tire işareti kullanıyorum; onlar kullanmıyorlar. Ben çoğul kullanıyorum; onlar tekil kullanıyorlar; çünkü onlara göre tarihsel zaman ve uzam boyunca sadece tek bir dünya sistemi var oldu ve*

⁶⁵ Ünver Günay, “Göç, Din ve Değişme: Batı Avrupa’daki Türk İşçileri Örneği”, *Bilimname*, S. 3, (2003), s. 35-64.

⁶⁶ Savaş Çağlayan, “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi” *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 17 (Güz 2016), s. 78-84.

var olageldi. Bana göre birçok dünya-sistemi var olmuştur. Örneğin ben, birçok tarihçinin Çin veya Çin İmparatorluğu dedikleri şeyin tek bir sistem olduğunu düşünmüyorum. Çin olarak adlandırılan coğrafi bölgede birbirini izleyen birtakım sistemler var olmuştur. Han yükseldi ve düştü. Tang veya Ming coğrafi mekânları, görünürdeki formları (bir “Dünya İmparatorluğu”) ve bazı kültürel özellikleri aynı olsa bile, aynı tarihsel sistemi yansıtmıyordu. “Modern dünya Sistemi” (veya “kapitalist dünya-ekonomisi”) birçok sistemden sadece biridir. Onun kendine özgü özelliği çağdaşlarını yok edecek kadar güçlü olduğunu göstermiş olmasıdır.”⁶⁷ Wallerstein’in bu kuramsal yaklaşımına göre, kapitalizm ve kapitalizmin çeşitli görüntüleri, günümüz ekonomisini ve buna bağlı olarak da diğer yapıları belirleyen temel unsurlardır. “Bugünkü durumda tarihsel sistem, evrilen tek tarihsel varlık olarak kapitalist dünya ekonomisidir”⁶⁸ Wallerstein’in yaklaşımı çerçevesinde merkez-çevre kuramına bakıldığında, merkez olarak adlandırılan ülkeler, ekonomik ve sosyal olarak gelişmiş ülkelerdir. Aynı zamanda kapitalist sistemi benimsemiş ülkelerdir. Çevre ülkeler ise bu kapitalist ağlar ve değerlerle kuşatılmış merkezdeki ülkelere bağımlı olan ülkedir. Merkez ve çevre ülkeler ise kapitalist değerler ve ekonomik zorunluluklar sistemi çerçevesinde karşılıklı olarak birbirlerine bağımlı duruma gelmişlerdir.

Merkez-çevre kuramına göre çevre olarak adlandırılan ülkeler, merkez ülkeler için vazgeçilemeyecek ve merkez ülkelerin sürekli kapitalist gelişimi perspektifinde ihtiyaç duyulan pozisyonundadır. Meydana çıkan bu ihtiyaç, aslında bağımlılık zincirini oluşturan iktidar mekanizmasının temel gereksinimini oluşturmaktadır. Kurulan bağımlılık sistemi içerisinde merkez ülkeler, ucuz işgücü, hammadde ve üretilen mamul malın pazarlanması için çevre ülkelere ihtiyaç duymaktadırlar. Çevre ülkelerden gelen hammadde, yine çevre ülkelerden gelen ucuz işgücüyle işlenerek maliyet düşürülmekte ve düşük maliyetli bu ürünler ülke içinde tüketilmekte ya da diğer ülke pazarlarına ihraç edilerek kapitalist sisteme bir geri dönüşü sağlanmaktadır.

---

⁶⁷ Immanuel Wallerstein, *Dünya-Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri*, Dünya Sistemi, der. Gunder frank ve Barry K. Gills, Ankara, İmge yayınları, 2003, s. 531-532.

⁶⁸ Immanuel Wallerstein, *Kapitalist Dünya Ekonomisinde Hane Yapıları ve Emek Gücü Oluşumu*, İrk Ulus Sınıf, İstanbul, Metis, 2000, s. 134.

Kuramın temel işleyişi çerçevesinde, merkez ülkeler var olan kapitalist birikimlerini geliştirmek ve mükemmelleştirmek için çevre ülkelere ihtiyaç duyarlar. Çevre ülkeler de, kapitalist gelişimlerini tamamlama ve ekonomik refahlarını yükseltmek için merkez ülkelerle bu tip bir ilişki sistemine dâhil olmaktadır. Net bir şekilde görüldüğü üzere, bağımlılık tüm gelişmişlik ve az gelişmişlik kriterlerine göre olsa da sadece tek taraflı değildir. Çünkü kurama göre gerek merkez olarak kabul edilen gerekse de çevre olarak kabul edilen ülkelerin, çeşitli bağlamlarda ve yapılarda birbirlerine ihtiyaçları vardır. Yukarıda kısaca anlatılmaya çalışılan kuramın işleyiş şemasına göre, kapitalist etkiler ve bu etkilerin yarattığı işleyişler sistemi çok önemlidir. Herhangi bir dünya sistemi çerçevesinde oluşan merkez çevre ilişkisinde kapitalist ağların etkisiyle çevre ülkelerde bir nüfus hareketi meydana gelmektedir. Zolberg, bu hareketi tarihsel bir perspektifle ifade ederek, geçmişteki ve günümüzdeki göçleri, özellikle de çağımızdaki işgücü göçlerinin, çevre ülkelerden merkez ülkelere doğru aktığını belirtmektedir.⁶⁹

Abadan Unat da Zollberg gibi göç akımının çevreden merkeze doğru olduğunu ifade etmekle birlikte, bu olgunun kapitalizmin doğal bir sonucu olduğunu belirtmeye çalışıyor: “*Dünya sistemleri kuramına göre uluslararası göç, kapitalist gelişmenin neden olduğu kopma ve yer değiştirmelerinin doğal sonucudur. Kapitalist ekonomi Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya’daki merkezlerden giderek daha geniş halkalar hâlinde yayıldıkça dünya nüfusunun giderek büyüyen kısmı dünya pazar ekonomisine dâhil edilmektedir. Çevre bölgelerdeki toprak, hammadde ve emek dünya pazarlarının denetimi altına girdikçe göç akımları oluşmakta, bunların önemli bir kısmı dış ülkelere doğru yönelmektedir*”⁷⁰

Göç olgusunu merkez çevre kuramına göre, günümüzdeki boyutları ele alındığında, kapitalist ağlarla kurulan merkez çevre ilişkisi özelinde, merkez ülkelerin ucuz işgücü ihtiyaçlarını karşılamak için, hayli sınırlayıcı da olsa, göçmen kabul politikalarını işlettiklerini gözleyebiliriz. Günümüzde uygulanan

---

⁶⁹ Aristide R. Zolberg, *International Migrations in Political Perspective, Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements*, der. M. M. Keely Krtiz, C. B. Tomasi, S. M. Center for Migration Studies, N. Y. Zolberg, 1983, s. 9.

⁷⁰ Nermin Abadan-Unat, *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 15.

göçmen kabul politikaları birçok ağır ön şartlar gerektirmektedir. Aranılan bu ön şartların temelini ise hünerli, iyi yetişmiş, kalifiye eleman olmak oluşturmaktadır. Merkez ülkelerde, çevre ülkelerden gelen bu tip elemanlar düşük ücretle çalıştırılmakta, böylece de üretim maliyetleri düşürülmektedir.

Çevre ülkelerden merkeze doğru akan göç olgusunun bir diğer görüntüsü de vasıfsız işçilerin göçüdür. Merkez ülkeler, emek yoğun sektörlerde kendi ülkesinin vasıfsız işçisinden daha ucuza çalıştıracığı, vasıfsız işçileri de göçmen olarak kabul etmekte ve/veya bu işçileri kaçak göçmenler arasından temin ederek çalıştırmaktadır. Bu durum da, üretim maliyetini düşürmeye yönelik bir uygulamadır. Fakat gelişen ekonomik küreselleşmeyle birlikte, özellikle son on yılda bu durumun tersine döndüğünü gözlenmektedir

Karşılıklı olarak merkez ve çevre ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisini de derinleştiren bu durum, çevre ülkede de bir takım değişimlere yol açmaktadır. Merkez ülkelerdeki kapitalist firmaların çevre ülkelerde kurdukları fabrikalar ve bu fabrikalarda çalışan işgücü, çevre ülkedeki geleneksel üretim mekanizmalarını ve sistemlerini zayıflatmaktadır. Zayıflayan üretim mekanizmaları ve geleneksel üretim etkinliklerinden kopan yeni işçiler, ucuz emek piyasasına katılmakta ve bu piyasayı canlı tutmaktadır. Bu gelişmeler çerçevesinde, ucuz işgücüne olan talep, kadın ve çocuk işçiliğine duyulan ihtiyacı da artırmakta ve bu ihtiyaca yönelik olarak çalışma hayatına katılan kadınlar da ataerkil aile yapısı başta olmak üzere, toplumsal yapıda birçok değişime ve dönüşüme neden olmaktadır. Bahsedilen bu kapitalist işleyiş, çevre ülke içinde de bir göçe neden olmaktadır. Geleneksel üretim tarzından kopan işçiler sanayi merkezlerine doğru göç etmekte, bu da ülke içinde bir göçe neden olmaktadır. “Sanayinin gelişmesiyle birlikte köy ve köydeki nüfus hem endüstri için işgücü kaynağı oluşturmuş hem de sanayi toplumunu beslemeyi üstlenmiştir.”⁷¹

Tekrar vurgulamak gerekirse, kapitalist ilişkiler ağı, hem çevre ülkelerden merkez ülkelere doğru göçe, hem de çevre ülkenin kendi içerisinde sürekli bir

---

⁷¹ Nurgül Oktik, *Köyün Çekiciliği Kentin İticiliği, Toplum ve Göç II*, Ulusal Sosyoloji Kongresi, Sosyoloji Derneği, Ankara, 1997, s. 81.

göçe neden olmaktadır. Toksöz'ünde bahsettiği gibi, “Bir kez açılan göç musluğunu kolayca kapatmak artık mümkün olmamaktadır”⁷²

2.2.3. Göçmen İşçi Kavramı

Göçmen işçi, vatandaşlık bağı ile bağlı olmadığı bir ülkeden diğer bir ülkeye çalışmak amacıyla göç edip de uzun süreli veya kısa süreli kalma niyetini taşıyan kişi ya da kişiler olarak tanımlanmaktadır.⁷³

1960'lı yıllarda Avrupa'ya doğru başlayan işçi göçü sonrasında göçmen aileler çeşitli nedenlerle de Avrupa ülkelerine göç etmişlerdir. Avrupa'daki göçmen nüfusun çoğunluğunu işgücü amacı ile giden göçmenler oluşturmuştur. 1970'li yıllarda aile birleşimi, kaçak işçi göçleri, siyasal sığınmacılar farklı göçmen tipolojisini oluşturmuştur. Göçmen ailelerde kadınların aile içinde rol ve imkânlarının sınırlılığı kadınları sosyal ortamın dışına itmiştir. Çocuklar ise, eğitim ortamlarında ve yaşadıkları kültürel ortamda kimliklerini koruma mücadelesi verirken, evlerinde yaşanan kültürel değerlerle dışarı ortamdaki kültürel değerler arasında kalmışlardır. Çocuklar, kimliksel aidiyetleri konusunda çelişkiye düşmüşlerdir. Kaçak işçiler ise çok ağır çalışma şartlarında ya suç işlemeye meyletmiş veya marjinal gruplara yaklaşmışlardır. Siyasal sığınmacı olarak Avrupa'ya göç edenler ise iki grupta ele alınabilir. Birinci gruptan sağ ve sol siyasal eylemcilerin oluşturduğu gruptur. Bu grup, Almanya başta olmak üzere gittikleri ülkelerde grupsal taban ve dinamik bir oluşum bulabilmişlerdir. Etnik ayrımcılık söylemleri ile sığınmacı olan ikinci gruptakiler ise terör örgütü olarak tanınan PKK'nın Avrupa ülkelerindeki legal örgütlenme faaliyetlerine destek sağlayan Kürt kökenli vatandaşlardır.⁷⁴

---

⁷² Gülay Toksöz, *Uluslararası Emek Göçü*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 20.

⁷³ Milada Horáková, *Employment and Working Conditions of Migrant Workers*, Czech Republic, 2007. <http://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/comparative-information/national-contributions> (Erişim Tarihi: 25.03.2016).

⁷⁴ Perşembe, s. 81-82.

2.3. Dinî Sosyalleşme

2.3.1. Dinî Sosyalleşme Kavramı

Dinî sosyalleşme, bireyin kendi toplumuna has dini kültür unsurlarını, sembol ve değerlerini alıp benimseyerek dini kişiliğinin ya da dini kimliğinin oluşma sürecini ifade etmektedir.⁷⁵ Her insan topluluğunun bulunduğu yerde, bir dünya oluşturma girişimi vardır. Bu girişimde din en önemli yere sahiptir.⁷⁶

Din, diğer sosyal kurumlarla aralarında oluşturdukları bağdan dolayı onlardan etkilenir. Özellikle dinî sosyalleşmede, kişilerin dini algılarında önemli bir yere sahip olan ve içinde yaşadığı toplumun din kültüründen ibaret bulunan, dini tutum ve davranışların, toplumun dini yaşayışının canlılık ve devamlılığı üzerindeki etkisi büyüktür. Bu da çok uzun ve karmaşık bir dinî sosyalleşme sürecinin sonunda ancak ortaya çıkmaktadır.⁷⁷

Bireyin sahip olduğu dini inanç ve değerler yalnızca sosyalleşme süreciyle kazanılmamakla birlikte özellikle dinin toplumsal temellerinin sosyalleşme sürecinde atıldığı kabul edilen bir görüştür.⁷⁸

Bireyler içinde yaşadığı toplumda hayat boyu devam eden etkileşim sürecinde aile, arkadaş, okul, dini kurumlar, kitaplar, medya organları, sosyal ve kültürel alanla ilgili birtakım organizasyonlarla yaşadıkları tecrübe ve farklı sosyalleşme biçimleriyle dini tercihlerini oluştururlar. Konu ile ilgili yapılan araştırmalarda gençlerin hem içinde yaşadıkları toplumun dini inançlarını, hem de ailelerinin hayat tarzını, dillerini, cinsiyet rollerini sosyalleşme sürecinde öğrenerek içselleştirdikleri tespit edilmiştir.⁷⁹

⁷⁵ Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, Bursa, Dora Basım-Yayım, 2011, s. 134.

⁷⁶ Peter L. Berger, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev. Ali Coşkun, İstanbul, İnsan Yay., 1993, s. 29.

⁷⁷ Ünver Günay, *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, İstanbul, Erzurum Kitaplığı Yay., 1999, s. 258.

⁷⁸ C. Daniel Batson, *Religion and Individual: A Social-Psychological Perspective*, New York, Oxford University Press, 1993, s. 25.

⁷⁹ Batson, s. 25-45; Jette, P. R., *Socialization*, s. 272; Zuckerman, a.g.e., s. 86-103; Günay, Ünver, *Erzurum Kenti ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, s. 233; Günay, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1998, s. 384.

Din, aile yapılarından gündelik hayata, sosyo-kültürel hayattan sanatsal faaliyetlere varıncaya kadar bireysel ve toplumsal hayatın her alanında etkili olan bir olgudur.⁸⁰

Allport, bireylerin dini kimlik ve kişiliklerinin ergenlik döneminde sosyalleşme sürecinde şekillendiğini vurgulayarak, psiko-sosyal gelişim açısından bu dönemin önemine dikkat çekmiştir.⁸¹

Clark, bireyin içinde yaşadığı toplumda faaliyet gösteren dernek, okul, birlik, cami gibi toplumsal kurumlarla ilişki kuran bireylerin inanç biçimlerine olumlu veya olumsuz yönde etki ettiğini belirtir.⁸²

Dini kimliğin sürekliliği, dini inanç ve değerlerin gelecek nesillere aktarılması ile mümkündür. Genel olarak anne babanın inanmakta olduğu din, çocukları tarafından aynen benimsenir. Toplumun geneline kıyasla azınlık diyebileceğimiz sayıdaki birey, anne babasının dini inancından farklı seviyede dini inanca sahip olabilir. Bazı bireyler, anne babalarından daha az dindar ya da dinsiz olurken, bazıları ise anne ve babalarından daha dindar olabilmektedirler.⁸³ Geleneksel toplum yapılarına göre modern toplumlarda dini ritüel ve semboller, gündelik ve sosyal hayatın dışında kalmış, her geçen gün sekülerleşen toplumun dini sosyalleştirme gücü azalmıştır. Bu durum yeni nesillerin toplumsal hayatın içinde dini kimlik kazanmalarını engellediği gibi, dini inanç ve değerlerden yoksun olarak yetişmelerine de yol açmıştır.⁸⁴

Kişinin sahip olduğu inanç ve düşüncelerin yakın çevre ve toplumun çoğunluğu tarafından onaylanıp desteklenmesi, genç kuşakların dinî

---

⁸⁰ Phil Zuckerman, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. İhsan Çapçioğlu & H. Aydınalp, Birleşik Kitabevi, 2006, s. 88.

⁸¹ Gordon. W. Allport, *The Individual and His Religion*, Macmillan, New York, 1950, s. 36.

⁸² Walter Houston, Clark, *The Psychology of Religion: An Introduction to Religious Experience and Behavior*, New York, 1961, s. 224-225.

⁸³ Benjamin Hallahmi -Beit and Michael Argyle, *The Psychology of Religious Behavior, Belief and Experience*, Routledge, London and New York, 1997, s. 114. 35.

⁸⁴ Celal Çayır, "Sosyo-Psikolojik Açıdan Dinî Sosyalleşme Üzerine Bir Araştırma", *DÜİFD*, c. 14, S. 2, (2012), s. 96.

sosyalleşmelerini ve dini kimlik kazanmalarını kolaylaştırırken, tam tersi bir durum ise, kimlik krizi ve çatışmaların yaşanmasını kaçınılmaz kılmaktadır.⁸⁵

Günümüz modern toplumlarında seküler değerler daha çok öne çıkarken, dinin toplumsal hayattaki etkisi gittikçe azalmıştır. Ayrıca, ailede kazanılan dini inanç ve tutumlarla gündelik ve sosyal hayatta geçerli olan değerler birbirlerini desteklenmediğinden, kimlik krizi ve çatışma ortaya çıkmıştır.⁸⁶

2.3.2. Toplumsal Değişme-Din İlişkisi

Din-toplum ilişkileri söz konusu olduğunda, dinin toplumsal değişimle her zaman karşılıklı ilişkiler içerisinde olduğu söylenebilir. Tarihte olduğu gibi günümüzde de önemli bir fenomen olarak karşımıza çıkan din, toplumları etkilemekte, yönlendirmekte, toplumların değişim süreçlerinde olumlu veya olumsuz rol oynamaktadır.⁸⁷

Toplumsal değişme, toplum yapısının temel alanları olarak kabul edilen ekonomi, siyaset, eğitim, kültür, aile ve inançlar gibi alanlarda meydana gelen tabakalaşma veya sosyal teşkilatlanmaya bağlı olarak toplum kültüründe ortaya çıkan köklü değişiklikler olarak tanımlanmaktadır.⁸⁸

Din, toplumsal değişmede rol oynayan en temel etmenlerden biridir. Dinin toplumsal değişmeyi yavaşlatıcı, hatta engelleyici etkisinin yanında dinin toplumsal değişmeyi takviye edici ve toplumsal değişimin temel faktörü olduğu durumlar vardır. Din, muhafazakâr yönü ile sosyal düzende istikrar unsuru olabilir. Öteki dünyada hesaplaşma inancı birçok konuda kargaşayı engelleyebilmektedir. Din toplumsal bütünleşme üzerinde de etkilidir. Din, hızlı sosyal değişimin yaşandığı durumlarda olası parçalanmalar karşısında toplumu bütünleştirici fonksiyonuyla devreye girer. Dinler, kendilerine karşı olmadığı sürece toplumsal değişimi takviye edici etkiye sahiptir. Din çatışma yoluyla da takviye edici bir etkiye sahiptir. Örneğin İnanç için tarihte birçok savaş

⁸⁵ Hayati Hökekleli, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, İstanbul, Dem Yay., 2009, s. 11; M. Doğan Karacoşkun, *Psiko-sosyal ve Dini Davranış Çözümlemeleri, Dinî ve Sosyal Psikoloji Yazıları, Din ve Bilim Kitapları*, Samsun, 2006, s. 38-39.

⁸⁶ Gordon W. Allport, *The Individual and His Religion*, Macmillan, New York, 1950; Levenson, Michael R. & Carolyn, M. Aldwin and D'mello, Michelle, *Ergenlikten Orta Yetişkinliğe Dini Gelişim, Din ve Maneviyat Psikolojisi*, Phoenix Yay, der. İ. Çapçioğlu & A. Ayten, 2013, s. 299-333; Kula, Naci M., *Kimlik ve Din*, Ayışığı Yay., İstanbul, 2001, s. 161.

⁸⁷ Emile Durkheim, *Din Hayatının İptidai Şekilleri*, çev. H. Cahid, İstanbul, 1923, c. 1-2.

⁸⁸ Kurt, s. 145.

yapılmıştır. Dinin bazen toplumda istikrarı sağlayıcı, sapma ve anomiyi engelleyici rolü varken, bazen de toplumda ayrışmaya, saflaşmaya, anomiyeye göç ve köklü yapısal değişimlere de sebep olabilir.⁸⁹

Toplumsal değişme sürecinde toplumsal yapıda ortaya çıkan değişimler geçici ve yüzeysel değildir. Toplumsal yapıda meydana gelen değişimin toplumsal değişim olarak nitelendirilmesi için köklü ve kalıcı değişiklikler olması gerekir. Değişimin sürekliliğinin olması ve kolektif olması gerekir. Yani aile, eğitim, cemaat, ekonomi gibi kalıcı birliktelikler diyebileceğimiz grup veya kurumlar temelinde ortaya çıkması gerekmektedir.⁹⁰

2.3.3. Din-Kimlik İlişkisi

Din, hem toplumun hem de kültürün temel yapı taşlarından biri olduğu için kimlik tanımlamalarında da önemli bir yeri bulunmaktadır.⁹¹

Kimlik, en basit anlamı ile bir kişisel veya toplumsal varlığın kendi kendini bir şeyle özdeşleştirmek suretiyle algılayıp tanımlamasını ifade eder. Birey açısından bakıldığında, belli bir toplumsal ortamda veya bir sosyal grup içerisinde kişinin ayırt edici çeşitli özellikleri ve özü itibarıyla tanınmasını ifade eder. Toplumsal bakımdan ise bir sosyal grubun veya toplumun yahut milletin kendi öz varlığının ötekenden ayrılışını simgelemektedir. Bu bakımdan da, 'bireysel kimlik', 'şahsî kimlik', 'grup kimliği', 'toplumsal kimlik', 'kültürel kimlik' veya 'ulusal kimlik' gibi kimlik türlerini, en azından analitik olarak, bir ölçüde farklı kategoriler şeklinde birbirinden ayırt edilebilmektedir.

Bu söylenenler ışığında bireysel kimlik, kişiyi başkalarından ayırmak üzere kurumlarca verilmiş bulunan, çoğu zaman 'resmî' bir özellik taşıyan hüviyeti ifade eder. Şahsî kimlik kişinin başkalarıyla ilişkilerinin psiko-sosyal yönünü yansıtmaktadır.

Grup, toplum, millet ve kültür açısından kimliklerde ise, o grubu, toplumu, milleti yahut kültür varlığını oluşturan fertlerin müşterek varlıkta özdeşleşmeleri,

---

⁸⁹ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, 2. baskı., İstanbul, İnsan Yayınları, 2006.

⁹⁰ Okumuş, *a.g.e.*

⁹¹ Ali Coşkun, "Din ve Kimlik", *MÜİFD*, S. 24, (2003), s. 5-23.

ortak ülkü ve simgelerde birleşmeleri ve kolektif tasa ve kıvançları paylaşımları söz konusudur.

Hangi kategori düzeyinde ele alınır alınsın, kimliğin belirlenmesinde, durum ve şartlara göre dil, topluluk duygusu, kan bağı (etnik), müşterek kültürel, tarihî, toplumsal, dinî, ahlâkî, vb. çok çeşitli faktörlerin arasından özellikle değerlerin çok önemli rolünün bulunduğu anlaşılmaktadır.”⁹² Dinin, bir toplumun ve kültürün değerlerinin üretimi ve aktarılmasında çok önemli fonksiyonlar üstlendiği görülmektedir. Her şeyden önce, bir sosyo-kültürel ortamda din, kişisel değerlerin temel kaynağını oluşturmaktadır. Fakat onun aynı zamanda toplumsal ve kültürel kimlik kategorilerinin belirlenmesinde ve korunmasında da çok önemli rolleri bulunmaktadır. Dinî değerlerin de toplumsal ve kültürel şartlar ve değişmelerden bir ölçüde etkilendikleri bilinmektedir. Ancak, yine de din toplumda, ona inananların paylaştıkları ve böylece onların sıkı bir biçimde bütünleşmelerini pekiştirici kutsal değerler ve idealler meydana getirmektedir. Toplum kültüründe bu değerler ve ideallere referanslı bir ‘etos’ (ahlâk) oluşmaktadır. Bu yolla din onların davranışlarını da bu kutsal amaçlara kanalize etmektedir. Kimlik bağlamında da dinin ona kutsal bir anlam ve değer ilâve etmek suretiyle önemli tamamlayıcı fonksiyon ifa ettiği anlaşılmaktadır.⁹³

Kimliğini ortaya koymaya çalışan insan ve toplum, bu özdeşim süreçleri çerçevesinde bireysel veya toplumsal olarak kendini bir şeyle özdeşleştirerek tanımak suretiyle dinî ve kutsal değerlere sarılmakta ve kimliğini onun aracılığı ile ifade etmeye çalışmaktadır.

Bir toplumda din yegâne kimlik belirleyicisi ve kimliği dinin basit bir fonksiyonu saymak mümkün değildir. Kimlik ve din ilişkileri, tarihî süreç içerisinde durum ve şartlara göre sürekli değişmiş ve dinin oradaki rolü genelde öteki etmenleri tamamlayıcılık fonksiyonunda yer almıştır.

Dinin bu tamamlayıcı kimlik belirleme fonksiyonu, toplum hayatı ve kültüründeki etkilerinin sekülerizasyon sonucu giderek azaldığı günümüzün modern toplumlarında da bir şekilde varlığını devam ettirmektedir. Hattâ, belki de modern sınaî kültürün aşırı ayrımlaşma, uzmanlaşma ve ferdiyetçilik

⁹² Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 377-378.

⁹³ Coşkun, s. 5-23.

eğilimleri çerçevesinde kişilikleri ve kimlikleri parçalayıcı ve dağıtıcı yönelimleri karşısında dinin kimlik belirlenmesindeki tamamlayıcı ve birleştirici etkilerinin önemi daha da artmaktadır.⁹⁴

Dinle kimliklenme önce ona bağlanmayı gerektirir. Bir toplum hızla değişiyorsa veya yüksek derecede coğrafi hareketliliğe sahip ise bir yerlere bağlı olma veya ait olma duygusu çok önemli bir psikolojik ihtiyaçtır. Kişilerin özel hayatlarındaki dönüm noktalarıyla ilgili dinî törenlerle kazanılan yeni kimliklerde de din, önemli işleve sahiptir. Doğum, evlilik, meslekî hayata kabul ve ölüm gibi önemli hayat evreleri, geleneksel toplumlarda hep dinî törenler eşliğinde gerçekleşmiştir. Din, toplumsal bütünleşme, toplumsal istikrâr (düzen) ve sosyal kurumların kutsallaştırılmasında ve meşrûlaştırılmasında da, genel olarak olumlu bir işlev görmüştür. Din ayrıca değer yargılarını ve kültürel değerleri kutsallaştırarak toplumların olduğu kadar bireylerin de hayatları için önemli bir özellik olan devamlılık ve istikrarlılığa da büyük katkılar sağlamaktadır.⁹⁵

Bir takım olumsuzlukların Batı'nın toplumsal hayatında bir gerçekliği bulunmaktadır. Ancak dinin etkisinin, belli toplumsal kurumlarda hâlâ devam etmekte olduğu da bilinmektedir. Bugün hem Avrupa'da hem de Amerika'da sosyal bağların halen güçlü olduğu ve maddî yardımlaşma gibi Hıristiyanî değerlerin bol miktarda bulunduğu insanlara rastlanmaktadır. Esasen geleneklerinin büyük bir kısmını bütün dayatmalara rağmen koruyan Doğulu ve İslâm toplumlarının yanı sıra Batı'da da her şeye rağmen yüzyıllardır insanların kalplerine ve ruhlarına kök salan din, etkisini artırmaya devam etmektedir.⁹⁶

2.3.4. Asimilasyon, Entegrasyon - Din İlişkisi

Dış göç olayında görüldüğü gibi, farklı kültürlerle temas söz konusu olduğunda ilk akla gelen kavramlardan biri de asimilasyondur.

---

⁹⁴ Günay, s. 380.

⁹⁵ Günay, s. 246.

⁹⁶ Günay, s. 204.

Basit anlamıyla asimilasyon (benzeşme), kendi kültürüne yabancı bir kültür alanına girme ve yeni bir kültürün hayat tarzını tedrici olarak kabul etme ve böylece aynı kültüre ait olma süreci⁹⁷ olarak tanımlanabilir.

Bu süreç iki ana evreden oluşur: Kültürel asimilasyon ve sosyal asimilasyon. Kültürel asimilasyon, bir kültürün evrensel unsurları olarak kabul edilen ve bunlar olmadan kişinin içinde bulunduğu toplumda hiçbir faaliyette bulunamayacağı beklentiler, davranış kalıpları, normlar ve değerleri kabul etmekten ibarettir.⁹⁸ İşçilerimiz için bu, kendi milli değer ve normları korumak kaydıyla, çalıştıkları toplumun kültürüne belirli oranda uymalarını sağlayan toplumsal bütünleşme süreci olarak değerlendirilebilir.

Sosyal ya da yapısal asimilasyon ise, kısaca, bütün sosyal aktivitelerde azınlık kültürün hâkim kültür alanında kaybolması.⁹⁹

Din, temel olarak değişmeyi engelleyici bir fonksiyon görmekte ve inananlara bir mensubiyet duygusu kazandırarak cemaat ruhunun oluşmasını sağlamaktadır.¹⁰⁰

Entegrasyon, yerli ve dışarıdan gelen yabancı halkın, dinsel-kültürel değerlerinin ortak bir zeminde birleştirilmesi sonucu yeni bir toplumsal değerler sisteminin oluşturulması¹⁰¹ olarak tanımlanmaktadır.

Entegrasyonu kültürel, yapısal ve politik entegrasyon olarak ele alabiliriz. Kültürel entegrasyon, hem göçmenlerin ve göçmen topluluklarının yerel değerlerle, kurullarla ve davranış modelleriyle ilişkisi ve uyumu, hem de ev sahibi toplumun göçmenlerin kültürel hayatlarının tezahürlerine yönelik oluşturduğu reaksiyonlarla alakalıdır.

Kültürel entegrasyonun mekânı sivil toplumdur. Başarılı ve olumlu kültürel entegrasyon kendini açıkça güçlü etnik ilişkilerde gösterir.

---

⁹⁷ Joseph P. Fitzpatrick, "The Importance of Community in the Process of Immigrant Assimilation", *The International Migration Review*, Vol. I, No. 1 Fall, (1966), s. 5.

⁹⁸ Fitzpatrick, s. 5.

⁹⁹ Fitzpatrick, s. 6.

¹⁰⁰ Won Moo Hurh- Kwang Chung Kim, *Religious Participation of Korean Immigrants in The United States*, *Journal For The Scientific Study of Religion*, 1990, 29-1, s. 20.

¹⁰¹ Speck Otto, *System Heilpädagogik. Eine Ökologisch Reflexive Grundlegung*, 2. Auflage, München, 1991, s. 294.

Yapısal entegrasyon aracılığı ile göçmenler farklı sektör, kurum, kuruluş ve organizasyonlara girmeyi başarırlar ve kendileri de bu kurumların paralel formlarını yaratırlar. Bu tür sektörler, kurumlar ve organizasyonlar, ekonomi, eğitim, siyasi partiler ve dini toplulukların içerisinde. Yerel işgücü piyasasında ortaklık, yapısal entegrasyonun en önemli göstergelerinden biridir. Aynı zamanda, etnik- içi örgütlenmelere bilim adamları tarafından önemli bir rol atfedilir.

Politik entegrasyon ise devletin göçmenlerle işbirliği yollarını ifade eder. Belli başlı konular, ev sahibi topluma bütünüyle katılımı gerektiren, vatandaşlık elde edebilme ve diğer yasal hakları kapsamaktadır. Böylece göçmenlerin kendilerinin politik karar vericiler durumuna gelmeleri de aynı derecede önemlidir. Ayrımcılığa karşı yasa yapmak kadar, vatandaşlık elde etme ile ilgili imkânlar veya sınırlılıklar da politik entegrasyonun parçasıdır.¹⁰²

Entegrasyon ve asimilasyona konusu Kur'an ayetlerinde genel olarak şu şekilde değerlendirilmektedir: Kur'an, temelde Müslüman azınlığın dini ve milli değerlerini kaybetmeksizin, çoğunluğu Müslüman olmayan toplumlarda uyum içerisinde yaşamalarına (entegrasyon) izin vermektedir. Ancak O, kendi öz değerlerinden tamamen vazgeçmek suretiyle yabancı topluma uyma modeli olan asimilasyona ise şiddetle karşı çıkmaktadır.¹⁰³

Yukarıdaki açıklamalardan sonra şu varsayımlar geliştirilebilir:

H₁: Göçün kültürler arası (göç eden ve göç edilen yerler arası) çatışma nedeni olduğunu varsayıyoruz.

H₂: Caminin kimliği koruma ve entegrasyon sağlayıcı fonksiyonu olduğunu varsayıyoruz.

H₃: Kimliğin asimilasyona karşı direnç sağladığını varsayıyoruz.

---

¹⁰² Martin Baumann, (2002) 'Migrant Settlement, Religion and Phases of Diaspora'. *Migration: A European Journal of International Migration and Ethnic Relations*, 33/34/35:93-117. Bloch, Alice (2002) *The Migration and Settlement of Refugees in Britain*. New York: Palgrave. Castles, Stephen and Mark Miller (2003) *The Age of Migration: International Population, Movements in the Modern World*. Third edition, revised and updated. New York, Palgrave, s. 228-229.

¹⁰³ Özcan Taşçı, "Entegrasyon ve Asimilasyonun Kur'an Açısından Değerlendirilmesi", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, S. 5:1, (2007), s. 103-118.

H₄: Üç nesil kadınlarda camiden beklentilerin farklılaştığını varsayıyoruz.

H₅: Camilerin fonksiyonlarını yerine getirip getirmemesinin camideki din görevlilerinin pasif ya da dinamik olmasından kaynaklandığının varsayıyoruz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: METODOLOJİ

3.1. Araştırma Modeli

Metodoloji (yöntem bilim) araştırma konusu olan objeyi tam ve doğru biçimde bilmek, tanımak ve anlamak için nereden, nasıl bakılacağını neler yapılması gerektiğini kurguladığımız ve uyguladığımız bir kurallar bütünüdür.¹⁰⁴ Bu bütünün nasıl oluşturulacağı öncelikle ontolojik yaklaşıma bağlı olarak şekillenir. Daha sonra buna uygun teori model ve kavramsal çerçeveye karar verilir. Bu belirlendikten sonra araştırma konusu ile ilgili bilgilerin nasıl ne şekilde hangi tekniklerle toplanacağına yani metoduna karar verilebilir.¹⁰⁵

Bu araştırma A. Giddens'in eylem ve yapıyı bir teoride toplayan yukarıda açıklandığı şekliyle "yapılaşma" yaklaşımına dayanmaktadır

3.1.1. Nitel Alan Araştırması

Yöntem, yaklaşımına karar verilen konunun ne şekilde ve nasıl araştırılacağıdır. Bu araştırma da nitel alan araştırması düşünülmesinin en önemli sebebi, katılımcı kadınların algılarını yapıyı da göz ardı etmeden kendi söylemleri üzerinden anlamaya yöneldiği içindir. Bunu sağlayabilecek en uygun yöntemin ise nitel alan araştırması olduğunun düşünülmesidir.

Alansal yaklaşım sosyal gerçekliğin incelenip araştırılmasından hareketle hipotezler oluşturma bunları yeniden alana dönerek olgularla karşılaştırma şeklinde işleyen süreçtir.¹⁰⁶ Bu araştırmada doğrudan ve dolaylı gözlemlerle ve ön görüşmede elde edilen verilerden hareketle olası hipotezler oluşturulmuştur. Daha sonra yeniden alana dönmüş bunlar olgularla karşılaştırılarak araştırmaya devam edilmiştir. Bu süreç araştırma sonuçlanana kadar bu şekilde devam ettirilmiştir.

---

¹⁰⁴ Nilgün Çelebi, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, 2. Baskı, Ankara, Anı Yayıncılık, 2004, s. 142.

¹⁰⁵ Çelebi, s. 207.

¹⁰⁶ Çelebi, s. 118-207.

Sadece sebep ve sonuçların değil günlük hayatın her türlü deneyiminin (duygu düşünce inanç, pratikler) önemli olduğu görüşünden hareketle bu anlamları en derin şekilde kavramayı sağlayacak yöntem olan nitel araştırmayı önemli, görmektedir.¹⁰⁷ Bu araştırmada da nitel araştırma yöntemi seçilmiştir. Sosyal süreçte Danimarka'da yaşayan üç kuşak göçmen kadınların dinî sosyalleşme süreçleri, camilerden beklentilerdeki farklılaşma, entegrasyon-asimilasyon algısında caminin fonksiyonu ve göç olayının kültürler arası çatışma unsuru olup olmamasının ancak bu yolla doğru anlaşılabilceği düşünülmüştür.

3.2. Verilere Ulaşım

3.2.1. Araştırma Tekniği

Sosyal bilimlerde araştırma yaparken katılımcılarının kendini anlatımı sağlanarak öznel anlatıma ulaşabilmek daha kolay mümkün olabilmektedir. Çünkü araştırılan birey, sürece müdahil olan kişidir. Sosyal bilimlerde konu derinlemesine araştırılmak isteniyorsa, öznenin kendini ifade şansının verildiği görüşme tekniklerine başvurulmaktadır.¹⁰⁸ Görüşme (mülakat) tekniği araştırmacı ile araştırılanın yüz yüze görüşmesi ile gerçekleşmekte olup olgulara ilişkin yaşantılara ve anlamlara görüşülenin katılımı ile ulaşmayı sağlamaktadır.

Görüşme(mülakat) tekniğinin yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış tipleri vardır. Bunlardan yapılandırılmamış açık uçlu, derinlemesine görüşmeler karmaşık insan eylemini anlamada etkin bir teknik olarak kullanılmaktadır.¹⁰⁹ Bu araştırmada; görüşme kurallarının sıkı sıkıya belirlendiği yapılandırılmış görüşme, derinlemesine veri toplama açısından uygun bulunmamıştır. Bu nedenle yarı yapılandırılmış derinlikli görüşme tekniği kullanılmıştır. Kolaylaştırmaya yönelik olarak alana sadece ana konu başlıkları belirlenerek çıkılmıştır. Görüşme kılavuzunda yer alan sorular belirlediğimiz bes varsayımı test etmeye yönelik sadece yol gösterici olarak kullanılmıştır.

---

¹⁰⁷ Belkıs Kümbetoğlu, *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2005, s. 56.

¹⁰⁸ Philippe Mayring, *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*, çev. Adnan Gümüş ve M. Sezai Durgun, Adana, Baki Kitapevi, 2000, s. 55-56.

¹⁰⁹ Keith F. Punch, *Sosyal Araştırmalara Giriş*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2005, s. 169.

Katılımcıya düşüncelerini aktarmada serbest bir alan sağlanmaya gayret gösterilmiştir.

Görüşmelerde katılımcıların görüşlerinin ortaya çıkartılabilmesi için çoğunlukla katılımcının anlatısına müdahale edilmemiştir. Görüşme amacının dışına çıkılan durumlarda veya soruların yanlış anlaşıldığının fark edildiği durumlarda araya girilerek yeniden konuya dönüşün sağlanmasına çalışılmıştır. Bazen de hiç müdahale edilmeden katılımcının ortaya koyacağı yeni soru ve sorunların keşfine müsaade edilmiştir.

Katılımcılara görüşme sonunda eklemek istedikleri bir şey olup olmadığını sorulmuş önerilerinden ya da sorularından uygun görülenler bir sonraki görüşmenin soruları içine dâhil edilmeye çalışılmıştır.

Katılımcılarla söyleşiler çeşitli mekânlarda yapılmıştır. Caminin bayanlar için ayrılmış bölümünde, bir kafeteryada olabildiği gibi cami derneğinin bürosu, katılımcının ya da bir tanıdığı evi, görüşülen kişilerin büroları vs. olabilmektedir. Görüşme öncesi sesli kayıt için izin alınmıştır. Görüşmelerin ses kaydı yapılan süresi dikkate alındığında en kısası yarım saat en uzununu üç buçuk saat olarak gerçekleşmiştir. Yarım güne kadar uzayan görüşmeler olmuştur. Bu görüşmelerde konunun katılımcının özel hayatına kaydığı yerlerde katılımcının rahat etmesini sağlamak için bizim teklifimizle ya da katılımcının isteği üzerine ses kaydına ara verilmiş, sonrasında yine cihazın açıldığı haber verilerek görüşmeye devam edilmiştir. Görüşmeler sohbet tarzında olmuştur Katılımcının konudan uzaklaştığı durumlarda araya girilerek özellikle aydınlatmasını istediğimiz konulara doğru görüşme yönlendirilmeye çalışılmıştır.

Görüşmelerde giriş bölümünde verilen ana probleme bağlı olarak yaşam alanı algısına ve literatür algısına bağlı tecrübelerinin ortaya çıkarılmasına ilişkin sorular sorulmuştur. Bu sorular yapılandırılmış sorular değildir. Yapılan pilot görüşmeler sonucu ortaya çıkan sorulara bağlı olarak bir taslak görüşme kılavuzu ortaya çıkmıştır. Bu üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini bilmeye yönelik soruların yer aldığı bölümdür. Katılımcıların bu özelliklerini bilmenin onların yorumlarını anlamada bize ve okuyucuya kolaylık sağlayacağı düşünülmüştür. İkinci bölümde katılımcıların sosyal çevrelerine, aile ve iş yaşamına dair algılarını

tespit etmeye yönelik soru(lar) sorulmuştur. Dördüncü bölümde ise cami etrafında şekillenen sosyalleşme içinde dinî sosyalleşmeye dair yorumlar öğrenilmeye çalışılmıştır.

Görüşmeye başlanmadan önce tüm katılımcılara “ön bilgi” başlığı altında hazırladığımız araştırmanın konusunu, araştırmanın niçin yapıldığı, kendilerinden ne beklendiğini, verilerin nasıl kullanılacağını içeren metin okunmuş, kısaca özetlenmiş ya da kendilerinin okumaları sağlanmıştır. Görüşülecek kişilerin onayı alındıktan sonra görüşmeye geçilmiştir. Bu “ön bilgi” başlıklı bilgi kâğıdı ekler bölümünde verilmiştir.

3.2.2. Verilerin Toplanması

Bireyi önceleyen yaklaşımlarda temel fikir “insan davranışının, insanların durumlara yükledikleri ve getirdikleri anlamlara dayandığı, diğer deyişle davranışların mekanik bir biçimde ortaya çıkmadığı, tersine, sürekli olarak insanların içinde buldukları durumları yorumlamaları temelinde inşa edildiği ve yeniden inşa edildiği” şeklindedir.¹¹⁰ Bu inşayı anlamak için bizzat aktörün kendi anlamlandırmasının önemi büyüktür. Bu nedenle bu araştırmada veriler katılımcıların anlatılarından oluşturulmuştur. Yine yapının sürece ve bireye etkisi göz önünde bulundurularak farklı yapıların (sosyal, siyasal, kültürel çevre) bireyin kendini anlamlandırmasına etkisi araştırma sürecinde göz önünde bulundurulmuş ve değerlendirmeler içine dâhil edilmiştir.

Katılımcıları görüşme öncesi etkileyebilecek, yanlı konuşmaya itecek her türlü etkileşim ve manipülasyondan kaçınılmıştır. Görüşme öncesi ve görüşme süresince katılımcıların araştırmacının görüşlerini öğrenme yönünde talepleri görüşme sona erinceye kadar ertelenmiştir

3.3. Araştırma Grubu

3.3.1. Araştırma Yerlerinin Seçimi

Nitel araştırmada daha ziyade amaçlı örneklem kullanılmaktadır. Bu, araştırma konusuna bağlı olarak belirlenen bir amaç doğrultusunda uygun örneklemin

---

¹¹⁰ Punch, s. 151.

tespit edilip seçilmesi demektir.¹¹¹ Bu araştırma, nitel araştırma metoduna uygun olarak amaçlı örnekleme seçilen Kopenhag Kocatepe Camisi kadın cemaati ile gerçekleştirilmiştir.

3.3.2. Araştırma Katılımcılarının Seçimi

Nitel araştırmalarda veri kaynakları araştırmanın odaklandığı durumu yaşayan ve bunu dışa yansıtacak olan bireyler ya da guruplardır.¹¹² Bu da ancak amaçlı örnekleme yapılarak gerçekleştirilebilir. Bu araştırmada örnekleme seçimi bu şekilde yapılmıştır. Araştırma gurubu olarak Kopenhag Kocatepe Camii üç nesil kadınlardan (55 yaş ve üstü birinci kuşak, 35-55 yaş aralığı ikinci kuşak ve 15-35 yaş aralığı ise üçüncü kuşak) olarak belirlenmiştir. Araştırmada seçilen katılımcıların camiye belli aralıklarda ve çeşitli cami faaliyetlerinde aktif görev almaları göz önünde bulundurularak seçilmiştir. Üç kuşak arasında görüşülen katılımcı sayısı dengeli tutulmaya çalışılmıştır.

Süleymancılar ve Menzil grubuna bağlı camilerden de iki katılımcı ile görüşülerek Diyanet camilerinin farklı gruplarca kullanım sıklığı ve fonksiyonu ölçülmeye çalışılmıştır. Bu araştırma da 50 katılımcı ile yapılan görüşmelerden sonra Punch'un¹¹³ da değindiği gibi veri toplamayla elde edilen veriler yeni kuramsal öğeler ortaya çıkarmadığı, tekrara düşüldüğü için son verilmiştir. Bu araştırmada veriler, yapılan 50 katılımcının tamamından faydalanılarak üretilmiştir.

Yapılan pilot görüşmeler ve sonrasındaki ilk görüşmeler bu çevredeki tanıdıklarla ya da onların vasıtasıyla ulaşılan katılımcılarla gerçekleştirilmiştir. Bu katılımcıların önerdiği isimler çerçevesinde yeni isimlere ulaşılmıştır. Görüşmeler 22.01.2016 ve 04.02.2016 tarihleri arasında yapılmıştır. Görüşmeler Kocatepe Camisinde kahvaltı programı ile başlamış daha sonra ev ortamlarında, bürolarda vs. devam etmiş. Görüşmeler hemen akabinde dinlenerek kodlanmış elde edilen farklılıklar benzerlikler ve bunların ifade edebileceği anlamlar göz önünde bulundurularak gerekli eklemeler yapılarak yeniden alana dönülmüştür.

---

¹¹¹ Punch, s. 184.

¹¹² Ali Yıldırım & Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara, Seçkin Yayınları, 2008, s. 74.

¹¹³ Punch, s. 160.

Ayrıca gözlemci olarak fikirlerine başvurduğumuz sekiz kişilik referans çevresi oluşturulmuş ve onlarla da kendi bürolarında ve cami ortamında görüşmeler yapılmıştır. Referans çevresini oluşturan katılımcılarımız Kopenhag Kocatepe Camii Kadın faaliyetlerini bizzat gözlemeleme fırsatı bulmuş ve objektif değerlendirme yapabileceği düşünülmüş kişilerden seçilmeye çalışılmıştır.

Kopenhag Din Hizmetleri Müşavir vekili Hüseyin Gültekin, Türkiye kökenli milletvekili Yıldız Akdoğan, Kopenhag Kocatepe Camii Dernek Başkanı Faik Canbaz ve Dernek Yönetim Kurulu Üyesi (gazeteci) İrfan Kurtulmuş, Kocatepe Camii Din Görevlisi Ömer Sarıgül, Kocatepe Camii Kadın Kolları Başkanı Ayten Gültaş ve Gençlik Kolları Başkanı Nuray Kılıç'ın görüşlerine başvurulmuştur. Ayrıca Kocatepe Camii dışındaki camilerdeki kadının dinî sosyalleşme sürecini karşılaştırma açısından Odense Camii bayan din görevlisi Fatma Zehra Öztürk ile Fyn Adası'na gidilerek Odense Camii'nde görüşülmüştür.

3.3.3. Araştırma Etiği Açısından Takip Edilen İlkeler

Toplumsal araştırmalarda temel “etik ilke” şöyle açıklanmaktadır: “Asla kimseyi katılıma zorlamayın; katılım iradi olmalıdır. İnsanlardan izin almak yeterli değildir, neye katılmalarının istendiğini bilmeleri gerekir ki bilinçli olarak karar verebilsinler.¹¹⁴ Bu “bilgilendirerek onay alma” şeklinde ifade edilmektedir.¹¹⁵ Bu araştırmada da bilgilendirerek onay alınmıştır. Araştırmacı, Kopenhag Kocatepe Camii Kadın Kollarınca düzenlenen aylık kahvaltı programına katılarak, hangi konuda, hangi kuruma bağlı olarak araştırma yaptığını ve araştırma sonuçlarının nerede ne amaçla kullanılacağı hakkında bilgilendirmeyi sağlamıştır. Bazı katılımcılara da telefon aracılığıyla bilgilendirme yapılmıştır. Görüşmeyi kabul eden katılımcılarla mülakat için bir araya gelindiğinde katılımcı araştırma hakkında yeniden bilgilendirilmiştir. Önceden hazırlanmış olan “Ön Bilgi” araştırmacı tarafından bizzat okunarak,

---

¹¹⁴ W. Lawrance, Neuman, *Toplumsal Araştırma Yöntemleri I. II*, çev. Sedef Özge, İstanbul, Yayın Odası, 2010, s. 201.

¹¹⁵ Neuman, s. 203.

katılımcıların isteği ile özetle anlatılarak ya da katılımcıların okuması sağlanarak bilinçli olarak karar vermeleri sağlanmıştır.

Araştırmanın büyük bir kısmında görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Ses kaydının kapatıldığı durumlarda araştırma konusu ile ilgili olabilecek kısımlar görüşme sürerken ya da sonrasında yazılarak kaydedilmeye çalışılmıştır. Bu görüşmeler görüşme esnasında ve sonrasında yazarak kayıt altına alınmış ancak bu şekilde elde edilen verinin daha sınırlı olduğu görülmüştür. Yazma hızımızın yetersiz kaldığı durumlarda kısaltmalı notlar alarak katılımcının doğrudan ifadesi yerine kendi ifadelerimiz ve yorumlarımızla değerlendirmeye alınmıştır.

3.3.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın evreni Müslüman bir ülke olan Türkiye'den ve özellikle Türkiye'nin kırsal kesiminden Hristiyan bir ülke olan Danimarka'ya göç eden tüm göçmen işçilerdir. Ancak bu düzeyde kitlenin bütününe bir araştırma sınırları içerisinde ulaşmak mümkün olmayacağı gerçeğinden hareketle ve konuyu yüzeysel değil derinlemesine kavrayabilmek açısından araştırma alanı birkaç açıdan sınırlanmıştır. Araştırma cami odaklı olduğu için göçmen işçilerin ilk örgütlenmesi olarak niteleyebileceğimiz Kopenhag Kocatepe camii cemaati ile sınırlandırılmıştır. Daha sonra geleneksel yapımız ile Avrupa ülkesinin toplumsal yapısı, inanç ve değerlerin farklılığı nedeniyle sosyalizasyon sıkıntısının en yoğun yaşanacağı öngörülen kadınlar ile sınırlandırılmıştır. Kopenhag Kocatepe Camiinin gerek tarihsel geçmişi gerekse cemaatinin farklılığındaki kuşatıcılığı nedeniyle elde edilen veriler göçmen işçilerin sosyalizasyonu, entegrasyonu, çatışma uyum ve asimilasyon gibi yaşanabilecek bütün muhtemel problemler hakkında veri elde edilebilecek alan olarak düşünülmüş ve bu nedenle Araştırmanın sınırı Kocatepe Camii kadın cemaati olarak belirlenmiştir.

3.4. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması

Veri çözümlemesi, ya da analizi, somut verilerden yani bireylerden onların yapıp ettiklerinden etkileşimlerinden, paylaştıklarından, davranışlarından yola

çıkarak soyutlamalara gidebilmek anlamlı bir yorumlamaya ulaşabilmektir.¹¹⁶ Bilindiği gibi nitel araştırmalar tümevarım ilkesi üzerine kuruludur. Tümevarım ilkesi pozitivist yaklaşımdaki gibi önceden belirlenmiş bir kuram ya da hipotezden yola çıkarak onu test etmez. Nitel araştırmada araştırmacı topladığı ayrıntılı verilerden yola çıkarak incelenen probleme ilişkin ana temaları ortaya çıkarma, verileri anlamlı bir bütünlüğe ulaştırma ve bu verilerden yola çıkarak bir kuram oluşturma (grounded theory) çabası içindedir. Ve araştırmacının ana temaları önceden belirlenmiş olsa bile araştırma sürecinde bu temalar değişmeye ve yeniden düzenlenmeye açık olan bir esnekliğe sahiptir. Araştırılanın sosyal olgu ve olaylar nedeniyle araştırmacının önceden karşısına çıkabilecek her durumu tüm olasılıkları bilmesi imkânsız olduğundan araştırma sürecinde gerek veri toplama araçlarında gerek örneklem sayısında gerekli değişiklikler yapılabilir. Araştırmanın yönü ve deseni ortaya çıkan verilere göre yeniden düzenlenir.¹¹⁷ Bunları Glesne konuşma analizi, anlatı analizi, göstergebilim, tematik analiz, olarak sıralamaktadır.¹¹⁸ Nitel araştırmaların veri analizinde sosyolojik gelenekte çoklukla tematik analiz kullanılmaktadır. Bu “verilerin kodlanmasını ve daha sonraki analiz ve betimlemeler için yeniden kodlanmasını ve ayrılmasını” içeren bir yöntemdir.¹¹⁹ Tematik analizde araştırmacıları kuramlarını ortaya çıkarabilmek için tema ve örüntülere ihtiyaç duyarlar. Bunu yaparken “sürekli durum karşılaştırması” yaparak her durumun olaylar katılımcılar ortamlar ya da kullanılan kelimeler bakımından nasıl çeşitlilik gösterdiğine bakarlar. Benzerlik ya da zıtlıkları seçip karşılaştırırlar. Böylece temalardaki ana örüntüleri ortaya çıkarabilirler. Bu örüntülere bakarak kültür ya da ortamın birleştirici yönlerine, insanların genelde ne yaptıklarına ve kimlerle etkileşime girdiklerine odaklanma eğilimini gösterir. Tematik analiz genelleme ve norm belirlemenin ötesine gitmelidir. Nitel araştırmanın hedefine uygun olarak karmaşık durumların altında yatanları ortaya çıkarmaya yardımcı olmasıdır. Bu

---

¹¹⁶ Punch, s. 198-206.

¹¹⁷ Yıldırım & Şimşek, s. 46-47.

¹¹⁸ Corrine Glesne, *Nitel Araştırmaya Giriş*, çev. ed. Ali Ersoy ve Pelin Yalçınoğlu, Ankara, Anı Yayıncılık, 2012, s. 252-256.

¹¹⁹ Glesne, s. 251.

nedenle araştırmacının görevlerinden biri de var olan gerilimlerin ve insanlar arasındaki farklılıkların nerede ve neden olduğunun farkında olmaktır.¹²⁰

Veri analizinde birey ya da durumu merkeze alan yaklaşımlar benimsenebilmektedir.¹²¹ Bu araştırmada veri zmlemesi araştırma sorusuna bağlı olarak duruma odaklanılarak yapılmıştır. Elde edilen veriler öncelikle araştırma sorularının ortaya koyduğu başlıklar çerçevesinde oluşturulan kavramlara uygun şekilde kodlanmıştır. Tümevarımcı bir anlayışla verilerin incelenmesi sonucu ortaya çıkan yeni kodlar kodlama listesine dâhil edilmiştir. Bu kodlamalar ışığında olgular belli temalar altına yerleştirilmiştir. Sonra bunlar kendi içinde mantıklı bir biçimde düzenlenmiş ve buna göre veriyi açıklayan ana temalar saptanmıştır ve bunlar okuyucunun anlayacağı şekilde düzenleyip yorumlanmıştır. Görüşülen bireylerin görüşleri çarpıcı bir şekilde aktarabilmek için katılımcıların görüşlerinden doğrudan alıntılara sık sık yer verilmiştir.

3.4.1. Araştırmanın Geçerliliği ve Güvenirliliği

Nitel araştırmalarda geçerlilik araştırma sonuçlarının doğruluğu ile ilgilidir ve i geçerlilik ve dış geçerlilik diye ayrılmaktadır. Gerek veri toplama sürecinin gerekse nitel araştırmalarda veri analizi dilbilim temelli konuşma analizi, dilbilim ve sosyolojik geleneklere dayanan anlatı analizi ve sosyolojik geleneğe dayanan göstergebilimsel ve tematik analiz şeklinde dir.¹²²

K. Punc bu kodlama aşamasını açık kodlama, eksen kodlama ve seçici kodlama olarak birbirini takip eden üç aşama olarak vermektedir.¹²³

Veri analiz ve yorumlarının ayrıntılı olarak rapor edilmesi ve araştırmacının sonuçlara nasıl ulaştığını açıklaması nitel bir araştırmada i geçerliliğin önemli ölçütüdür. Örneğin betimsel analiz yapılyorsa görüşülen bireylerden alınan yorumsuz alıntılara yer vermek ve bunlardan yola çıkararak sonuçları açıklamak geçerlilik için önemlidir.¹²⁴ Bu doğrultuda bu araştırmada metin içine aktarımında somut dil içeriğine bağlı kalınmış ve ifadenin aslına

---

¹²⁰ Glesne, s. 56.

¹²¹ Yıldıırım & şimşek, s. 75.

¹²² Yıldıırım & şimşek, s. 75.

¹²³ Glesne, s. 252.

¹²⁴ Yıldıırım & şimşek, s. 257.

hemen hemen hiç dokunulmadan sadece cümle akışını bozan tekrarlar, lehçeden kaynaklanan sıkıntılar veya ünlemler çıkarılmıştır.

Dış geçerliliği sağlayabilmek içinse araştırmanın sonuçları benzer ortam ve durumlara genellenebiliyor olmalıdır. Ancak bu genelleme nitel araştırmanın zayıf yönlerinden birisidir. Sosyal olaylar, içinde bulunulan ortama göre değiştiği varsayılırsa, hiçbir araştırmanın sonuçları başka bir duruma doğrudan genellemek mümkün değildir. Buna bağlı olarak nitel araştırmada genelleme doğrudan değil dolaylı olarak yapılır. Yani “ilkeler, kurallar” şeklinde değil “deneyimler ve örnekler” biçiminde yapılır. Sayısal değil analitik genelleme söz konusudur. Araştırmayı okuyanlar kendi ortamları için geçerli olabilecek “dersler ya da deneyimler” çıkarabiliyorsa nitel araştırma sonuçlarının genellenebilirliği artmış demektir.¹²⁵ Nitel araştırmada güvenilirlik araştırma aşamalarında kullanılan stratejilerin detaylı bir şekilde resmedilerek diğer araştırmacıların da bu stratejileri benzer şekilde kullanabilmesine olanak sağlaması ile ilgilidir.¹²⁶ Ancak son dönemde tekrar edilebilirliği öne çıkaran güvenilirlik kavramı yerine son dönemlerde “tutarlılık” kavramı öne süren yaklaşımlara işaret edilmektedir. Ham verilerle ulaşılan sonuçların uygun olup olmadığının teyid ediliyor olması ve araştırmada elde edilen ham verilerin kodlamaları rapora temel oluşturan algıları vs. rapor sürecini açıklayabiliyor olması da tutarlılığın teyidi için önemli görülmektedir.¹²⁷ Bu araştırmada bu, ham verilerden yapılan kodlamaların doğru başlıklar altında değerlendirildiği hususunda uzman kişilerin görüşüne başvurularak sağlanmaya çalışılmıştır.

Yine nitel araştırmalarda öne çıkan bir diğer doğrulama ölçütü araştırılan kişilerin dünyasıyla bağlar kurularak, bu dünyaya girilerek yakınlık kurulabilmesi onun doğal dünyasının paylaşılmasıdır, bunun ne kadar başarılabilirdiği önemli bir doğrulama ölçütüdür. Bunu sağlayabilmek için öncelikle araştırmaya katılan kimselerle ortak çıkarılara/İlgilere ulaşılabilmek “İlgi örtüşmesi”ni sağlayan bir yakınlık kurulabilmesi gerekir.¹²⁸ Bu araştırmada

---

¹²⁵ Yıldırım & Şimşek, s. 258-259.

¹²⁶ Yıldırım & Şimşek, s. 260.

¹²⁷ Yıldırım & Şimşek, s. 271-272.

¹²⁸ Philippe Mayring, *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*, çev. Adnan Gümüş ve M. Sezai Durgun, Adana, Baki Kitapevi, 2000, s. 130.

araştırmacı araştırma grubuyla dört yıl boyunca yaşaması neticesinde elde ettiği tecrübe ile bunu en üst şekilde sağlamaya çalışmıştır.

Hem geçerlilik ve hem güvenirliği arttırıcı bir özellik olarak araştırmanın başlangıcından sonuna kadar tüm aşamaları bu metin içinde detaylı olarak ortaya konmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: BULGULAR VE DEĞERLENDİRMELER

Bu bölümde araştırma yapılırken görüşülen katılımcıların sosyo-demografik özellikleri hakkında bilgiler verilecek, derinlemesine mülakat yöntemiyle elde edilen bulgular paylaşılacak camilerin dinî sosyalleşmeye katkısı bağlamında kapsamlı değerlendirmeler yapılacaktır.

4.1. Görüşmecilerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Tablo 4.1: Tüm Katılımcıların İllere Göre Dağılımı

İller	Katılımcı Sayısı
Sivas	15
Uşak	19
Konya	9
Makedonya kökenli Türk	5
Kayseri (Süleymancılara bağlı cami cemaati)	1
Denizli (Menzil'e bağlı cami cemaati)	1
Toplam	50

Tablo 4.2: Tüm Katılımcıların Mesleklere Göre Dağılımı

Meslekler	Katılımcı Sayısı
İşçi	10
Öğretmen	4
Pedagog	2
Ekonomist	2
Fizik tedavi uzm.	1
Biomedikal Science	1
Emekli	21
Ev hanımı	5
Hemşire	1
Sosyal Danışman	1
Öğrenci	2
Toplam	50

Tablo 4.3: Tüm Katılımcıların Yaş Dağılımı

Yaş Aralığı	Katılımcı Sayısı
15-35 (Üçüncü Kuşak)	18
35-55 (İkinci Kuşak)	18
55-ve üstü (Birinci Kuşak)	14
Toplam	50

Tablo 4.4: Birinci kuşak Katılımcıların Profili

İsim kodu	Yaş	Meslek	Medeni Durum
N. B.	70	Emekli	Dul
A. T.	78	Emekli	Dul
S. K.	58	İşçi	Evli
M. A.	66	Emekli	Evli
A. A.	63	İşçi	Evli
E. T.	75	Emekli	Evli
E. U.	76	Emekli	Dul
S. K.	68	Emekli	Boşanmış
GB	72	Emekli	Dul
Y. G.	63	Emekli	Dul
E. T. Ş.	63	Emekli	Evli
E. T. G.	64	Emekli	Evli
M.T.	76	Emekli	Dul
M. A.	65	Emekli	Dul
M. G.	68	Emekli	Evli
A.A.	80	Emekli	Dul
E.U.	78	Emekli	Dul
Toplam		18 kişi	

Birinci kuşak katılımcıların 2 kişi hala çalışmaktadır. 15 kişi emeklidir. Medeni durumu göz önünde tutulduğunda; Katılımcılarımızdan 8 kişi dul, biri boşanmış ve 8 kişi de evlidir. Üçüncü kuşak katılımcılarımızdan en genci 58, en yaşlısı da 80 yaşındadır.

Tablo 4.5: İkinci Kuşak Katılımcıların Profili

İsim kodu	Yaş	Meslek	Medeni Durum
C.Y	49	Pedagog	Evli
S.K	53	Çalışmıyor	Evli
G.Ç.	53	Çalışmıyor	Evli
D.B.	54	Çalışmıyor	Evli
E.A.	52	Emekli	Evli
Y.Y.	45	İşçi	Evli
H.B.	52	Emekli	Boşanmış
S.A.	49	İşçi	Evli
S.E.	52	Emekli	Evli
G.Y.	49	İşçi	Evli
S.B.	48	Çalışmıyor	Evli
S.C.	53	Çalışmıyor	Evli
Y.H.	45	İşçi	Evli
Y.T.	49	Emekli	Evli
D.P.	52	İşçi	Evli
A.Z.	53	Emekli	Evli
S.G.	54	Emekli	Evli
H.H.	47	İşçi	Evli
Toplam			18 kişi

İkinci kuşak katılımcılarımız 45-53 yaş arasında 18 kişiden ibarettir. Katılımcıların 17 kişi evli 1 kişi eşinden boşanmıştır. Meslekleri göz önünde tutulduğunda 5 kişi şu anda çalışmamaktadır. 7 kişi çalışma hayatının içindedir. 6 kişi ise emeklidir.

Tablo 4.6: Üçüncü Kuşak Katılımcıların Profili

İsim kodu	Yaş	Meslek	Medeni Durum
S.Y	24	Öğretmen	Evli
G.K.	30	Ekonomist	Boşanmış
L.K.	30	Hemşire	Evli
L.G.	29	İşçi	Evli
Y.Ç.	24	Pedagog	Bekâr
Z.A.	26	Öğretmen	Boşanmış
G.G	22	Ekonomist	Bekâr
Y.C.	24	Fizik Ted. Uzm.	Evli
G.T.	26	Biomedikal lab.	Evli
G.Y.	23	Sosyal Dan.	Bekar
B.D.	27	Öğretmen	Evli
Ç.B.	25	Öğretmen	Evli
Ş. T	18	Öğrenci	Bekâr
N.B.	16	Öğrenci	Bekâr
Toplam			14 kişi

Üçüncü kuşak göçmenlerin eğitim düzeyinin birinci ve ikinci kuşağa göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Katılımcılardan ikisi hafta sonları

camiiye devam eden lise öğrencisidir. Diğerleri ise değişik meslek gruplarındandır. Gençler ileriki yıllarda yüksek lisans eğitimi almak istemektedirler. Katılımcıların en küçüğü 16 en büyüğü 30 yaşındadır. Gençlerden 2 kişi boşanmış,7 kişi evli ve 7 kişi de bekârdır.

Tablo 4.7: Referans Çevresi Gözlemci Profili

İsim kodu	Meslek	Medeni Durum
Yıldız Akdoğan	Milletvekili	Evli
Hüseyin Gültekin	Din Hizmetleri Müşavir Vekili	Evli
Faik Canbaz	Kocatepe Camii Dernek Başk.	Evli
İrfan Kurtulmuş	Gazeteci	Evli
Ömer Sarıgül	Kocatepe Camii Din görevlisi	Evli
Ayten Gültaş	İşçi (Kadın Kolları Başkanı)	Boşanmış
Nuray Kılıç	Memur (Gençlik Kolları Başk.)	Bekâr
Fatma Zehra Öztürk	Odense Bayan Din Görevlisi	Bekâr
Toplam	8 kişi	

4.2. Cami ile Bütünleşme

4.2.1. Camilerin Dinî Sosyalleşme ve Bilinçlenmedeki Yeri ve Önemi

Sözlükte cami kavramı Müslümanların hep birlikte namaz kılmak için toplandıkları yer¹²⁹ olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımla camilerin eda ettiği fonksiyonlar dar bir çerçeveden izah edilmektedir. Oysa cami, icra ettiği fonksiyonlar ile İslam'ın siyasi, sosyal, ekonomik ve doğal olarak ibadet uygulamalarının merkezinde bir kurum olarak fonksiyon eda ediyordu. Ayrıca vahyin indiği ilk dönemde yetişen nesiller için dinî sosyalleşme ve bilinçlenme sürecinin de merkezinde yer alıyordu.¹³⁰

Camilerdeki bilgilendirme hizmetini dört kategoride ele alabiliriz:

Bunların birincisi minberdir, cuma hutbelerinin okunduğu yerler. İkincisi vaaz kürsüleridir; özellikle bayram namazı ve teravîh öncesi yapılan vaazları örnek verebiliriz. Üçüncü olarak eskiden büyük camilerde haftanın belirli günleri bu dersler takip edilen ve halkın katılımına da açılan “dersiyye maksureleri” veya “dersiyye kürsüleri” idi. Bu dersleri verenler saygın din

¹²⁹ Türkçe Sözlük, TDK, Ankara 1988, c. 1, s. 243.

¹³⁰ Vecdi Bilgin, “Dini Sosyalleşme ve Dini Bilinçlenmede Camilerin Yeri ve Önemi”, *Üsküdar Belediyesi Tartışmalı İlmi Toplantı*, 18-19 Ekim, İstanbul, 2008.

âlimleri, “dersi’âm”lardı. Ayrıca imamlar tarafından camideki mihraplarda bilgilendirme da yapılırdı. Namaz surelerinin ve dualarının öğretilmesi, temel ilmihal bilgilerinin verilmesi, hataların düzeltilmesi bunlardandı.¹³¹

Günümüzde mevzuat gereği günde bir saat olmak üzere haftada en az iki kere temel dini bilgilerin verildiği cami derslerinin olması gerekmektedir.¹³² Bu, düzenli ders yerine cemaatin sorusu olduğunda cevap verme şeklinde gerçekleşebilmektedir. Vaizler belirli camilerde Cuma haricinde de vaazlar vererek eksiklikleri karşılamaktadırlar. Fakat ülkemizde kadınların camiye devam etmiyor oluşu dini bilgilerin verilmesi açısından büyük bir engeldir. Düzenli camiye gelen erkekler en azından, 52 hafta boyunca Cuma hutbesi dinlemekte, bunun yanında Cuma vaazı, bayram vaazı, mübarek gecelerdeki vaazları ve teravih vaazlarını dinlemektedirler. Kadınların ise yoğun olarak dinleyebilecekleri tek vaaz teravih vaazıdır. Bunun dışındaki vaazlar, söz konusu zamanlarda erkeklerden dolayı yer kalmadığı için kadınlara kapalıdır.

Araştırmamıza konu olan Kopenhag Kocatepe Camii hakkında şu bilgileri verebiliriz. Danimarka Türk Diyanet Vakfı, İslam dinini öğrenmek isteyenlere yardımcı olmak, dini ibadetlerini yapmalarını sağlamak, göçmen ailelerin başta olmak üzere İslam dini ile ilgili sorulan sorularla ilgili insanları bilgilendirmek, Müslüman olmak isteyenlere gerekli bilgileri vermek amacı ile 1985 yılında kurulmuştur. Söz konusu vakfın faaliyetleri Danimarka yasalarına göre faaliyetleri olan bir sivil toplum kuruluşu (NGO) statüsündedir. 2006 yılında Kilise Bakanlığı tarafından dini toplum statüsü verilmiştir. Vakıf hizmetlerinden resmi rakamlara göre 60. 000 vatandaşın 40. 000’i hizmet almaktadır.¹³³

Danimarka’da Türklere ait 100 civarında dernek vardır. Danimarka Türk Diyanet vakfı bünyesinde ise 28 adet dini toplum statüsü verilmiş cami derneği mevcuttur. Camilerde görev yapan din görevlileri vaaz irşat, hutbe, çocuklar için hafta sonu din ve ahlak bilgisi dersi vermektedir.¹³⁴ Son dönemlerde kadın ve

---

¹³¹ Recep Akakuş, “Toplum Din Konusunda Aydınlatma Açısından Cami ve Mescidlerin Önemi”, *I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri* (1-5 Kasım 1993), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, , c. 1, (1995), s. 400-401.

¹³² Ahmet Onay, “Cami Eksenli Din Hizmetleri”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, c. 4, S. 12, (2006), s. 159.

¹³³ Başaran, s. 159-162.

¹³⁴ Başaran, s. 162.

gençlik kollarının kurulması neticesinde kadınlara genç erkek ve kızlar için de çeşitli rehberlik ve din hizmeti verilmektedir. Ayrıca Türk toplumunun bütünleşmesi ve yaşadıkları toplumla uyumu artırıcı sosyal içerikli programlar yapılmaktadır.

Danimarka'daki camilerin kadınlar tarafından pratik hayatta kullanılma sıklığı ve amacını öğrenebilmek için Kopenhag Kocatepe Camii kadın kolları başkanı Ayten Gültaş'a gözlemleri soruldu.

Gültaş, *“Kadınlar teravih ve kandil programlarına geliyorlar ve vaaz dinleyebiliyorlar. Bir kaç yıldır isteyen hanımlar Cuma namazına da geliyorlar. Çocukların Kurs aldıkları sınıfta vaaz dinleyip orada namaz kılabiliyorlar. Çünkü camimizin hanımlara ait bölümü Cuma günü dolu oluyor. Haftalık hocanın hanımlar için yaptığı sohbetleri de dinlemeye geliyorlar. Her yıl mukabele de oluyor, hanımlara haftada üç gün Kur’ân dersleri veriliyor. Çocuklar ise hafta sonları bir gün öğleye kadar Kur’ân-ı Kerim ve temel dini bilgileri öğrenmek için geliyorlar.”* (54, Boşanmış, İşçi, Makedonya) şeklindeki açıklaması ile camilerin kadınlar için Danimarka şartlarında sıklıkla gelebildikleri bir mekân olduğunu ifade etmiştir. Mülakatlarda hanımlar da Ayten Gültaş'ı doğrular şekilde ifadeler kullanmışlardır. Yapılan görüşmelerde özellikle emekli olan birinci kuşağın sağlık sorunlarına rağmen en az haftada üç defa gelmeye çalıştığını, İkinci kuşağın hafta içi yoğunluğu sebebi ile hafta sonlarını tercih ettikleri veya Kur’an öğrenmek isteyenlerin iş çıkışlarında din görevlisi ile belirledikleri saatlerde, genç üçüncü kuşağın ise daha çok iş çıkışlarında Kur’an kurslarından dolayı değil de seminerler, gençlere özel sohbetler, geziler, iftar programları gibi sosyal içerikli programlarda camiye gelmek için vakit ayırdıkları tespit edilmiştir. Türkiye'deki camilerle karşılaştırıldığında göçmen hanımların cami ile bağlarının daha güçlü oldukları da gözlenmiştir.

4.2.2. Bireysel İlişkilerin ve Dayanışmanın Oluşmasında Camilerin Rolü

Kadınların ve genç kızların camiye gelmeye başlaması aynı zamanda bireyler ve aileler arası sıcak ilişkilerin de oluşmasına sebep olmuştur. Camide başlayan yeni dostluklar cami dışında acıların ve sevinçlerin de paylaşıldığı bir

dostluğa dönüşmüştür. Her biri farklı semtlerde oturan hanımlar ve genç kızlar birbirlerini evlerinde hatta Türkiye’de tatil için gittikleri memleketlerinde dahi birbirlerini ağırlamaya başlamışlardır. Samimiyetler artınca kişiler birbirlerini sıkıntılarında da yalnız bırakmamışlardır.

Birinci kuşak hanımlardan S.K.: “Üç çocuğum var. Eşimden ayrı yaşıyorum. Şeker hastalığı ile mücadele ediyorum. Çocuklarım beni yeterince ziyaret edemiyorlar. Yedi yıl önce Kocatepe Camiine Kur’ân-ı Kerim öğrenmek için geldim. İleri yaşıma rağmen hem Kur’ân öğrendim hem de birçok arkadaş edindim. Haftada üç gün camiye gidiyorum. Cami faaliyetlerinde kendimi daha genç ve sağlıklı hissediyorum. Hastaneye yatırıldığımda cami arkadaşlarımın beni ziyaret etmesi ne kadar güzeldi. Evimde yalnız ölmek korkumu yendim. Telefon ettiğimde evlatlarımdan önce yardımına koşacak arkadaşlarım olduğunu biliyorum”. (67, Boşanmış, emekli, Uşak) ifadesi ile hastalık ve yalnızlık problemleri yaşayan göçmen birinci kuşak hanımlar için caminin önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Özellikle birinci nesil hanımlar, kendi çocuklarının aile meşguliyetleri ve yoğun iş temposu nedeni ile evlerinde yalnız yaşamaya mahkûm olmuşlardır. Belli bir yaştan sonra Cami ortamında kurdukları yeni dostluklarla yalnızlık ve ilgisizlik problemlerine çözüm bulmaya çalışmışlardır. Üstelik cami faaliyetlerine aktif katılarak kendilerini daha verimli hissetmektedirler. Görüştüğümüz tüm birinci kuşak hanımlar aşağı yukarı aynı cevapları vermişlerdir.

İkinci kuşak hanımlardan Y.T.: “Cami’de Kur’ân-ı Kerim öğrenmek amacı ile tanıştığım bir arkadaşımın çocuğu büyük bir sıkıntı yaşamıştı. Biz de cami arkadaşları olarak organize olup hatim okuduk ve arkadaşımızı evinde ziyaret ederek teselli vermeye çalıştık. Bunu alışkanlık haline getirdik. Camide cenaze, mevlit veya evde ziyaretler olacaksa birbirimize haber veriyoruz veya kadın kolları başkanı bizi bilgilendiriyor. Ben de böyle bir cami grubumuz olduğu için zor zamanlarımda yalnız kalmayacağımı biliyorum.” (49, Evli, Emekli, Konya).

Camiye gelmeden önce gündelik hayatta birbirlerine selam dahi vermeyen birbirlerine karşı önyargılı olan hanımlar cami ortamında kaynaşma ve sıkıntıları

paylaşarak kendilerini daha iyi hissedebilecekleri bir mekânları olduğuna inanmaktadırlar.

Hanımların her ne kadar Müslüman kimlikleri olsa da, gayr-ı müslim bir ülkede kendi inançlarını benimseyen hemcinsleri ile organizeli bir şekilde faaliyet içinde bulunmak istediklerini dile getirmişlerdir. Camiye gelen Makedonya kökenli Türk hanımlar da benzer şeyler ifade etmişlerdir.

S.G.: “*Buradaki arkadaşlarımla camide tanıştıktan sonra görüşmeye başladık. Önceleri birbirimize selam dahi vermiyorduk. Birbirimizin düğünlerinde önceden gidip yardım etmeye başladık. Ben aslen Makedonya kökenli bir Türk’üm arkadaşlarla birbirimize yöresel yemekler, tatlılar ve böreklerimizi de öğrettik. Camide kendimizi bir aile gibi hissediyoruz.*” (57, Evli, Emekli, Makedonya). Caminin sadece Türkiye’den gelen göçmenler için değil, farklı ülkelerden gelen Türk göçmenlerin de birbirleri ile kaynaşma imkânı buldukları yerler olduğu tespit edilmiştir. Özbekistan’dan öğrenci olarak gelen Şehnaz ise hayatındaki caminin önemini şöyle anlatmaktadır: “*Üniversite eğitimi için ben eşimden önce Danimarka’ya gelmişim. Eşim geldikten bir süre sonra Türklere ait bir camide Cuma namazlarına gittiğini söyledi. Sonra da imam ailesi ile tanıştık. Kısa sürede kaynaştık. İmamın eşi ve çocuklarını çok sevmiş imam eşini annem, ablam, hocam yerine koymuştum. Zamanla kadınlar için yapılan programlara, kandillere ve teravihlere de gelmeye başladım. Kendimi camide daha iyi hissediyor vatan özlemimi buradaki Türk ablalarım ve teyzelerimle gidermeye çalışıyordum. Kızım doğduğunda dil okuluna da devam etmek zorundaydım. Bakıcı bulamamıştım. Çok üzgün olduğum bir dönemde camide tanıştığım D.B.’nin evine gittim. Sıkıntımı anlattım. Bana yardımcı olacağını hem de kızları çok sevdiklerini söyledi. Haftada birkaç saatliğine kızımı D.B.’nin evine bırakıp gönül rahatlığı ile kursumu tamamladım. Dil kursunu bitiremeseydim belki oturum alamayacak ve eğitimimi tamamlayamayacaktım. Özbekistan’dan gelen bir aile tanıyordum ama cami ile birlikte kocaman bir ailem olmuştu.*” (Ş.N., 30, Evli, Memur, Özbekistan). Şehnaz ve diğerlerinin anlattıklarını değerlendirdiğimizde camilerin farklı ülkelerden gelip yolu Danimarka’da kesişen Türk hanımlarını da kaynaştırdığı görülmüştür.

Cami ortamı farklı insanları tanıştırdığı gibi farklı yörelerin kültürlerini tanıma adına da yeni bir öğrenme ortamı oluşturmaktadır. Yapılan görüşmelerde hanımların, kermes faaliyetleri sırasında Makedonya börekleri, baklavalar, mantı, gözleme vs. yöresel tatları, bunların sunumuna ait kültürü, farklı giyim kuşam tarzlarını cami ortamında birbirlerine öğretme imkânı buldukları da tespit edilmiştir. İkinci kuşak hanımların bir kısmı ise çocuklarının Danimarka'da kurmaya çalıştıkları hayatlarında camilerle birlikte kazanacakları dostlukların olmasını istemektedirler. Çocuklarının Danimarkalı arkadaşları ile birlikte yaşarken aileleri aynı topraklardan göç etmiş cami arkadaşları ile de ileriki yaşamlarında özel dostluklar kurması için gayret ettikleri gözlenmiştir. S.K.'nin anlattıkları da bu gözlemimiz için önem arz etmektedir.

S.K.: “Camilere çocuklarımı gönderme sebebim sadece dini bilgiler öğrenmeleri değil. Gençlerin de birbirleri ile kaynaşmasını istiyorum. Bizler çocuklarımız istemediği için Türkiye'ye geri dönemedik. Çocuklarımız tatillerde Türkiye'ye gitmeyi tercih etmiyorlar. Bu ülkede evlenip yerleşecek çocuklarımız için camilerin yeni dostlukların oluşması adına önemli bir ortam olduğunu düşünüyorum. Memleketimizde aile büyükleri vefat etti. Çocuklarımızın zamanla Türkiye'deki bağları da zayıflayacak. Bu nedenle aynı topraklardan gelmiş insanların buluşma yeri olmasını istiyorum. Üstelik kızımın da evliliği ile ilgili yaşadığı derin yaraları bu camideki akranları ile paylaşarak daha çabuk atlattığını söyleyebilirim.” (52, Evli, İşçi, Sivas). Anneler, evlilikle ilgili ufak bir sorun karşısında çocuklarının Danimarkalı arkadaşlarının “Hemen boşan” diyeceğini düşünmektedirler. Bu nedenle evlilikle ilgili sıkıntılarının paylaşılması konusunda, Türkiye kökenli ve camiye gelen iyi aile kızlarının tercih edilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

Birinci kuşak hanımlardan E.T.: “Ben camiye gelene kadar Türkçe anlıyordum ama konuşamıyordum. Buraya gelip giderken bak nasıl konuşmaya başladım.” (68, Evli, Emekli, Konya) sözleri ile camilerin farklı bir fonksiyonuna dikkat çekmiştir. Birinci nesil Kürt kökenli hanımlar ve Türkçe konuşamayan veya az konuşan Kürt kökenli göçmen çocuklar için de Türkçe'nin öğrenildiği bir ortam olduğunu anlatma açısından önem arz etmektedir.

Camilerin diğerk bir fonksiyonu da üç kuşak için tecrübelerin ve bilginin paylaşıldığı yerler olmasıdır. S.Y. bu noktaya dikkat çekmektedir.

S.Y.: “*Ailem aslında çocuklarının sosyal ortamlara katılarak kendilerini geliştirmelerine karşı değildi. Yıllarca ev, arazi almak veya akrabalarının ihtiyaçlarını karşılamak için kazandıkları paraları akrabalarına gönderdiler. Bizlerin eğitimine ne zaman ne de para ayırabildiler. Dil konusunda yeterli olmayan ailelerimiz Danimarka'nın kendilerine verdiği hakları da araştırmadı ve göçmen çocuklar Danimarkalı yaşlılarına göre dil konusunda daha geri kaldılar. Ama bizler şimdi eğitimciyiz. Camideki arkadaşlarımızla tecrübelerimizi paylaşıyoruz ve dördüncü neslin dil problemi yaşamaması adına eksikliklerimizi tamamlıyoruz.*” (24, Evli, Öğretmen/Pedagog, Sivas) ifadeleri ile camilerin kadınların yaşamlarında eksik kalan tecrübelerin paylaşıldığı yerler olduğunu da vurgulanmak istenmektedir.

4.3. Cami Etrafında Bütünleşme ile Gelişen Bilinçlenme ve Eğitim Oranında Artış

Türkiye’de yapılan bir araştırmaya göre, kadın olmanın dindarlık için dezavantaj olduğu sonucuna varılmıştır. Toplumda kadına sağlanan imkân ve roller çerçevesinde dini yaşamı ele alındığında bu dezavantajlı durumun kadının cinsiyetinden dolayı değil toplumda kadına sağlanan imkân ve rollerinden dolayı olma ihtimaline dikkat çekilmiştir.¹³⁵

Danimarka’da Türk kökenli milletvekili olan Yıldız Akdoğan ile görüşmemizde göçmen kadınlar hakkında genel bilgiler de vermiştir.

Yıldız Akdoğan,: “*Birinci nesil kadınların eğitim düzeyi oldukça düşüktür. Hatta bazıları ilkokul diploması dahi olmayan kişilerden oluşmaktadır. Birinci nesil kadınlardan bir kısmı çalışmayıp çocuk bakmayı tercih etmiştir. Bir kısmı ise çalışma ortamında çat pat dil öğrenmiş ve diğer gruba göre daha çok topluma karışmıştır. Çocuk bakmayı tercih edip hiç çalışmayan grup ise yıllar sonra yardım almak zorunda kaldıkları için çalışmaya başlamaları gerektiğinde oldukça zorlandılar. Ama ikinci ve üçüncü nesil kadın ve genç kızların üniversitelerde tıp, hukuk, gazetecilik, sanat, siyaset vs. birçok meslek dallarında*

¹³⁵ Ahmet Onay, *Dindarlık Etkileşim ve Değişim*, İstanbul, DEM Yayınları, 2004, s. 199.

eğitim almaktadır ve her yıl genç kızlarda okuma grafiği yükselmektedir.”¹³⁶
Şeklinde dile getirmiştir.

İkinci kuşak hanımlardan S.A.’nın anlattıkları, Yıldız Akdoğan’ın gözlemlerini ve yukarıda bahsettiğimiz Türkiye’deki kadın olmak ve dindarlık ilişkisinin Danimarka’daki göçmen kadınlar için de geçerli olduğunu ortaya koyması açısından önemlidir. S.A.: *“Danimarka’ya ilk geldiğimizde kayınvalidemle birlikte yaşıyordum. Onun istemediği bir yere gitmek, alış-veriş yapmak, farklı bir kıyafet giymek bile çok tepki alıyordu. Danimarka’da camiler yokken bir grup tanıdık erkekler her akşam bizim evde iftar açar, eşim de teravih kıldırırdı. Kocatepe Camii açılırken biz hanımlar da büyük bir fedakârlıkla yardımlarda bulunduk ama uzun yıllar camiye sadece erkekler gitti. Biz gelinler dinimizi öğrenmek isterken kendi başımıza kaldık. Belli bir süre sonra kayınvalidelerimiz de teravihlere gitmeye başladı. İş saatleri, ulaşım problemleri ve çocuklarımızın küçük olması nedeni bize: “Sizin ne işiniz var camide?” denildi. Din görevlisi bayan da olmayınca camilere gelmek için epey zaman kaybettik.”* (52, Evli, Emekli, Uşak) İfadeleri ile özellikle birinci ve ikinci kuşak kadınların dini anlamda bilgilenme ihtiyaçlarının göz ardı edildiği görülmektedir. Geleneksel aile kuralları ile hanımların sosyal hayatlarında sınırlandırılma getirildiği, evdeki sorumluluklar ve iş telaşı, ayrıca geleneklerin koyduğu sınırlar gibi sebeplerce hanımların camilerden ve dini anlamda bilgilenme ortamlarından uzak kalmak zoruna bırakıldıkları tespit edilmiştir.

Birinci kuşak hanımlardan Y.G.’nin anlattıkları ise birinci ve ikinci kuşak bazı hanımlardan dini anlamda bilgilerini artırma çabasına girmeyi düşünmeyip kulaktan dolma dini bilgilerle yaşayan hanımları temsil etmesi açısından önemlidir.: *“Benim eşim dindar değildi. Ne kendi camiye gitti ne de beni gönderdi. Doğrusu benim de yeni bir şeyler öğrenmek gibi bir gayretim de olmadı. Türkiye’de analarımız ne öğrettiyse onunla yetindik.”* (63, Evli, Emekli, Konya).

Bu şekilde düşünenlerin sayısı görüşme yaptığımız birinci ve ikinci kuşak hanımların neredeyse yarısına tekabül etmektedir. Bu tespitimizde en önemli sebebinin kadınların bilinçsizliği yanında camilere gitme noktasında getirilen

---

¹³⁶ Yıldız Akdoğan, *kişisel görüşme*, 28 Ocak 2016.

kısıtlama ve iş telaşının daha etkili olduğunu düşünüyoruz. Ayrıca 1970’li yıllarda göç etmeye başlayan göçmenler 1985 yılında camiye kavuşmuştur. Göç ettikleri köylerinde sadece camiler olduğu için farklı bir bilgilenme ortamı arayışına girmemişlerdir. O yıllarda zaten fazla alternatifleri de olmadığı söylenebilir. Danimarka’ya göçle ilk gelen birinci kuşak hanımların çoğu “*Nasıl bilgimizi artırsaydık camimiz yoktu ki...*” sözleri ile bu durumu dile getirmektedirler. Göçmenlerin en güvendiği kurum olması dolayısı ile kendilerinin gitmeyi tercih ettikleri camilere kızlarının da gitmesi konusunda sorun çıkarmadıkları ve teşvik ettikleri tespit edilmiştir.

Üçüncü kuşak gençlerin büyük çoğunluğu “*Ailemizin en kolay izin verdiği yer Kocatepe Camii*” sözü tespitlerimizi desteklemektedir.

4.3.1. Kimlik-Kişilik Kazanmada Camilerin Rolü

Kimlik ve kişilik kavramları çoğu yerde eş anlamlı kullanılabildiği gibi, farklılıkları mutlaka vurgulanmalıdır. Kimlikte esas olarak dışa karşı yansıtılan bir cephe, bir tür tutum söz konusudur. Kimlik, daha ziyade topluma dönük sosyal bir veçhedir. Kişilik ise iç dünya ile ilgili psikolojik bir veçhedir. Kişilikte, benliği meydana getiren temel öğeler esastır. Kimlik, bir tür planlanmış davranış veya yüklenilmiş rol olduğundan, alternatiflerden bir diğeri tercih edilebilir, herhangi bir sosyal durumda bir başka kimlik sergilenebilir. Kişilik ise psikolojik bir hal olduğundan iradi olarak bir diğer alternatif ile kolaylıkla değiştirilemez.¹³⁷

İkinci kuşak hanımlardan S.A. camideki kadın cemaatle ilgili ilk izlenimlerini şöyle anlatmaktadır.: “*Camiye ilk geldiğimiz dönemlerde kadınların gruplar halinde camide oturduklarını fark ettim. Herkes kendi memleketlisi ile konuşuyor ve diğer şehirlerden gelen göçmen hanımların üstü-başı, oturup kalkmasını eleştirip duruyordu. Çok huzursuz oldum. Acaba benim neyim konuşuluyor diye düşünmeye başladım. Hatta bir dönem kaş-göz hareketlerine de şahit olunca camiye gitmesem daha iyi olacak diye aklımdan geçirmiştim. Ama hocamızın sabrı, disiplini hanımların camide kendine çekidüzen vermesine sebep oldu. Hele sohbette seçtiği konular, sanki camideki*

¹³⁷ <http://www.insanbilimleri.com>.

kadınlara özeldi. Birkaç ay geçince hanımların davranışlarının daha düzeldiğini fark ettim. O yılın sonunda ise kadınlar artık birbirleri ile kaynaşmış ve gruplaşma ise kalmamıştı. Üstelik birbirlerine gzmeye bile gitmeye başlamışlardı. Hocamızın disiplini ve ciddiyeti çok işe yaramıştı. ” (49, Evli, İşçi, Uşak) ifadeleri camideki din görevlilerinin birleştirici yönü ve işlerinde ciddiyetlerinin kadınların davranışları üzerinde ne şekilde etki ettiğini anlama açısından önemli bir gözlemdir.

Referans çevresinden gençlik kolları başkanı N.K.: *“Gençlik kollarının kuruluş sürecinde birkaç genç kız anneleri ile camiye geliyordu. Ben ve birkaç arkadaşım hocamızın ve annelerimizin de teşvik etmesi ile Kocatepe gençlik kollarını kurduk. Genç kızlarla zaman içinde konuşurken kendimizi buraya ait hissettiğimizi ama camiye gelmek için bir ortamımızın olmadığını dile getirdik. Hocamız, Kocatepe dernek başkanımız ve bazı arkadaşlarımızın annelerinin gönüllü çalışmaları ile kısıtlı imkânlarla bir şeyler yapmaya çalıştık. Çoğumuz liseli kızlardık veya yeni mezun olmuştuk. Şimdi ise sosyal hayatımızda öğretmen, anne, eş, Türkiye kökenli göçmen ve Müslüman kimliğimiz yanında Kocatepeli olma gibi özel bir kimliğe de sahibiz. Kızlar manevi anlamda kendilerini kötü hissettiklerinde, zaman camiye gelirler, arkadaşları ve imam ailesi ile sıkıntılarını paylaşırlar. Cami kızların huzur buldukları bir yerdir. ”(30, Bekâr, Kamu Yönetimi, Sivas) ifadelerinde camiye duyulan aidiyet hislerini üçüncü kuşak adına anlatırken A.Z. ise birinci kuşak Makedonya kökenli Türkler için Kocatepe Camiine bakışını şu şekilde ifade etmiştir. *“Zaman zaman Makedonyalı göçmenler ve Türkiye kökenli göçmenler arasında ciddi sıkıntılar oldu. Ama ben Kocatepe Camisinden hiç ayrılmadım. Çünkü ben bu cami açıldığı günden beri buradayım. ” (56, Evli, Emekli, Makedonya).**

Makedonyalı Türklerden S.G.’nin söylediği *“Duvak burada açıldı, burada kapanacak” (57, Evli, Emekli, Makedonya) sözleri Kocatepe Camisi’nin hanımlar için ifade ettiği değeri ve aidiyeti anlamak açısından oldukça önem arz etmektedir.*

4.3.2. Göçmen Kadınların Sosyalleşmesi ve Özgüven Kazanma Mekânı Olarak Camiler

Özgüven önemli bir kişisel özelliktir; yaşama baş etmemizi ve sorunlarla gerçekçi bir şekilde mücadele etmemizi sağlar ve zorluklara dayanmamızı kolaylaştırır. Özgüven insana güç verir, enerjisini artırır ve daha fazla çaba göstermeye özendirir. Yaşama özgüvenli bir şekilde yaklaşmak ve bunu sürdürmek önemli referans çevresinden İrfan Kurtulmuş, *“Göçmen ailelerin ve özellikle kadınların sosyalleşmesinde ve özgüvenlerinin artmasında camilerin büyük önemi olduğunu bizzat gözlemlerdim. Camilerdeki kadın faaliyetleri ile birlikte kadınların gözü açıldı. Cami faaliyetleri bünyesinde özgüven kazanan hanımlardan ehliyet alanların bile olduğunu”*¹³⁸ ifade etmiştir ki Avrupa ülkesine göçmen olarak gelmiş bir Müslüman kadının ehliyet alması önemli bir özgüven göstergesidir. Danimarka’da bir Türk gazeteci olarak çalışan İrfan Kurtulmuş’un bir kadının ehliyet alabilmesi göstergesinden özgüvenlerinin artışı değerlendirilmesinin çok daha ötesinde çok daha radikal göstergeler olarak değerlendirilebilecek yaşam tarzını beğenmediği eşinden ayrılıp çocukları ile ayakta kalabilmenin öyküsünü dinlediğimiz F.H. şöyle ifade etmektedir: *“Danimarka’ya geldiğimde eşinin yaşam tarzı çok değişmişti. Zaten birkaç kaç yıl sonra ayrılmak zorunda kaldım. Çocuklarımla sığınma evinde kaldım. İşe giderken Danimarka devleti bana ve çocuklarıma çok iyi baktı. Hatta çocuklarımı taksiyle okula götürüldü. Başlangıçta çocuklarımla kaçıracağımı düşündüm. Daha sonra bu korkularımı yendim ve ortama alıştım. Çok zor bir hayat mücadelesi verdim. Camilere uzun süre gelemedim. Ama daha sonra camide yeni dostlarım oldu. Dinlediğim sohbetlerle rahatladım. Danimarka devleti ve bana sahip çıkan tüm Danimarkalılara minnet duyuyorum. Danca’yı öğrenemediğim ve korktuğum için hep yalnız yaşamayı tercih ettim. Çünkü o zamanlar çocuklarım da küçüktü. İstesem de gelemezdim. Cami ile birlikte nefes alabileceğim bir yer buldum. Evime kapanmak zorunda değilim artık.”* (62, Boşanmış, Emekli, Sivas).

F.H.’nin yukarıdaki ifadeleri farklı inanç ve kültür ortamında caminin tek boyutlu sadece sosyalleşme sağlayıcı fonksiyonunu değil çok daha ötesinde dengeleyici, dönüştürücü, kimlik ve kişilik geliştirici ve koruyucu roller

¹³⁸ İrfan Kurtulmuş, *kişisel görüşme*, 26 Ocak 2016.

üstlendiğini, bazen bir okul gibi, bazen bir rehabilitasyon merkezi gibi, bazen bir spor ve sergi salonu, bazen sığınma evi, huzur evi gibi her türlü fonksiyonu icra ettiği görülmektedir.

D.P.: *“Ben çok erken evlendim. Eşim dine çok uzak olmasından dolayı yıllarca camilerden uzak bırakıldım. Büyük bir sülaleden olmamızdan dolayı birçok akrabamız vardı. Düğünler, cenazeler ve akraba gezmeleri dışına çıkamadık. Camide Kur’ân öğrenmeye başladıktan sonra farklı bir çevre edindim ve eşimi de ikna ederek Kur’ân öğrenme dışındaki faaliyetlere de katılmaya başladım. Kendimi bu mekânda oldukça iyi hissediyorum. Çünkü akraba ortamından farklı olan yeni bir ortama gerçekten ihtiyacım vardı.”*(52, Evli, Ev Hanımı, Konya) biçimindeki ifadelerle günümüzde ülkemizin bazı yörelerinde yaygın olan popüler söylemi ile “çocuk gelinler” sorununun ortaya çıkardığı problemlerle hem de gurbette “cami” tarafında başa çıkılmasının öyküsünü dillendirmektedir. Öte yandan ortaya çıkacak aile içi çatışmanın cami ortamı ile nasıl rehabilite edilebildiği gösterilmektedir.

İkinci kuşak hanımlardan Y.T.: *“Danimarka’da yıllarca işçi olarak çeşitli yerlerde çalıştım. İlkokul mezunuyum. Hastalıktan emekli olduktan sonra Kur’ân öğrenmek için geldim. İki yıl boyunca hem Kur’ân okumayı hem de tecvit öğrendim. O zamana kadar zihnimin yeni bir şey öğrenmeye açık olmadığını düşünüyordum. Bir gün hocama “Ben Kur’ân öğrendiğime göre ehliyet de alabilir miyim?” diye sordum.” Hocamız da tabi ki alabilirsin.” dedi. Ehliyet kursuna yazıldım ve kırk beş yaşından sonra ehliyet aldım.”* (49, Evli, Emekli, Konya) ifadeleri ile sosyalizasyonunun çok boyutlu olarak cami odaklı geliştirdiğini dile getirmektedir.

İkinci kuşaktan S.K.: *“Kızım için okul ve iş çevrelerindeki geziler, farklı ülkelere yapılan seyahatleri, kafelere gitmeler, doğum günü kutlamaları , Noel kutlamalarının vs. alternatif eğlenceler oldukça cazip. Ama çeşitli sebeplerle her ortama göndermekte kaygılar yaşıyordum. Ama kendisini tamamen de bu toplumdan tecrit etmesini istemiyordum. Kızımın bizim kültürümüz ve dini değerlerimizin sınırları içinde meşru eğlenme yollarını öğrendikten sonra okul ve iş çevrelerinde uygun buldukları faaliyetlere katılması kendimi daha iyi hissetmeme sebep oldu. Çocuklarımın yaşadığı toplumla uyum içinde olması en*

büyük arzum. Ama secici olmasını istiyorum. Örneğin katıldığı ortamlarda ayıp olmasın diye bir kadehten bir şey olmaz diyeceğine, “Ben Müslümanım.” diyerek reddedebilmeli. Biz ya göndermiyoruz veya çocuklarımız gittikleri ortamda kendilerine göre bir duruş sergileyemiyorlar. Bu özgüvenin sağlanmasında da meşru eğlenme yollarını camide öğrenebileceğini ve daha sonraki yaşantısının her alanına taşıyacağını düşünüyorum.” (52, Evli, İşçi, Sivas) Danimarka’da eğitim alma imkânı bulmuş ve yaşlılarına göre kendini şanslı kabul eden ikinci kuşak annelerin eğitim ve iş hayatında yapmak isteyip de yapamamaktan kaynaklanan sorunlarının benzerlerini kendi çocuklarının yaşamaması adına camilerde verilebilecek doğru din bilgisinden beklentilerinin oldukça yüksek olduğu tespit edilmiştir. Üçüncü kuşak katılımcılardan A.A’nın söyledikleri de S.K’nın kendi kızı için dile getirdiği kaygılarını destekler mahiyettedir. Üçüncü kuşak genç kızlardan A.A sıkıntısını şu şekilde anlatmaktadır: *“Danimarkalı arkadaşlarımla aynı ortamlara katılmama ailem hiç izin vermedi. Bu nedenle okul ve aile değerleri arasında her zaman ikilemde kaldım. Küçükken bunu anlayamıyordum ama şimdi göçmen ailelerin çeşitli dini ve kültürel farklılıklarının olduğunu, bunlarla birlikte yaşayabileceğimi ve bunun benim için negatif bir durum olmadığını anladım. Ayrıca kendi çocuğuma ailem gibi açıklama yapmadan yasak getirmek yerine anlatarak uygun ortamlarda bulunmasına izin vermeyi düşünüyorum. Zaten küçükken özellikle Noel kutlamaları gibi dini içerikli programlardan özel bir anlam çıkarmıyordum. Çok eğlenceli buluyordum ve gönderilmediğim zaman ise çok üzülüyordum. Niçin Danimarkalı çocuklar gibi gönderilmediğime anlam veremiyordum.”* (24, Bekâr, Pedagog, Uşak) şeklinde ifadeleriyle topluma entegrasyon ile inanç-değer çatışmasında toptan ret ya da toptan kabul yerine sorgulayarak ayıklayıp kimliğini ve değerlerini koruyarak entegre olacak bir bilince ulaştığını bunu sağlamada caminin yadsınamaz katkısı olduğunu vurgulamaktadır.

Avrupa ülkelerine işçi göçü ile gelen ailelerin uyum sürecinde genellikle kuşak çatışması yaşanmaktadır. Ancak devreye cami gibi bir müessese girdiğinde ülkemizde modern sosyal yaşama, Avrupa ülkelerinde yabancı kültürel ortama uyum sağlamayı kuşak çatışması yaşanmadan gerçekleştirmenin

de önemli araçlarından birisinin cami olduğunu Kocatepe camii kadın cemaati deneklerinden elde edilen aşağıdaki verilerde açık bir biçimde görebilmekteyiz.

Bunu üçüncü kuşak hanımlardan S.Y.: *“Evlendikten sonra Kopenhag’da yaşamaya başladım. Kayınvalidem sayesinde camideki arkadaşlarla tanıştım. Camideki arkadaşlığımız olmasaydı bu şehre alışmam çok zor olurdu. Burada tanıştığım arkadaşlarımla hem cami programlarında hem de cami dışında ortak faaliyetlerle yeni dostluklar da kurmuş oldum.”* (24, Evli, Pedagog/Öğretmen, Sivas) şeklinde ifade ederken; üçüncü kuşak hanımlardan Z.A.: *“Arkadaşlarım ile aynı sorunları ben de yaşadım . Ama arkadaşlarım kadar bundan etkilenmedim. Fakat şimdi iş ortamında göçmenler yok. Danimarkalılarla çalışmaktan çok mutluyum ve uyum içinde çalışıyorum. Özellikle öğle aralarında onlarla oturup bir şeyler yemek ve sohbet etmekten hoşlanıyorum. Fakat kendi sınırlarımı da biliyorum. Danimarkalı arkadaşlarım da oldukça saygılı insanlar. Buna rağmen annem benim hala değişeceğim endişesini yaşıyor. Ama benim Danimarkalı arkadaşlarım ile paylaşacağım çok şey var. Onlar da benimle olmaktan oldukça memnun. Ben daha önce çok utangaç bir kişiydim. Camide gençler için hazırlanan programlara önce pasif olarak katıldım. Daha sonra geziler, programlarda sunuculuk, mübarek gecelerde aldığım görevlerle kendimi geliştirme imkânı buldum. Çünkü küçüklüğümden beri annemin gönül rahatlığı ile gönderdiği tek ortam bu camiydi. Hocama çok şey borçluyum.”* (26, Boşanmış, Öğretmen, Uşak) diye ifade etmektedir.

Gençlerin çoğunlukla camiye arkadaş çevrelerinin teşvikiyle geldikleri ve gençlik kollarındaki faaliyetler sayesinde kolayca kaynaştıkları anlaşılmaktadır. Caminin gençler için hem dini anlamda bilgilenme hem de kendisi gibi inanan ve yaşayan arkadaşlarının yanında kendilerini daha güçlü ve huzurlu hissetme adına önemli bir sosyal ortam olduğu tespit edilmiştir.

G.K.: yalnız yaşayan biri olarak, gençlerle camide olmanın onu rahatlattığını dile getirmiş ve *“Bu binaya girince huzur buluyorum ve kendimi buraya ait hissediyorum. Çünkü küçüklüğümden beri Kocatepe Camisi’ndeyim.”* (30, Boşanmış, Ekonomist, Sivas).

Üçüncü kuşak gençlerden G.K., yaşadığı ailevi problemler ve yalnız başına verdiği hayat mücadelesini dile getirirken, caminin rehabilite

fonksiyonunu da dillendirmektedir. Son yıllarda artan boşanmalar nedeni ile gençler ciddi sıkıntılar yaşamaktadır. Danimarka boşanmaların çok yaşandığı bir ülke olmasına rağmen göçmen ailelerde bu problemi yaşayan gençler özellikle akraba çevresinden baskı görebilmekte ve kendini dışlanmış hissedip eve kapanabilmektedirler. Camide G.K. gibi sıkıntı yaşayan gençlerin de kendi akran grupları ile olması onları mutlu ve huzurlu hissettirirken yaşadıkları sıkıntıları daha kolay atlattıklarını da sağladığı açık biçimde görülebilmektedir.

Müslüman olamayan bir toplumda yaşayan Müslüman kökenli göçmen çocuklar özellikle okul programları çerçevesinde ziyaret ettikleri kiliseler ve buralarda görev yapan rahiplerin giyim kuşamları, bilgi ve davranışlarından etkilenmişlerdir. Ailede anlatılan din ve din görevlisi ile de karşılaştırmışlardır. Binaların fiziksel yapıları ve din görevlisinin fiziksel ve davranışsal özellikleri karşılaştırılınca çocuklar kendi dinlerini temsil eden yer ve kişiler noktasında özgüven eksikliği yaşamışlar ve camilerini arkadaşlarına anlatamamanın sıkıntısını yaşamışlardır. Bu konudaki sıkıntısını üçüncü kuşak gençlerden Y.C. şöyle dile getirmektedir:

“Cami faaliyetlerine katılan arkadaşlarımla, annelerimizden farklı olarak daha fazla sosyal hayatın içindeyiz. Yaşlılarımız ile aynı eğitim düzeyindeyiz. İş ve Sosyal hayatımızda benzer sorunlar yaşıyoruz. Sorunlarımızı da cami ortamında tartışma imkânı buluyoruz. Öğrencilik yıllarımızda kiliselere okul programları çerçevesinde ziyaretlerimiz oluyordu. Oradaki rahipler çok güzel giyimli ve bilgili insanlardı. Keşke bizim de camilerimizde böyle bilgili ve karizmatik insanlar bizi karşılasa diye düşünüyordum. Gençlik kolları ile camiye gelmeye başladığımız yıllarda bizim de doktoralı bir hocamız var diyebiliyorduk artık. Dini anlamda gelip danışacağımız ve arkadaşlarımızı gururla getireceğimiz bir yerin olması kendimi daha iyi hissetmemi sağlıyor.” (24, Fizik tedavi uzmanı, Uşak).

Kocatepe Camisi eski din görevlilerinden M.Y. camilerde gençlere ve hanımlara verilen hizmette kopukluk olmamasının önemine değindi. *“Büyük emeklerle beş yılda belli bir kıvama gelen cami hizmetlerinin daha sonra gelen din görevlisi tarafından da devam ettirilmesi halinde istikrarın sağlanacağını, hizmetlerin daha sonraki cami yönetimi veya hocanın teşviki ile aynı şekilde*

devam etmezse kısa süre sonra başlanan yere dönüleceğini ifade ederek, “Camilere ve din görevlilerine bu kadar güvenen ve cami için büyük fedakârlıkta bulunan cami cemaati hanımlara bunu yapmak da büyük bir vebaldir.” (45, Evli, Öğretim Üyesi, Kayseri). Sözleri ile gençlerin camilerde yakaladığı özgüven ortamının hem devam ettirilmesi hem de ihtiyaca göre geliştirilmesinin önemi vurgulanmaktadır.

İkinci nesil hanımlardan S.A’nın *“Otuz yıldır umutlanıyoruz dönüp dolaşip aynı yere geliyoruz.”* tespiti de önceki din görevlisi M.Y’nin tespitini onaylamaktadır.

4.3.3. Göçmen Kadınların Dinî Sosyalleşmesi, Din Görevlisinin Rolü ve Camiler

Göçmen kadınların dinî sosyalleşmeleri üzerine din görevlilerinin fonksiyonu sorulmuş ve hanımlardan ve referans çevresinden önemli bilgilere ulaşılmıştır.

İkinci kuşak bayanlardan S.A.: *“Biz dar ve cahil bir çevrenin insanıyız. Danimarka’ya ilk geldiğimizde kayınvalidemizle yaşadık ve evden dışarı çıkamadık. Çocuğumuz dünyaya gelince onu yetiştirecek ortam bulamazsam ne yaparım diye düşünürüz üzüldüm. Çünkü bizler cahil insanlarız ve Danimarka’da çocuk yetiştirirken nasıl hareket edeceğimizi hep kaygıyla düşündüm ve çok dua ettim. Kızımın lise dönemi camimizde görev yapan din görevlisinin eşi öğretmendi. Din görevlisinin ve eşinin her hareketlerini takip etmesi konusunda kızımı teşvik ettim. Bu sayede kızımın giyim kuşamı da dâhil kendimin vermeye çalıştığım ama çevremden çekindiğim birçok konuda imam ailesinden destek aldım. İmam ailesi teşvik edince aile büyüklerim ve akrabalarım da bir şey söyleyemedi. Şu anda Danimarka’da üniversite okumuş ve kendine güvenen bir kızım var.”* (49, İşçi, Evli, Uşak).

S.A’nın ifadesi ile ve benzer görüş beyan eden diğer katılımcıların söylediklerini de dikkate alırsak, göçmen ailelerin kendi aralarında geleneklerden kaynaklanabilecek sorunların ve olabilecek dedikoduların önüne geçebilmek için de din görevlileri ile hareket etmeyi tercih ettikleri saptanmıştır.. Aksi bir durum olduğunda *“Hocamızın da haberi var.”* diyerek sorunları kolay yönden çözebilmek için dini bir referansta kullanmış olmaktadırlar.

Ortaokul veya liseye yeni başlamış olan genç kızlar camideki sevdikleri erkek ve bayan din görevlisine çeşitli yönlerden örnek almaya çalışmaktadırlar. Din görevlisinin giyim-kuşamı, davranışları, olaylara bakış açısı, cami dışı sosyal hayatındaki duruşu, mezun olduğu okul, eşine ve çocuklarına karşı tutumları vs. sürekli gençlerin dikkatini çekmektedir. Belli bir süre sonra onlar gibi olunmaya çalışılmaktadır. Anneler ise kızlarının bayan din görevlisi veya imam ailesiyle vakit geçirerek kendisinin veremediğini düşündüğü hem dini, hem de kültürel anlamda eksikliklerinin giderilmesini istemektedirler.

Yıllarca camilerden ve dini yaşamdan uzak kalmak zorunda kalan ikinci kuşak hanımlardan A.G. cami ile dini anlamda bilgilenme süreci ve din görevlisinin katkısını anlatırken şunları ifade etmektedir: *“Ben yıllarca açık gezdim. Camilere gelmek istedim ama dışlanırım diye korkuyordum. Kur’ân okumayı çok istiyordum. Bir gün cesaretimi toplayıp camiye gittim. Kıyafetimden dolayı dışlanacağımı düşünüyordum. Asık suratlı biriyle karşılaşmaktan da korkuyordum. Camiye girer girmez güler yüzlü ve kendimi oraya yıllardır geliyormuş gibi hissettiren biriyle karşılaştım. Sonradan Hocanın eşi olduğunu öğrendiğim hanımla derin bir muhabbete daldık. Kur’ân öğrenmek istediğimi söyledim ve hemen kursa başladım. Kur’ân öğrendiğim süre boyunca açtım ama bana niçin açık olduğumu bir defa bile sormadılar. Kursun sonuna doğru umreye gitmeye karar verdim. Yine hocama umreye gitmeyi düşündüğümü ama umre dönüşü belki kapalılığı devam ettiremeyeceğimi söyledim. Hocam da “Sen bir git bakalım. Dönüşte Allah kerim.” dedi. Ben de umreye gittim. Dönüşte bir daha başörtümü çıkarmamaya karar verdim. O günden sonra Camideki bütün faaliyetlere katılmaya çalışıyorum. Camiye ilk geldiğim gün kıyafetimden dolayı soğuk bir ortamla karşılaşırdım şimdi ne burada olurum ne de başörtüsü takardım.” (54, Boşanmış, İşçi, Makedonya)*

Bu ifadeden camiye kılık kıyafetinden dolayı dışlanacağı korkusu ile gelemeyen hanım ve genç kızların cesaretlendirilmesinde din görevlisinin çok önemli rolü olduğu anlaşılmaktadır. Hem cami içindeki cemaatin dışlayıcı tavrının ortadan kalkmasında hem de yıllarca dışlanma korkusu ile camilerden uzak kaldıkları için camilerden hizmet alamayan hanımlar arasında birleştirici ve kaynaştırıcı rolleri olduğu açıkça görülebilmektedir.

Üç neslin de cami ile tanışma ve kaynaşma hikâyeleri ve beklentileri farklı boyuttadır. Üçüncü kuşak gençlerden G.Y.: *“Bir gün arkadaşlarla Fenerbahçe-Galatasaray maçını toplu halde izlemeye karar vermiştik. Caminin lokalinde olsaydı kızlar olarak ailelerimizden kolay izin alabiliriz diye düşündük. Hocamızı çok iyi tanımadığımızdan dolayı ilk önce söylemeye çekindik. Sonra cesaretimizi toplayıp düşüncemizi söyledik. Hocamız oldukça anlayışlı karşıladı ve dernek yönetimi ile konuşup izin alacağını söyledi. Biz de o akşam kızlarla maçı izlemiştik. Hocamızın bizim isteğimizle bu kadar ilgilenmesi ve anlayışı karşısında çok etkilenmiş ve camiye daha da isteyerek gelmeye başlamıştık.”* (24, Bekâr, Sosyal danışman, Uşak) sözleri ile din görevlisinin stratejik kararlardaki çevikliği ve becerisinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koyma açısından önemli bir tespittir.

Danimarka’ya küçük yaşlarda gitmiş veya orada doğmuş olup eğitim almış ikinci nesil hanımlar ile eğitim almamış olan hanımlar arasında da önyargılardan kaynaklanan sıkıntılar yaşanmıştır. Bu durum eğitilmiş kadınların camileri çok sınırlı kullanma kararlarında etkili olmuştur. İkinci kuşak eğitilmiş hanımlardan G.Ç.: *“Ben ve ablam Danimarka’da diğer ailelere göre eğitim düzeyi daha yüksek insanlardık. Yani zamanın okumuşlarıydık. Annemle sadece teravih namazına gelirdik. Bunun dışında Camiyi hiç kullanmazdık. Çünkü oradaki insanların çok cahil ve dedikoducu olduklarını düşünüyordum. Namazı kılar kılmaz evimize giderdik. Bir gün hanımlar yeni bir hoca gelmiş diye konuşuyorlardı. Teravih namazını kılarırken ilk defa gördüğüm bir hanım ile tanıştım. Çok hoşuma gitti. İmamın eşi olduğunu öğrenince daha da şaşırdım. Çünkü kafamızdaki hoca hanımından farklı bir yapıdaydı ve onu çok sevmiştik. O güne kadar çok istememe rağmen cami cemaatine olan önyargımdan dolayı Kur’ân derslerine katılmayı düşünmemiştim. Ablamla birlikte iki yıl Kur’ân derslerine gittik. Daha sonra yeni dostluklar kurduk ve caminin bir parçası olduk. Teravihteki sıcak karşılaşma olmasaydı belki cami cemaati ile bu şekilde kaynaşmayacaktım ve Kur’ân öğrenemeyecektim.* (53, Evli, çalışmıyor, Sivas) ifadesi din görevlisinin eğitim düzeyi ve entelektüel kimliğinin farklı kesimlerde ne kadar etkili olduğunu da göstermiştir.

Caminin kapılarının sadece Kur'ân-ı Kerim öğrenmek isteyenlere değil, gelmek isteyen herkese, her zaman güler yüzle açılması halinde kadınların camilerde kendilerine sağlanan olanaklardan yararlanmak istediklerini ortaya koyması açısından önemli bir tespittir.

Camilerde Din görevlisi ve dernek yönetiminin uyum içinde çalışması da verilecek din hizmetinin aksamaması adına önem arz etmektedir. Referans çevresinden Kocatepe Camii dernek Başkanı Faik Canbaz: *“Camilere kadın ve kızlarımızın alışması ve devam etmesi adına ben ve dernek yönetimindeki arkadaşlarım hocamıza elimizden geldiğince yardım etmeye çalışıyoruz.”*¹³⁹ sözleri ile cami adına yapılan işlerdeki desteğini dile getirmiştir. Danimarka’da camilere ibadet amacı ile gelen insanlar birbirlerini tanımaktadır veya akrabadırlar. Cami din görevlisinin ikili ilişkilerinde bu durumu göz ardı etmemesinin gereği ve cami derneği ile iyi ilişkiler içinde olmasının görevini yaparken işini kolaylaştıran en önemli etmenlerden olduğu yapılan gözlemlerden ve görüşmecilerin sözlerinden tespit edilmiştir.

İkinci kuşak hanımlardan olup, caminin kuruluşundan itibaren bütün sorunlarına şahit olan S.A. camilerde din görevlisi ve dernek yönetiminin uyumu konusundaki tecrübelerini şu şekilde aktarmıştır: *“Camimizin dernek başkanı gerçekten çok gayretli. Bir kaç dönemdir dernek başkanlığını yürütüyor. Ramazanda İftar çadırında program aksamaması için masaları tek başına hazırladığına, kahvaltı programlarında cami imkânlarını sonuna kadar hanımlara açtığına şahit olmuşuzdur. Ayrıca gençlerimiz F. abiden ne isterlerse yapmaya çalışmıştır. Bu konuda kendi cebinden para harcamaktan bile çekinmemiştir. Bu cami neler gördü öncesinde. Camimizde cemaat kalmamıştı. İnsanlar gruplaşmış cami içinde yumruk yumruğa kavga bile olmuştu. Bu bize yakışır mıydı? Bak şimdi öyle mi?”* (49, Evli, İşçi, Uşak). Bu ifadeler ve diğer hanımların görüşleri de göz önünde bulundurulduğunda cami cemaatinin de din görevlisi-cami derneği ve cami cemaati uyumunun çok önemli olduğu görüşünde oldukları ve bu uyuma bağlı sorunların cami hizmetlerini aksatacağını düşündükleri sonucu elde edilmiştir.

---

¹³⁹ Faik Canbaz, *kişisel görüşme*, 24 Ocak 2016.

Türk ve Müslüman kökenli bir milletvekili olan Yıldız Akdoğan'a camilerdeki din görevlilerinin nasıl olması halinde göçmen aileler için daha faydalı olabileceği sorulup bu konudaki gözlemlerini anlatması istenmiştir.

Yıldız Akdoğan: “DİB’e bağlı camilerle diğer Ortadoğu camilerinden ayrı ayrı bahsetmek istiyorum. Dışarıdan özellikle Arap ülkelerinden kurs alıp gelen hocalar din ve uyum için dezavantaj taşımaktadır. DİB tarafından gönderilen hocaların ise tanımadıkları bir gruba din anlatmakta zorlandıklarını, ancak birinci nesil için iyi olabileceğini söylemek istiyorum. Olaylara Batılı bir perspektifle bakabilen, din sorunlarını kavrayabilen, bunları siyasileştirmeden anlatmaya çalışan din görevlilerinin olması gerekir. Üçüncü ve özellikle dördüncü kuşakla iletişim için dil bilen imamların olması, Danimarka’da eğitim almış, buranın sosyo-ekonomik şartlarını bilen, göçmen sorunlarını anlayabilen imamların daha verimli olacağına inanıyorum. Zaten üniversitelerde bu amaca yönelik çalışmaların başladı. Diyanet camileri Ortadoğu camileri gibi değil ancak din görevlilerinin buradaki sorunların anlaşılması ve çözümü adına yeterli donanımına sahip olmadığını düşünüyorum”¹⁴⁰ Din görevlilerinin radikal söylemlerinin, din görevlilerinin görev yapacakları toplumu tanımamasından kaynaklanan sorunların, din görevlisinin Batılı bir perspektifi yakalayamaması, dil sorunu gibi sorunların Danimarka parlamentosunda görev yapan ve zaman zaman Kocatepe Camii’ni ziyaret eden Yıldız Akdoğan’ın gözlemci sıfatı ile yaptığı tespitlerdir. Diyanete bağlı camilerin Ortadoğu kökenli camiler gibi olmadığı düşünülüyor ancak Danimarka devletinin Din görevlisi yetiştirme ile ilgili üniversitelerle çalışma yapmak istediği de tespit edilmiştir.

Çalışmamızda referans çevresinden olan gazeteci İrfan Kurtulmuş’a da camilerle ilgili fikirleri de sorulmuştur. “Yıllarca Kocatepe Camii Derneği yönetiminde olmamdan dolayı erkek, kadın ve gençlerin ihtiyaçlarını gözlemlene fırsatı buldum. Arap ve diğer milletler tarafından camilerde (Fas, Mısır, Pakistan) ve spor salonlarında aileli bayramlaşma programlarının organize edildiğini, yemekler yenip eğlendiğini ama Türk camilerinin bunun bir türlü organize edemedi. Bayramlaşma geleneğini gençlere öğretilmesi adına bu tür organizasyonların çok önemli olduğunu düşünüyorum. Danimarka’da 24

¹⁴⁰ Yıldız Akdoğan, kişisel görüşme, 28 Ocak 2016.

Aralık tarihinden itibaren 18-22 saatleri arası yollar bomboş, sokaklar süslenmiş hediyeler alınıyor ve coşkulu bir kutlama hareketliliği yaşanıyor. Müslüman çocukların da bütün bu coşkunun içinde gözlemler yaptığını ve bu kutlamalara katılmak istiyorlar. Göçmen ailelerin ise, çocuklara kutlamalar için izin vermiyor ve sebebini de açıklayamıyor. Bunu tolere edebilmek için aileler de yavaş yavaş Noel kutlamaları yapmaya başlamıştır. . Kalabalık ailelerin kendi aralarında bir şeyler yapıyor ancak birçok aile bunu başaramıyor. Bayramlarda yaşlılar çocuklara 20 Kron (Yaklaşık 80 TL) verince görevini yerine getirdiğini zannettiğini zannediyor. Ama çocuklar hediyeleşme ortamını yaşamak istiyor. Bu kadar coşkulu kutlanan Noel yanında alternatif sunulamamasından dolayı Müslüman çocuklar Noel kutlamalarına özeniyor. Camilerde de çeşitli adlar altında çocukların hediyeleşebileceği ortamların hazırlanması önemli göçmen çocuklar için önemli. Bu ortamların hazırlanması için çaba gösterilmesi önemlidir.”¹⁴¹

İrfan Kurtulmuş, camilerde gözlemediği birtakım sorunlarına da değinerek, “Camilerin DİB bağlı olması dolayısıyla imamların yeterince özgür hareket edememektedirler. İmamların yapacağı konuşma ve girişimlerde Ankara’ya bağlı olması işleri yavaşlatıp verimi düşürmektedir. Ayrıca göçmen aileler camilerin DİB’e bağlı olması dolayısı ile bağış yapmak da istemiyorlar. Göçmenler camilerin kendilerinin desteği ile ayakta durduğuna inansa daha çok sahiplenip günün ihtiyaçlarına göre de dizayn edebilecekler. Tapu cami derneklerinde olmayınca bir çivi çakmak için dahi izin alınması gerekiyor ve insanlar bundan dolayı mesuliyet almak istemiyorlar. Cami dernekleri müşavirlikle sorun yaşadığında ise işler kişilerin insiyatifinde olduğu için çalışmalar sekteye uğruyor.”¹⁴² demiştir. İrfan Kurtulmuş’un hem yıllarca cami yönetiminde olmasından dolayı cami cemaati hanımlar ve genç kızları içerden gözlemlene imkânı bulması hem de bir gazeteci olarak farklı bir pencereden bakabilmesi açısından tespitleri önem arz etmektedir.

Bu görüşme neticesinde göçmen çocukların, Türkiye’deki yaşlılarının gözlemleyemediği ama Avrupa ülkelerinde bir kültür haline gelmiş coşkulu Noel

¹⁴¹ İrfan Kurtulmuş, *kişisel görüşme*, 26 Ocak 2016.

¹⁴² İrfan Kurtulmuş, *kişisel görüşme*, 26 Ocak 2016.

kutlamaları ve hediyeleşme kültürüne özendikleri tespit edilmiştir. Az da olsa bazı aileler lokal kiralararak eğlenceli bayramlaşma programları düzenlemeye çalışmış olsalar da birçok aile böyle bir coşkunun yaşandığı bir ülkede bayramlarda büyüklerin verdiği 20 kron harçlık ile yetinmek zorunda kalmışlardır. Sadece referans çevresi değil Hanımlar ve genç kızlar da coşkulu programlarda en güvendikleri kurum olduğunu söyledikleri Camilerden beklenti içindedirler. Camilerin hem fiziksel şartlarının yetersizliği hem de din görevlisinin görev yaptığı toplumun içinde yaşadığı kültürel ortamı anlayamamadan kaynaklanan cami beklentilerine getirilen kısıtlamaların sorunları çözmede yetersiz kalmaya sebep olduğu tespit edilmiştir.

Camilerin fonksiyonlarının özellikle üçüncü ve bir sonraki aşamada dördüncü neslin ihtiyaçlarını karşılayamayacağı kaygısını taşıyan S. A.: “*Madem bu çalışma bizim için yapılıyor. Şunu da yetkililere söyleyin. Bizim gençlerimiz kurban kesmeyi dinin emri olduğu için değil de sanki bir kültürmüş gibi düşünmeye başladılar. Biz onlara bunu nasıl anlatacağız. Sadece bu mu daha neler var. Oruç yok, namaz yok, Danimarkalılarla geze geze onlar gibi oldular. Her yeni görevli gelince umutlanıyoruz. Beş yıl sonra bakıyoruz ki başladığımız yerdeyiz. Ben bunları çocuğum için değil ilerde doğacak torunlarım için söylüyorum. Duyurun sesimizi otuz senedir anlatıyoruz ama artık umudum kalmadı. Onlar camiye gitmiyorsa hocalar onların yanına gitsinler.*” (49, Evli, İşçi, Uşak).

İkinci nesil annelerden C.Y, S.H, S.K, Y.T, A.Z ve S.G’ de gençlerle ilgili aynı endişeleri taşıdıklarını belirtmişlerdir. Gençlerin dini ibadetlerle gelenekleri ayıramadıklarını ve zamanla neyin gelenek, neyin ibadet olduğunu bilmeden yaşayan bir Müslüman kimlikli nesil yetişmesinden endişe edildiği tespit edilmiştir. Ayrıca cami din görevlisinin cami dışında da halkla buluşması, gerekirse ilk etapta camiye gelmeyenler için cami dışı etkinliklerle kaynaşmaya yönelik aktiviteler yapılması noktasında beklentilerin olduğu sonucuna varılmıştır.

Referans çevresinden İrfan Kurtulmuş’un şu sözleri de hanımların kaygılarını destekler niteliktedir: “*Zamanında imamlar kahvelere gidip göçmen erkeklerle tanışsaydı belki bu gün camide daha çok cemaat olurdu.*”

demidir.¹⁴³ Camilerde görev yapan din görevlilerinin cami dışına çıkmaması ve gençlerin beklentileri araştırılarak alternatif projelerin ve programları yapılmaması durumunda üçüncü ve dördüncü kuşağın camilere gelme yerine internetten veya cami dışı farklı kaynaklardan bilgilenme yoluna gidebilecekleri kaygısının hanımları rahatsız ettiği tespit edilmiştir. Özellikle birinci kuşak hanımlar binbir zorlukla açılan cami binasının boş kalması endişesini taşıırken ikinci kuşak anneler çocuklarının yanlış bir din algısı ile karşı karşıya olduklarından dolayı kaygılarını şiddetle vurgulamaktadırlar. Özellikle çocuklarının din adına yaşanan terör olaylarına karışmamasını kendi imkânları ile sağlayamadıklarını belirtmişlerdir. Bu konudaki eksikliğin giderilmesi adına gençlerin camiye gelmeleri ve internetten değil de bizzat din görevlisinden doğru bilgi alması, din görevlisi ile vakit geçirmesini istedikleri açıkça görülebilmektedir.

Kadın kolları başkanı Ayten Gültaş ise hanımlar olarak hem kendileri hem de çocukları adına cami hizmetlerinin artması ve çeşitlenmesi adına sıkıntılarını dile getirirken şunları söylemiştir: “*Kadınların camiye sahip çıkma adına çok fedakârlar. Kadınlar olarak gösterdikleri gayretin resmi makamlarca da hanımlar yararına yeterince desteklenmesini istiyoruz. Çok şeyler yapmak istiyoruz. Kocatepe Camisi’nin isterse konferanslar ve çeşitli etkinlikler için (sağlık seminerleri, tiyatro, eğitim, geziler vb.) belediyeden yardım alabilir. Ancak çeşitli bahanelerle bunlardan yararlanamıyoruz.*”¹⁴⁴ Hanımlar Danimarka devletinin sosyal aktiviteleri ve özellikle göçmen hanımların kişisel gelişimleri adına verdiği desteğin farkındalar ve yararlanmak istemektedirler. Ancak bu konuda resmi makamlarca gerekli gayretin gösterilmediğini düşünmektedirler.

Kocatepe Camisi eski din görevlilerinden M.Y.: “*İmamlar tarafından sorunların kürsüde veya cemaatle buluşmalarda dile getirildiğini ancak bu sorunların pratikte çözülmesi için imamlara büyük fedakârlıklar düşmektedir. Din hizmeti için yurtdışına gelen imamların birinci kaygısının ekonomik anlamda kazanç ve görev süresini sorunsuz götürme niyeti ile hiçbir işe*

¹⁴³ İrfan Kurtulmuş, *kişisel görüşme*, 26 Ocak 2016.

¹⁴⁴ Ayten Gültaş, *kişisel görüşme*, 24 Ocak 2016.

karişmama olmamalı aksine kalıplaşmış birçok yanlışları kırmaya çalışmak için mücadele olmalıdır.” (45, Öğretim Üyesi, Evli, Kayseri) sözleri ile hanımların istek ve beklentileri doğrultusunda cesur girişimlerin önemine dikkat çekmektedir. Cami cemaati hanımlarla yaptığımız görüşmelerde imamın kendileri için samimi şekilde çalıştığını anladığında, imama çok yardımcı olduklarını ve kendileri de yanlışlarını düzeltmeye gayret etme noktasında oldukça hassas oldukları tespit edilmiştir. Halk arasında kalıplaşmış imam ile ilgili bir takım önyargıların da imam ve ailesinin duruşu ile ortadan kalkabileceği açık biçimde görülmektedir.

Danimarka’da her kesimden Müslüman halk kullansa da kullanmasa da bir Türk Camisi olmasını istemektedir. Son dönemlerde özgür iradesi ile namaz kılan, oruç tutan eğitimli gençlerin de sayısı artmaktadır. Bu gençler camilere Cuma, bayram ve cenaze namazları dışında da gitmek istediklerinde cazip alanların oluşturulması, fiziksel olarak ihtiyaçların tespit edilip camilerin ona göre inşa edilmesi önem arz etmektedir.

Diyanet’in gönderdiği imamların dil bilmemesinin ileride Türkçeyi konuşamayacak dördüncü nesil için ciddi iletişim problemleri doğuracağı tespit edilmiştir.. Gençlerin modern dünyada çok sorgulayıcı olduğunu ve imamların da ufkunun açık olması gerektiği, geleneksel ile modernin farkında olarak sorulara cevap verebilmeleri gerektiği, cami olarak kullanılan binaların kompleksler halinde olması gerektiği, sosyal faaliyetlerin yapıldığı, spor, bilgisayar odaları, konferans salonları, yemek pişirme, dikiş vb. el becerilerini yapıldığı yerler haline gelmedikçe gençlerin dikkatini çekmeyen binalar olarak fonksiyonlarını yitirebileceklerini genel olarak görüştüğümüz tüm görüşmecilerin ortak talepleri olarak tespit edilmiştir.

Camilerde görev yapan din görevlilerinin yaşadıkları lojmanların da fiziksel şartlarının düzeltilmesi işlerindeki motivasyonlarını artıracak ve hizmet verdiği cemaat yanında özgüven ve cami cemaati yanında itibar kazanma adına önemli olduğu gözlemlenmiştir. Zor koşullarda görev yapan imamların ailelerinin de rahat ettirilmesinin ilk koşulu yaşam alanının rahatlığıdır. Göçmen aile çocukları kadar görev süreleri sınırlı da olsa imam çocuklarının da yaşadığı lojmanların fiziksel şartlarının onların psikolojileri üzerine etkisi oldukça

önemlidir. Bir imam eşinin anlattıkları Danimarka'da yaşayan kadınların lojmanlara bakış açısını anlatması açısından oldukça dikkat çekiciydi.

Başka bir Diyanet camisinde görev süresini tamamlamış bir din görevlisinin eşi ise; camiye girişin hem lojmanın içinden hem de arka taraftan olduğunu. Ramazan ayında hanımlar teravih için geldiklerinde arka tarafta erkekler var diye caminin esas kapısını kullanmadıklarını bunun yerine imam ailesinin kullandığı lojmandan camiye geçmeyi tercih ettiklerini aktarmıştır. İftarı yapar yapmaz kapılarının çalındığını, kendilerinin apar topar sofrayı mutfığa taşıdıklarını söylemiştir. Ayrıca kadınların teravih için geldikleri halde evlerinde abdest almadıklarını ve lojmanın lavabosunu kullandıklarını dile getirmiştir. Bu durumun ramazan ayı boyunca devam ettiğini, bazen imamın ne yapacağını şaşırdığını anlatmıştır. Bu hanımlar çekiniyoruz dedikleri erkeklerle aynı iş yerinde çalıştıklarını da bildiğini ama kapıyı açmayınca ayıp olur diye düşündüğü için her gün bu çileyi yaşamak zorunda kaldığını, teravihlerin geç başlayıp geç bitmesinden dolayı çocuklarının ders çalışmadıklarını ve düzenli uyuyamadıklarını anlatmıştır. Göçmen hanımların hala göç ettikleri yıllardaki eski köy imam ve ailesi formatından çıkamadıkları gözlenmiştir. Başka bir imam eşinin de anlattıkları bu fikrimizi destekler mahiyettedir.

İmam eşi N.Y.: *“Danimarka’ya geldiğimiz ilk günlerde hanımlar hoş geldin ziyaretlerinde bulunuyorlardı. Hanımların çoğunun gitmeden önce torunlarının veya çocuklarının kullanmadıkları eski kıyafetlerini benim çocuklarıma getirip getirmemeyi sormalarına çok şaşırmıştım. Meğer imam ailelerine her zaman kullanılmış eşya getiriyorlarmış.”* (43, Öğretmen, Evli, Adana).

Göçmen ailelerin imam ailesine ve lojmanlara bakış açısının değişmemesi halinin imam ailesinin yaşam kalitesini düşürdüğü de tespit edilmiştir Eski camiler genel olarak satın alınan binaların camiye dönüştürülmesi şeklindeydi. Fiziksel yetersizliklerin imam lojmanlarının şartlarında etkili olduğu söylenilmekteyken geniş arsalar üzerinde inşa edilen yeni camilerde de imam lojmanlarının oldukça yetersiz ve fiziksel olarak bir ailenin yaşamına uygun olmadığı gözlemlenmiştir. İmam aileleri beş yıllık görev sürelerinde bir yandan yeni bir ülkenin şartlarına alışmaya çalışırken bir yandan da çocuklarının okul ve

dil problemleri ile mücadele etmektedirler. Bu süreçte yaşadıkları ortam ve görüştükleri kişilerle uyum sağlamaları imam ailesine göçmen aileleri ve sorunlarını tanıma adına zaman kaybettirdiği de gözlemlerimiz arasındadır.

Şimdiye kadar aktardığımız olumsuzlukların aksine göçmen ailelerin imama ve camiye olan sevgisi de inkâr edilemez. Cami cemaati hanımlar camiye gelirken imamın çocuklarına sürekli bir şeyler getirmek, hediye almak istemektedirler. Bu davranışlarında ise yabancı bir ülkede imam ailesinin kendisini sahipsiz hissetmemesi adına sahip çıkma isteğinin olduğu da yapılan gözlemlerimizle tespit edilmiştir. Cami cemaati ile ilişkilerin yanında etkili bir din hizmeti adına İmam-cami derneği ve müşavirlik ilişkilerindeki uyum da önemlidir.

Zaman zaman imam, cemaat veya müşavirlik arasında yaşanan şahsi sorunların cemaatin geneline yansıdığına verilecek hizmetlerin aksadığı tespit edilmiştir. Cami cemaati, cami derneği, Diyanet Vakfı arası ilişkilerin uyum içinde devam etmesi din görevlisinin de işini kolaylaştırdığı. Diyanet İşleri Başkanlığınca görevlendirilen idari personelin de görev aldıkları ülkedeki göçmenlerin isteklerini ve camilerin durumlarını en az imamlar kadar bilmelerinin sağlıklı bir din hizmeti adına gerekli olduğu katılımcılarımız tarafından sıklıkla vurgulanmaktadır.

Din Hizmetleri Müşaviri ve Din İşleri Ateşelerinin halkın içinde olması ve sorunları yerinde incelemesi önemlidir. Din görevlilerinin amirlerine verdikleri raporların gerçekçi olup olmadığı mutlaka yerinde incelenmelidir. Cami cemaatinin bunun önemine inandığı ve seslerini duyuramadıklarından şikâyet ettikleri kanısına varılmıştır.

Kadın Kolları Başkanı Ayten Gültaş: “*Biz derdimizi hiçbir yere anlatamadık.*”¹⁴⁵ sözleri ile kadınların resmi kurumlarla iletişim sıkıntılarını olduğunu dile getirmiştir. Aynı görüşte olan birçok hanımın olduğu da görüşmelerimizde tespit edilmiştir.

---

¹⁴⁵ Ayten Gültaş *kişisel görüşme*, 24 Ocak 2016.

4.3.4. Eğitim Düzeyinin Artması ve Camiler

Göçmen kızların erkeklere göre eğitim düzeyinde belirgin bir artış gösterdiği tespitlerimiz arasındadır. Camilere gelen gençlerin eğitimlerinde camilerin rolü olup olmadığı bu çalışmamızda tespit edilmek istenmiştir. Yaptığımız görüşmelerde Referans çevresinden Danimarka’da Türk kökenli milletvekili olan Yıldız Akdoğan Danimarka’da yaşayan Üç kuşak hanımlar ve genç kızların eğitim düzeyleri hakkında bilgiler vermiştir: *“Birinci nesil kadınların eğitim düzeyinin oldukça düşük hatta bazılarının ilkökul diploması dahi yok. Birinci Kuşak kadınlardan bir kısmının çalışmayıp çocuk baktığını bir kısmının ise çalışma ortamında çat pat dil öğrendiğini ve diğer gruba göre daha çok topluma karıştığını söyleyebiliriz. Çocuk bakmayı tercih edip hiç çalışmayan grup yıllar sonra yardım almak zorunda kaldıkları için çalışmaya başlamaları gerektiğinde oldukça zorlandılar. Ama ikinci ve üçüncü nesil kadın ve genç kızların üniversitelerde tıp, hukuk, gazetecilik, sanat, siyaset vs. birçok meslek dallarında eğitim almakta ve her yıl genç kızlarda okuma grafiği yükselmektedir. Kızların özgüveni daha yüksekti. Her gruptan genç kız (dindar, dindar olmayan, namaz kılan-kılmayan, başörtülü-başörtüsüz) hepsinin okuma konusunda oldukça gayretli olduklarını söyleyebiliriz.”*¹⁴⁶

Hanımlar ve genç kızların büyük çoğunluğu ailelerinin üniversite okumaya teşvik ettiğini ama bu isteğin cami ile ilgili olmadığı, camiye gelsin gelmesin zaten ailelerin okuma konusunda bilinç kazandıkları yıldız Akdoğan’ın tespitlerindedir.

Camide ortak vakit geçiren gençlere de eğitim aldıkları alanlarda birbirleri ile fikir alış-verişi yapma fırsatı buldukları camilerin üniversite Okuma isteklerinde etkili olup olmadığı sorulduğunda aldığımız cevaplar Yıldız Akdoğan’ın tespitlerini destekler mahiyettedir. Üçüncü kuşak gençlerden N.K.: *“Bizim okumamızı annelerimiz istiyor . Kendi yaşadıkları sıkıntıları yaşamamızı istemiyorlar. Camiye hiç gelmeyen arkadaşlarımızın büyük çoğunluğu da üniversite okuyorlar.”* (30, Bekâr, Kamu Yönetimi, Sivas) biçimindeki ifadeleri ile göçmen ailelerin son yıllarda çocuklarının üniversite okumalarını istediği anlaşılmıştır. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki;

¹⁴⁶ Yıldız Akdoğan, *kişisel görüşme*, 28 Ocak 2016.

Danimarka’da kızların sadece bir meslek alması ve işçi olarak çalışmasını yeterli gören aileler hala vardır. Aynı evlerde yaşamamalarına rağmen birbirlerinin hayatına müdahale eden aile büyükleri ve akrabalar mevcuttur. Üniversite okumanın para kazanmak için gerekli olmadığını düşünen para kazanma odaklı ailelerde kızlarını okutmak isteyen annelere sıkıntı yaşamaktadırlar. Bu anneler ise İmamdan destek istemektedirler. Çünkü Türk aile yapısında din görevlisine olan saygı göçmen aile büyüklerinde hala etkisini devam ettirmektedir. Bu konuda yıllarca kızını okutma mücadelesi veren S.A’nın anlattıkları oldukça önemlidir.

S.A.: *“Ben kızımı üniversite okutmak istiyordum. Ama akraba çevremden baskı görüyordum. Bir an önce bir meslek eğitimi alsın ve kısa yoldan işe girsin diyorlardı. Ben de kızımın lise yıllarında camide imam ailesi ile sık görüşüp bir yol çizmelerini istedim. Çünkü ailem benim çocuğumun ancak meslek okulunda okuyacağına inanıyordu. Hocama önce benim kızım üniversite okuyabilir mi? Diye sordum. Hocam “Neden olmasın tabi ki okur.” dedi. Ben de elimden geleni yaptım. Kızım şu anda Üniversitede mezunu. O yıllarda hocamın yol göstermesi olmasaydı belki bu kadar gayret edemeyecektim.”* (49, Evli, İşçi, Uşak).

Din görevlilerinin eğitim konusunda geleneksel yapıdan kendilerini kurtaramamış ailelere verecekleri destekle daha fazla kız çocuğunun üniversite okumasına katkı sağlanacağı tespit edilmiştir.

4.3.5. Kuşaklar Arası Kültür Aktarımında Camilerin Rolü

Bir topluma ait olan, bir nesilden diğerine aktarılan maddi ve manevi değerler bütünü kültürün aktarımıdır. Göçmen ailelerin yaşadıkları en büyük sıkıntılardan bir tanesi de kendi kültürlerini sonraki nesillere nasıl anlatacakları konusundaki çaresizlikleridir. Bu sıkıntı göçmenlerin Danimarka’ya ailelerini getirdiği yıllarda başlamış ve hala devam etmektedir. Bu çalışmamızda ailelerin kendi gayretleri dışında camilerin de kültür aktarımına katkısı olup olmadığı da ele alınmıştır.

Üç kuşak hanımlarla ve genç kızlarla yapılan görüşmelerde özellikle birinci neslin, geldiği yörenin alışkanlıklarını muhafaza etme adına kendini sosyal hayattan izole ettiği tespit edilmiştir.

Danimarka'ya gelin olarak gelen S.A. "Danimarka'ya ilk geldiğim yıllarda kayınvalidemle oturuyorduk. Kayınvalidem hiçbir yere çıkmama izin vermezdi. Kıyafet aldırılmaz, alış-verişe göndermezdi. Elin eskileri ile idare ederdik. Yıllarca eve kapalı kaldık. Ne kendi gitti ne bizi gönderdi. Bizi ha bire çalıştırdı." (49, Evli, İşçi, Uşak)

Sözleri ile kadınların kendi iradesi ile olmasa bile sosyal hayattan nasıl koparıldığını ifade etmiştir. Ancak bu örnekte kendi kültürünü muhafaza etme kaygısı yanında gelinlerin gözünü açtırmama ve fazla masraf etmeden para biriktirme kaygısı olduğu daha çok sezilmektedir. Çünkü 1970'in başlarında gelen Türkiye kökenli göçmenlerden birinci nesil bir an önce geri döneriz düşüncesi ile çocuklarını okutmayarak para kazanması için çalıştırmışlardır. Bu neslin kullandığı "valizi hala yarı açık" ifadesi göçmenler arasında ne dönebildikleri ne de tam anlamı ile Danimarka vatandaşı olma şartlarını oluşturabildiklerini ifade etmek için kullanılan bir deyim dönüşmüştür.

1980'li yıllarda artık dönemeyeceklerini anlayan birinci kuşak, çocuklarının ve torunlarının dini anlamda bilgilenmesi amacı ile camilerin binalarının alımında fedakârlıklar yapmışlar ve çocuklarını bu mekânlara Kur'ân öğrenmesini sağlamak amacı ile hafta sonları göndermeye başlamışlardır. O yıllarda camilerin kültür aktarımındaki fonksiyonundan ziyade basit dini bilgilerin öğrenilmesi ve ibadetlerin yapılması konusundaki fonksiyonlarının daha ön plana çıktığı katılımcılar tarafından vurgulanmıştır.

Birinci kuşak hanımlardan E.T.: "Cami açılınca çok sevindik. Çocuklar namazı abdesti öğreysin dedik. Cenazelerimizi kaldıracığımız bir yer oldu diye sevindik." (75, Evli, Emekli, Uşak) ifadeleri ile birinci kuşağın camilerden beklentisini daha iyi anlamaktayız.

Yaptığımız görüşmelerde genel anlamda ikinci ve üçüncü göçmen hanımlar Danimarka'da yaşamak istemekte ve şu anki rahatlıklarının birinci neslin fedakârlıkları ile olduğunu belirtmektedirler.

Üçüncü nesilden görüşülen kişilerden L.G.: "Şu anda rahatsız birinci neslin ağır işlerde fedakârca çalışması iledir." (28, Evli, İşçi, Sivas) diyerek şu anki memnuniyetini dile getirmiştir. Türkiye'ye dönmeyi düşünmeyen üçüncü kuşağın kendi kültürünü öğrenmesi ailelerin en büyük arzusudur. Kültür

aktarımında ikinci kuşak annelerin daha istekli olduğu ve camilerden beklentilerinin artarak devam ettiği tespit edilmiştir. Bu tespitle son yıllarda artan kadın ve genç kızlara yönelik faaliyetlerle oluşan kaynaşma ve paylaşımların etkisi de önem arz ettiği katılımcılarca vurgulanmıştır.

Camide kadın faaliyetlerinin başlaması ile birlikte farklı yörelerden hanımların öncülüğünde Türk kültürünü, yemeklerini, kıyafetlerini, lehçelerini tanıma fırsatı bulan üçüncü nesil de cami faaliyetlerinde fedakârca çalışmaya başlamışlardır.

Kadın kolları başkanı Ayten Gültaş: *“Kermese gelen bir Danimarkalının “Bu kermesi her yıl dört gözle bekliyoruz.” dediğinde çok mutlu oluyoruz. Danimarkalılar Lokalde misafirler için ayrılan bölümde yemek tariflerini soruyorlar. Türk el emeği ürünlerini de tanıtıyoruz. Hatta bir Danimarkalı bayanın: “bu yemeklerle ilgili kitap yazsanız ne iyi olur.” dediğini duymuştum.¹⁴⁷ Bence cami faaliyetleri sadece nesiller arası kültür aktarımı için değil, aynı zamanda Türk kültürünü Danimarkalılara aktarma adına da iyi bir fırsattır.”¹⁴⁸*

Kadın kolları başkanının anlattıkları kültürün hem kendi aralarında hem de Danimarkalılara tanıtılmasında kermeslerin nasıl aracılık ettiğinin anlaşılması açısından da önemlidir.

Öte yandan farklı Müslüman ülkelerden olup da cami aracılığı ile bir araya gelen Müslüman göçmenlerin karşılıklı kültürel etkileşimlerinin de bir kültürel zenginleşmeye dönüştüğü hem tarafımızdan gözlemlenmiş, hem de katılımcılar tarafından çeşitli ifadelerle vurgulanmaya çalışılmıştır. Örneğin cami müdavimlerinden Makedonlarla Türkler arasında böyle bir alışverişi her zaman gözlemlemek mümkün olmaktadır. Cami müdavimlerinden Makedonya kökenli olan

Ayser Zekirovska: *“Kermeslerde Makedon börekleri ve tatlıları çok meşhurdur. Kermeslerde sıcak olarak ikramlarımız çok beğeniliyor. Kermesler*

¹⁴⁷ Ayten Gültaş, *kişisel görüşme*, 24 Ocak 2016.

¹⁴⁸ Ayten Gültaş, *kişisel görüşme*, 24 Ocak 2016.

vesilesi ile Makedonya yemek kültürü Türkiye’den gelen kadınlarımız, genç kızlarımıza ve Danimarkalılara da tanıtılıyor.¹⁴⁹

Camilerde kermes programları ile yemek ve el sanatları, musiki kültürünün aktarımı, kandiller, teravih, iftar ve Cuma namazları ile de İslam dinine ait önemli ritüeller ve ibadetlerin gençlere aktarılma adına hem hanımların hem cami din görevlisi ve cami yönetiminin büyük fedakârlıklar yaptıkları açıkça görülmektedir. Gençlerin de cami faaliyetlerinin sosyal medya ayağını canlı tutarak bu kültürü caminin facebook sayfasındaki çok sayıda takipçisi ile paylaşarak kültür aktarımında önemli bir hizmete de vesile oldukları tespit edilmiştir.

4.3.6. Üçüncü Kuşağın Anadilini Öğrenme ve Kullanma Becerilerinin Gelişmesinde Camilerin Rolü

Dil, gerçekliğin toplumsal yapılanmasında hem temel bir şeydir hem de bir araçtır. Dil bireysel deneyimin toplanmasında, düzenlenmesinde ve nesnelleştirilmesinde önemli fonksiyona sahiptir. Bireyin diğerleri ile paylaşılan dünyanın üyesi olmak üzere toplumsallaştırılmasının dil temel aracıdır. Çünkü nesnel gerçek dünyanın toplumsal yapılanmasının ne anlama geldiğini açıklayan tek araç olarak kullanılan dili söyleyebiliriz. Antropolojik bir yaklaşıma göre hiç kuşkusuz dil toplumsal bir olgudur.¹⁵⁰

Danimarka’da hem resmi dilin öğrenilmesini teşvik etmek hem de dilin göçmen çocuklar tarafından öğrenilmesi için bir takım tedbirler alınmıştır. Bunlardan dolayı anadil öğrenimi için hükümet tarafından daha önceleri verilen maddi destek kaldırılmıştır. Danimarka hükümeti bu tedbirin okul ortamında uyum ve entegrasyona daha fazla katkı sağlaması amacıyla alındığını belirtmektedir.¹⁵¹ Danca dilinin kolay öğrenilmesi için kreşlerde tavsiye edilen çocuğun kendi anadilini zengin kelime dağarcığı ile bilmesidir. Çocuk kendi dilindeki kelimelerin karşılığını doğada ne kadar çok bulursa yeni öğreneceği dilde de o kelimenin karşılığını kolayca bulacağından diğer dili öğrenmesinin de kolay olacağı düşünülmektedir. Üçüncü kuşak gençlerden G.Y. ailelerin dil öğretiminde yaptıkları hataları da anlatmak için şunları söylemiştir: “*Kreşlerdeki*

¹⁴⁹ Ayser Zekirovska, *kişisel görüşme*, 29 Ocak 2016.

¹⁵⁰ Günay, s. 205-207.

¹⁵¹ Geniş bilgi için bkz. www.humanrights.dk (Erişim Tarihi 15.03.2016)

öğretmenler evlerimizde anadilimizi konuşmamızı istemektedirler. Oysa bizim annelerimiz Danca'yı çabuk öğrenelim diye Türkçe cümlelerin içine Danca kelimeler yerleştirerek konuşuyorlardı. Bizler de ne kendi dilimizi tam öğrenebildik ne de Danca'yı öğrenebildik. Bazı zamanlar söylediğimiz kelimenin hangi dile ait olduğunu bilemiyorduk. Camide gençlik kollarından arkadaşlarla konuşa konuşa hem yeni kelimeler öğrendik hem de farklı yörelerin konuşmalarını anlamaya başladık. Ama kendi aramızda farkına varmadan Danca konuşmaya başlıyoruz ve bu bize daha kolay geliyor.” (23, Bekâr, Sosyal Danışman, Uşak) Danimarka'da doğan çocukların her iki dilde de sıkıntı yaşamalarının altında G.Y.'nin söyledikleri oldukça önem arz etmektedir.

Cami ortamı da gençler için anadilini geliştirme imkânı sağlamaktadır. Ancak kendi aralarında Danca konuşmak gençlere daha cazip gelmektedir.

Cami din görevlisinin eşine gözlemi sorulduğunda E.S. şöyle demiştir: *“Camiye gelen çocuklardan anne ve babası 20-30 yaş aralığında olanlar evde Danca konuştukları için onların çocukları camiye Türkçe bilmeyerek geliyorlar. Hoca ile anlaşırken Türkçe bilen arkadaşları yardım ediyorlar. Zaman geçtikçe az da olsa onlar da biraz Türkçe öğreniyorlar. İleride bu çocukların sayısı artacağından camide din eğitimi alırken dil problemi yaşayacaklarını düşünüyorum.”* (32, Evli, Ev Hanımı, Giresun).

Özellikle evde sürekli Danca konuşan Üçüncü neslin çocukları Türkçe'yi konuşmakta ve anlamakta sıkıntı yaşamaktadır. Cami ile tanışan çocuklar teorik olarak öğrenmiş oldukları Türkçe dilini camide haftada bir gün bile olsa pratik yaparak geliştirme imkânı bulabilmektedirler. Bazı belediyelerin desteğini çekmesi ile birlikte belediyenin imkânlarından da mahrum olan aileler ya evde konuşarak veya Türkçe dil eğitimi veren özel okullara göndererek veya camiler ve diğer vakıf kuruluşlarına göndererek çocuklarının Türkçe'yi öğrenmesini sağlamaya çalışmaktadırlar.

Türkçe öğrenebilecekleri alanların sınırlı olması ve çalışan annelerin mesailerinin sıkıntılı olması gibi nedenlerle Anadili öğretimi aile içi konuşma dışına çıkamamıştır. Her ailenin özel okullara gönderme imkânı olmadığı gibi isteği de yoktur. Aileler çocuklarının Kur'an okumayı öğrenmesi için verdikleri çabayı dil öğrenmesi adımı vermemektedir. Hayat şartlarının ağır olması ve

vakit darlığı tercihleri Kur'an öğrenme yönünde kullanmaya sevk etmektedir. Ama camiler birçok ailenin sıklıkla kullandığı mekânlar olduğu için cami içinde anadili geliştirmeye yönelik programların yapılmasını hanımların çoğunluğu arzu etmektedir. İkinci kuşak hanımlardan

S.K.: *“Aileler Kur'ân öğrenimine çok önem verdiği için çocuklarını Diyanet'e bağlı camilere göndermeyi tercih ediyorlar. Danimarka'daki okullarda çalışan annelerin mesailerinin bitimine kadar kaldıkları ve çeşitli aktivitelerle eğitildikleri SFO'lara (Anneler isteyken okul bünyesinde öğretmenler nezaretinde çeşitli aktivitelerin yapıldığı bir program) benzer bir eğitim alanının camilerde de olması halinde aileler bunu tercih edeceklerdir. Çocuklarının Türkçe öğrenimine katkı sağlayacağını düşünüyorum.”* (52, Evli, İşçi, Sivas) sözleri tespitlerimizi doğrular niteliktedir.

Kocatepe Camii'nde şu anda görev yapan din görevlisi Ömer Sarıgül'e gözlemleri sorulduğunda: *“Yirmili yaşlarda evli olan gençlerin Danca konuşmaları daha kolay olduğu için evde de Danca konuşmaktalar. Bu nedenle camiye gelen dördüncü nesil diyebileceğimiz çocukların Türkçe bilmediklerini gözlemlediğimi söyleyebilirim.”* demiştir.¹⁵² Din görevlisinin anadilini kullanma becerisinin üçüncü nesille birlikte azaldığı ve dördüncü neslin Türkçe konuşma ve anlama becerilerinin risk altında olduğunu söylemesi gözlemci olarak göçmen ailelerin sıkıntısını doğrular mahiyettedir. Camilerde çocuklar birbirleri ile Türkçe konuşarak arkadaşlarının da dil gelişimine yardımcı olmaktadır. Ama bir sonraki nesil kendi aralarında Danca konuşmaya başladıklarında İmam ile yabancılaşma ve iletişim problemi yaşama tehlikesi ile de karşı karşıya kalılabileceği hem genç kızlarla yaptığımız görüşmelerde hem de din görevlisi ve eşi ile yaptığımız görüşmelerde şiddetle vurgulanmıştır. Aynı tespit gazeteci İrfan Kurtulmuş ve Yıldız Akdoğan tarafından da dile getirilmiştir. Caminin fiziksel şartlarını dile getiren Y.T. ise şunları söylemiştir: *“Camilerin fiziksel şartları değiştirilerek veya yeni alınan camilerde bu ihtiyaçlar düşünülerek planlama yapılırsa çeşitli kültürel aktivitelerle birlikte dil eğitimi verilirse göçmen aileler de çocuklarını severek gönderirler.”* (49, Evli, Emekli, Konya).

¹⁵² Ömer Sarıgül, *kişisel görüşme*, 24 Ocak 2016.

Türkçe'nin pratik hayatta kullanılmamasından kaynaklanan sıkıntıların giderilmesi amacı ile camilerde fiziksel şartların ayarlanarak bir bölüm oluşturulması üç kuşak hanımlarımızın ortak beklentisi olduğu tespit edilmiştir.

4.4. Göçmen Aileler, Çocuklarının Karşılaştığı Problemlerin Çözümü ve Rehabilitasyonlarında Camilerin Rolü

4.4.1. Hastalık ve Yaşlılık

Camiler yaşları ilerlemiş göçmen kadınlar için önemli sosyal mekânlardır. Özellikle birinci nesil kadınlar yaşadıkları ülke şartlarında kendini geliştirme imkânlarından yararlanamamış, kendi ülkesine geri dönememiş ve evlatları kendi aileleri ile hayat mücadelesi verirken yalnız kaldıkları için yalnızlıklarını giderdikleri bir yer olmuştur. Ciddi sağlık sorunlarına rağmen haftada üç gün camiye gelmeye çalışan S.K.: *“Koca yok, çocuklar gelmiyor, herkesin kendi çocukları büyüdü, evde ne yapalım. Buraya gelip iki insan görüyoruz.”* (68, Boşanmış, Evli, Uşak) ifadeleri ile yalnızlığını giderdiği bir mekân olarak gördüğünü anlatmaya çalışmıştır. Sadece yalnızlık giderme değil, birinci kuşak hanımlar Kur'an öğrenmekte de oldukça gayret göstermektedirler.

Kur'an-ı Kerim öğrenme gayreti içinde olan hanımlar, kendi içlerinde yaşadıkları bir takım pişmanlıkları (yıllarca ibadetlerini yapamama, evlatlarına dinlerini yeterince öğretememe, sağlıklı iken camiler olduğu halde gelmeme, genç yaşta Kur'an okumayı öğrenmeme vs.) bertaraf etmek için de bu mekânlara ısrarlı bir şekilde devam etmeyi tercih etmektedirler.

M.G.: *“Ah, ah! Keşke daha önce gelseydik. İşimiz çoktu. Ben Kur'an öğrenince rahmetlinin ölmeden önce yarım bıraktığı hatmini de tamamladım. Ölene kadar buradan ayrılmayacağım.”* (65, Dul, Emekli, Makedonya) sözleri ile camiye olan sadakatini ve geç geldiği için pişmanlığını dile getirmiştir. M.T. gibi cami faaliyetlerine katılarak yaşlılığa bağlı yalnızlıklarını bir ölçüde hafifletirken, cami için bir şeyler yapmak onları manevi anlamda mutlu etmektedir. Başka şartlarda bir araya gelmesi zor olan kendi akranları ile buluşup geçmişî yâd ederken, cami faaliyetleri ile kendilerinin hala verimli ve işe yarar oldukları düşüncesi ile rahatladıkları da tespitlerimiz arasındadır. Bayan din görevlilerinin belli periyotlarda yaptıkları dini sohbetlerle yeni şeyler

öğrenip, namaz ve oruçla sınırlı ibadetlerine yenilerini ekleyerek emeklilik dönemini manevi anlamda daha verimli geçirdikleri için de geçmişi telafi ettiklerini vurgulamaktadırlar.

Bazı hanımlar için ise hem fiziksel hem de psikolojik sıkıntılarını anlatacağı bir mekân olarak camiler önemli fonksiyonlara sahiptir. Hem kendi yaşlıları hem de camideki din görevlilerine sıkıntılarını anlatırken oldukça rahatladıklarını belirten hanımlardan

M.T.: “Ben depresyundayken cami ile tanıştım. Bu mekâna gelip cami faaliyetlerine katılmaktan dolayı verimli olmanın tadını aldım. Cami benim için ne çok şey ifade ediyor. Cami benim annem, babam gibi buraya gelince huzurluyum ve dertlerimi unutuyorum.” (73, Dul, Emekli, Makedonya) ifadeleri ile camiyi hayatında çok özel bir yere koyduğunu anlatmaya çalışmıştır.

Benzer ifadelerle caminin hayatındaki önemini anlatan ikinci nesil kadınlardan S.C.: “Ben depresyon ilacı kullanan bir kadını. Eşim yıllarca benimle ilgilenmedi. İçki içti, beni dövdü. Çocuklarım kendi başlarına bir yaşam kurdu. Çok bunaldığım bir dönemde cami ile tanıştım. Camide Kur’ân okumayı öğrendim. Bu benim imkânsız dediğim bir şeydi. Camiye her geldiğimde hastalıklarımı unutuyorum. Ben camisiz yaşayamam.” (53, Evli, İşçi, Konya) biçimindeki ifadelerle caminin yalnızlık, hastalık, dışlanmışlık ve değersizlik gibi duygular yaşayan ve depresyon ilacı kullanan hanımlar için de rehabilite etme fonksiyonu olduğunu da görmekteyiz.

Camilerde kurulan dostluklar evlere de aktarılmakta, cami dışında da evlerde gezmeler yapılmaktadır. Bu süreçte ailesi Danimarka’da olmayan veya annesini kaybetmiş birçok ikinci nesil göçmen kadınlara da yaşlılar tarafından rehberlik yapılmaktadır.

Sadece camiye gelebilen hanımlarla yaptığımız görüşmelerde hanımların, kendilerine ait olarak gördükleri camide kendilerini huzurlu hissettikleri ve vatan hasretini bir nebze olsun dindirmeye çalıştıkları da tespit edilmiştir.

4.4.2. Yabancılarla Evlilik ve Camiler

1960’lı yılların başlarında ekonomik anlamdaki göçün ardından, sosyal içerikli bir göç dalgası da yaklaşık on yıl gibi bir süre sonra başlamıştır.

Aile birleşimi yoluyla göçler, geçici göçmenlik fikrinin yerini kalıcılık alınca ailelerin getirilmesi, Avrupa'daki sosyal yardımlardan ve eğitim sisteminden daha çok yararlanılmak istenmesi, sınır dışı edilme korkusu ile aile birleşimine sıcak bakılması, geri dönme niyetiyle gidilip uzun süre yalnızlık, hastalık, özlemle karşı karşıya kalınması gibi kaygı ve güçlükler nedeniyle işçiler ailelerini yanlarına almışlardır.¹⁵³ Daha sonraki dönemlerde yine aile birleşimi yolu ile Türkiye'den gelinler Avrupa ülkelerine göç etmişlerdir. Danimarka'da kurumlaşma sürecini hızlandıran bu dönemde başta mescit ve camiler bulunan dernekler açılmaya başlanmıştır. Fakat hanımlar uzun yıllar camide kendilerine ait yer olmayınca din hizmetinden çok sınırlı yararlanmışlardır. Aynı sıkıntıların Türkiye'de de geçerli olduğu söylenebilir. Hatta mescitlere hanımlar için yer ayrılmamasının Türkiye'den gelen bir kültür olduğu da tespitlerimiz arasındadır. Son yıllarda hanımlar için bu ihtiyaç sıklıkla gündeme getirilmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yürüttüğü din hizmetleri öncelikle erkeklere hizmet vermek amacıyla tasarlanmıştır. Bayanlar için ayrılan yerlerin sıkıntılı olması, geleneklerin kadınları toplu ibadet yerlerine gitmesini engellemesi gibi sebepler kadınların dindarlığını olumsuz yönde etkilemektedir.¹⁵⁴

Memleketten tanıdık veya akrabalarla evlilikler ilk iki nesil için daha cazipken üçüncü nesil farklı kültür ve dinden olan kişilerle evlenmeyi de tercih etmektedirler.

Hanımların çocuklarının evlilik tercihlerinde bir takım sıkıntıları olduğu da görüşmelerimizde tespit edilmiştir. Çocuklarının camide alacağı dini eğitimin evlilik tercihinde önemli olacağını düşünen ikinci kuşak annelerden Y.T.: *“Oğlum Danimarkalı bir kadınla birlikte yaşıyor ve bu durumdan rahatsızım. Farklı kültürden olduğu için değil ama Müslüman olmadığı için zamanla oğlumun da inançlarını kaybetmesinden korkuyorum. Özellikle kızımı camiye getiriyorum. Evlilik tercihini yaparken burada alacağı dini eğitimin önemli olduğunu düşünüyorum.”* (49, Evli, Emekli, Konya) sözleri ile camiden

¹⁵³ Kadir Canatan, *Göçmenlerin Kimlik Arayışı*, İstanbul, Endülüs Yayınları, 1990, s. 27-28.

¹⁵⁴ Onay, s. 105.

çocukların evlilik tercihinde camilerden özel bir yönlendirme beklentisine vurgu yapılmak istenmiştir.

Camilerde ailelerin talepleri konusunda gençlere yapılan rehberlik hizmetleri, gençlik kolları bünyesindeki çeşitli seminer faaliyetleri veya bireysel hizmetler verilmektedir. Camilere üçüncü neslin devam oranı her geçen gün azalmaktadır. Son dönemde artan boşanmalarla ilgili bir takım çalışmalar Türk Diyanet Vakfı bünyesindeki camilerde kısmen yapılmaktadır.

Yaşları 18-30 arası 13 genç kızla yapılan görüşmelerde genç kızların tamamı: *“Yabancılarla evliliğe sıcak bakmıyoruz. Çünkü ailemiz bizi böyle yetiştirdi.”* Bu kararlarında camilerdeki din hizmetlerden ziyade yetiştirilme şartlarının daha etkili olduğu tespit edilmiştir.

Yabancılarla evlilikte hanımların sadece kendi çocukları değil, torunlarını yetiştirecek gelininin dini konusunda da kaygılar yaşadığı görülmüştür. Müslüman olmayan bir gelini olan E.D.’nin anlattıkları bu kaygıyı gösterir niteliktedir.

E.D.: *“Gelinimin Müslüman olup olmamasını oğlunun dini yaşantısı açısından değerlendirmiyorum. Ancak annenin torunlarını yetiştirirken kendi dinini öğretmesinden çekiniyorum. Torunlarımın Müslüman olmasını istiyorum.”* (62, Evli, İşçi, Sivas) derken, aslında kendisi gibi çocukları da dini ve kültürel değerlerden uzak olan annelerin sayısının hiç de az olmadığını belirtmiştir. Böyle düşünen annelerin çocuklarının Müslüman olmayan gençlerle evlenmelerini istemediklerini aktarmıştır. Fakat gençler bu konuda ailelerini dinlememekte, tercihlerini kendi istekleri doğrultusunda yapmaktadırlar.

Üçüncü nesil gençlerin ailelerinin, çocuklarının evlilik tercihi yaparken Müslüman biriyle evlenmeleri noktasında camilerdeki din görevlisinden beklentileri olduğu tespit edilmiştir.

4.4.3. Modernizmin Yalnız Bıraktığı Kadınların Yalnızlık Problemlerinin Çözümünde Camiler

Danimarka’da kadınlar modern toplum ilişkilerinde çeşitli sebeplerden dolayı kendilerini yalnız hissetmeye başlamışlardır. Çalışma şartlarının ağır olması, eve geldiklerinde ailevi sorumluluklarındaki yoğunluk kadının sosyal

hayatta yer bulmasını kısmen engellemiştir. Gelenekler ve bazı konulardaki geleneksel din anlayışını değiştirememeden kaynaklanan sıkıntılar nedeni ile kadın kendi içine kapanmıştır. Çalışma ortamında Danimarkalılar gibi modern hayatın avantajlarından yararlanamamışlardır. Özellikle eşinden boşanmış ve göçmen ailelerce dışlanmış olan A.G. yaşadıklarını şu şekilde anlatmaktadır: *“Eşimden ayrıldıktan sonra kendimi çocuklarıma adadım. Danimarkalılarla uzun yıllar dostça çalıştım. Çocuklarım evlendikten sonra kendime yeni bir mekân arayışına girdim. Ancak başörtülü olmadığı için dışlanma korkusu ile camilerden de uzak kalmıştım. Danimarka’da yaşadığım sürede kendi hayat telaşım nedeni ile bu ortama hiç girmemiştim. Yıllar sonra camide Kur’ân derslerine başladıktan sonra hayatımda önemli değişiklikler oldu. Umreye gittim ve kapandım. Kendimi cami hizmetlerine adadım. Yıllarca eksikliğini hissettiği dini yaşamın içinde olmak ve yeni dostluklarla hayatıma yeni bir anlam katmak bana çok şey kattı. Şimdi emekli olsam dahi gidebileceğim bir yer olması beni çok rahatlatıyor.”* (54, Boşanmış, İşçi, Makedonya) biçimindeki ifadesi ile yaşları kaç olursa olsun kendine aile ve akrabaları dışında sosyal bir hayat arayan hanımlar camilerle birlikte yeni bir ortamla buluşmuşlardır. Camiler, kendi fiziksel yapısının değiştirilmesi de dâhil olmak üzere genel ortam ve din görevlilerinin katkısı (Yaşam tarzı diğer hanımlardan farklı olanlarla değişik ortamlarda tanışılarak camilere davet edilebilir) ile modern toplumu seven ama yalnız kalmış kadınlar için de cazip bir mekân olabileceği anlaşılmıştır.

İkinci kuşak hanımlardan S.K: *“Bizim hanımlar belediyelerin kurslarına katılmayı tercih etmezler. Eskiden zorunlu değilmiş. İmza atmak için annelerimiz gidermiş. Diğer hanımlar dil öğrenirken bizimkiler örgü örermiş. Şimdi de belediyelerin yaşlıların boş zamanlarını geçirmeleri için açtıkları mekânlara hiç gitmezler.”* (52, Evli, İşçi, Sivas) ifadesi ile camilerin Türkiye kökenli birinci nesil emekli hanımların boş zamanlarını geçirebilmeleri ve kendilerini yalnız hissetmemeleri adına ne kadar önemli mekânlar olduğu açıkça görülmektedir. Yaptığımız görüşmelerde birinci kuşak hanımların Danimarka’daki yaşlılar için düzenlenen programlara katılmama sebepleri sorulduğunda kültürel öğelerin öne çıktığı tespit edilmiştir. *“Bu yaştan sonra resim mi yapacağım?”* veya *“Bu yaştan sonra dans mı edeceğim?”* gibi Türk kültüründe ayıp karşılanan veya olmayan ama Avrupa kültüründe gayet normal karşılanan aktiviteleri kendilerine

yakıştırmama gibi sebeplerin gösterildiği gözlemlenmiştir. Üçüncü kuşak için ise bu tip sorunların olmadığı, ancak Türklere ve Türk kültürüne ait olan yerler varsa emeklilik yıllarında tercih sebebi olabileceğini vurgulanmışlardır.

4.4.4. Entegrasyon ve Asimilasyon Sürecinde Camilerin Rolü

11 Eylül 2001 tarihinde Dünya Ticaret merkezi binası ve Savunma Bakanlığı (Pentagon) binasına yapılan saldırılar uluslararası konjonktürel yapıyı etkilediği gibi Danimarka'daki entegrasyon algısı ve uygulamalarını da değiştirmiştir. Bu olaydan sonra “göç” ve “yabancı” kavramları “İslam” ve “Müslüman” terimleri ile özdeşleştirilerek “entegrasyon” ulusal ve uluslararası güvenlik sorunu olarak ele alınmaya başlamıştır.¹⁵⁵ Üç nesil göçmen hanımlarla yapılan görüşmelerde de entegrasyon algısında meydana gelen değişimin hem iş, hem okul hayatındaki etkileri gözlemlenmiştir. Camilerin entegrasyona katkısı ve asimilasyonu engelleme noktasındaki fonksiyonları katılımcılara ve referans çevresine sorulmuş ve şu şekilde sonuçlara ulaşılmıştır:

Kopenhag Din Hizmetleri Müşavir vekili Hüseyin Gültekin: “*Camilerin entegrasyona katkısı vardır. Danimarka Türk Diyanet Vakfı ile koordineli çalışan camiler diğer Ortadoğu kökenli camilerden farklıdır. Bu durumu Danimarkalı yetkililer de ifade ettiğini.*”¹⁵⁶ belirterek Danimarka Türk Diyanet Vakfına bağlı camilerin Ortadoğu kökenli Müslümanlara ait camilerden farklı olarak entegrasyona katkı sağladığını ifade etmiştir. Benzer bir tespit ise Türkiye kökenli Milletvekili yıldız Akdoğan'dan gelmiştir.

Yıldız Akdoğan ifadesinde şöyle söylemektedir: “*Entegrasyon noktasındaki sıkıntılar aslında dinden çok sosyo-ekonomik ve kültürel sebeplerden kaynaklanmaktadır. Örneğin Kopenhag'da Diyanet'e bağlı Kocatepe Camisi'ne dönem dönem gidiyordum ve oradaki kadınlarla ilgili faaliyetleri gözlemleme fırsatı buluyordum. Kocatepe'deki çalışmalar diğer camilerden farklı, paralel bir toplum oluşturmuyor. Birkaç yıl önce görev yapan din görevlisi ve ailesini tanıdım. Bunların aynı belediyelerde yapıldığı gibi kadınlara özgüven kazandıran, sosyal hayatta daha aktif katılmayı teşvik eden*

¹⁵⁵ İsa Kuyucuoğlu, “Danimarka'da Müslüman Toplumun Entegrasyon Sürecinde Dinin İşlevi”, *Turkish Studies*, S: 8/3, s. 392.

¹⁵⁶ Hüseyin Gültekin, *kişisel görüşme*, 03 Şubat 2016.

kısacası hayat koçluğu yapılan bir çalışmaya öncülük ettiklerini söyleyebilirim. Bu tür çalışmalar entegrasyonu kolaylaştırıcı ve doğru anlamaya yönelik çalışmalardı. Genel gözleminin Diyanet camilerinin uyuma karşı olmadığı yönündedir.”¹⁵⁷ Fyn adası bayan din görevlisinin ise camilerin asimilasyonu önleyici etkisi konusundaki fikirleri ve görev yaptığı camideki gözlemleri sorulduğunda ise Fatma Zahra Öztürk: “Camilerin asimilasyonu önleyici bir etkisi vardır.”¹⁵⁸ şeklinde tespitini dile getirmiştir.

Danimarka’da referans çevresi olarak görüşme yaptığımız gazeteci İrfan Kurtulmuş asimilasyona farklı bir bakış açısı getirerek Türk toplumunun kendine has yapısından dolayı entegre olabileceğini ancak asimile olamayacağını belirterek: “Türk toplumunun asimile olamaz ancak entegre olabilir.”¹⁵⁹ diye düşüncelerini ifade etmiştir.

Birinci kuşak hanımlardan M.T.: “Kızım biz ne anlardık o söylediklerinden. Sadece korkar ve utanırdık Danimarkalılarından. Yüzlerine bakamazdık. Onlar bize çok yardımcı olurdu ama biz onları görünce saklanırdık. Tabi çocuklarımızın da onlara benzememesi için elimizden geleni yapardık. Bildiğimiz kadar dinimizi kültürümüzü anlatırdık.” (76, Dul, Emekli, Makedonya). Birinci kuşak hanımların çoğunluğu Danimarka toplumundan şükranla bahsederken entegrasyon kelimesini bile duymadıklarını hatta kendilerine çok yardımcı olduğunu anlatmışlardır. Dil bilmemeden kaynaklanan korkularından en çok bahsedilirken, göç ettikleri köyleri ile Kopenhag arasındaki kültürel ve şehir yapısına bağlı farklılıkların onları çok ürküttüğü tespit edilmiştir.” *Köyümüzdeki pazara gitmeden Kopenhag’a geldik kızım korkmaz mıyız?*” cümlesi, birinci kuşak hanımların köy kültürü ile şehir kültürü arasında yaşadıkları çatışmayı gösterme açısından önem arz etmektedir.

Danimarka’da doğmuş ve bu ülkenin dilini bilen üniversite mezunu gençlerden B.C.: “Hocamızla ortak yaptığımız faaliyetlerde dinimizin entegrasyona karşı olmadığını anladık. Bizler de zaten entegre olmadan bu toplumda çok sıkıntı çekeceğimizi biliyoruz. Asimile olmak ta istemiyoruz. Çünkü

¹⁵⁷ Yıldız Akdoğan, *kişisel görüşme*, 28 Ocak 2016.

¹⁵⁸ Fatma Zehra Öztürk, *kişisel görüşme*, 2 Şubat 2016.

¹⁵⁹ İrfan Kurtulmuş, *kişisel görüşme*, 26 Ocak 2016.

biz Müslüman ve Türk olmaktan çok gurur duyuyoruz.” (27, Evli, Öğretmen, Uşak)

B.C.’nin görüşlerine görüştüğümüz bütün genç kızlar da katıldıklarını ifade etmişlerdir. Üçüncü kuşak gençlerin kesinlikle asimilasyona karşı oldukları tespit edilmiştir. Gençler ailelerinden entegrasyon konusunda doyurucu bilgi almadıklarından dolayı entegre olmak istiyorum demeyi ayıp veya günah mı diye dillendirmekte zorlanmaktadırlar. Camilere devam eden genç kızların dinin entegrasyon ve asimilasyona bakış açısını din görevlilerinden öğrenince içlerinde yaşadıkları çatışmaya da çözüm buldukları açıkça görülmüştür.

Çocuklarına kendi imkânları ile kültürlerini öğretmeye ve bu şekilde asimile olmalarına engel olmaya çalışan ailelerin de gayretleri oldukça önemli görünmektedir. Kendisi de cami kadın kollarında çalışan büyük bir aileye sahip olan C.Y.: *“Ben Sivaslı ve her yıl aile büyükleriyle lokal kiralayarak bayramlaşma programları düzenliyoruz. Bu sayede yeni neslin birbirlerini tanımaları ve bayramlaşma kültürünü gençlere aktarmayı planlıyoruz. Ama gençler bizim gibi değil zorla getiriyoruz.” (59, Evli, Pedagog, Sivas)* ifadeleri ile birçok akrabanın birlikte çabasını dile getirirken, S.A. ise şahsi gayreti ile bir şeyler yaptığını şu cümleleri ile ifade etmektedir: *“Her yıl bayram kahvaltısını cami din görevlilerini ve aile büyüklerini davet ederek yapıyoruz. Bu sayede çocuğuma din görevlilerine ve camilere sahip çıkmayı öğretmeye çalışıyorum. Bizden sonra bu çocuklara kim sahip çıkacak.” (49, Evli, İşçi, Uşak)* sözleri ile kızına adres olarak cami ve imam ailesine sahip çıkmayı öğretmekte ve hem bu sayede kızının da imam ailesinden dini ve kültürel anlamda bir şeyler kazanmasını sağlamaya çalışmaktadır. Bir diğer anne teravih namazı ile de olsa kızlarını cami ortamına getirdiğini dile getirmiştir.

N.B.: *“Kızlarımı her zaman teravihlere getirdim. Onlar normal zamanlarda camiye gelmiyordu. Dinlerini öğrensinler diye camiden koparmamak için elimden geleni yaptım.” (70, Dul, Emekli, Sivas).*

Kendileri de dinî ve kültürel yaşamdan kısmen kopsa da camilere çocuklarını ısrarla getiren anneler de mevcuttur. E.G. yıllarca eşini kendine benzetemediği için kendisinin ona uyduğunu ama çocuklarına dini öğretmek için gayretini de şu şekilde anlatmaktadır: *“Eşim Danimarka’ya benden önce geldi.*

Dini anlamda çok değişmişti. Ben de zamanla ona uydum. Çocuklarımı elimden geldiğince camilere götürdüm. Fakat daha sonra evde dini yaşantı olmadığı için çocuklara çok fazla tesir etmedi. Çocuklar ergenlik döneminde camiye gitmek istemeyince cami ile bağlarının iyice koptu. Oğlum bir Danimarkalı kızla evlendi ve diğer çocuğum da dini yaşantıyla ilgisinin yok. Buna oldukça üzülüyorum.” (62, Evli, emekli, Sivas).

Birinci ve ikinci kuşak hanımların çocuklarının bu toplumda asimile olmamaları için özel gayretleri olduğu ama yeni nesil gençlerin hızlı ve bir o kadar da renkli olan yaşamları yanında sönük kaldığı tespitlerimiz arasındadır. Hanımlar Çocuklarının milli ve manevi duygularını yitirip asimile olmalarını istememektedir ve camilerdeki din görevlilerinden büyük beklenti içindedirler. Entegrasyona karşı olmayan hanımlar bu konuda en çok güven duydukları kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığından özel çalışmalar beklediklerini açıkça vurgulamışlardır.

Makedonya kökenli A.Z.: *“Makedonyalı genç kızlar camiye gelmezler. Ama özellikle doğum, hac, ölüm gibi aileleri etkileyen önemli olaylarda mevlitlerde bir araya geldiğimiz için gençlerimiz geleneklerimizden hiç ayrılmadılar.”* (56, Evli, Emekli, Makedonya) ifadesiyle Makedonya kökenli üçüncü kuşak Türklerin kimliklerini koruma adına Türkiye kökenli göçmenlerden farklı bir yol izlendiğini ifade ederek mevlidin birleştirici ve bütünleştirici rolüne vurgu yapmıştır. Referans çevresi de dâhil genel olarak yaptığımız görüşmelerde büyük emeklerle hazırlanan mevlid programları, Makedonyalı Türklerin açtıkları derneklerde yapılan faaliyetler ve sıkı akrabalık ilişkileri ile kültür aktarımının sağlandığı ve toplumla en iyi entegre olan topluluğun Makedonya kökenli gençler olduğu tespit edilmiştir.

Üçüncü kuşak göçmen kızlarla yapılan görüşmede asimilasyon ve entegrasyonla ilgili sorularla düşünceleri öğrenilmek istenmiştir. Her fırsatta Danimarka toplumu ile entegre olmak istediklerini söyleyen üçüncü kuşak gençlerin entegrasyonda kendileri için çizdikleri sınırı görme açısından B.D.’nin söyledikleri oldukça önemlidir.

B.D.: *“Ben burada büyüdüm, Danimarka’yı severek hayatıma devam ediyorum. Öğretmenlik mesleğimi yaparken yaşadığım ülke çıkarlarını düşünen,*

yaşadığı ülkenin kurallarına bağlı, bu ülkenin bayrağını seven çocukların yetişmesi için çalışıyorum. Bu konuda Danimarkalılarla aynı hisleri paylaşıyorum. Çünkü Türkiye'yi buradan daha az tanıyorum. Ben Danimarkalı bir Müslüman kadın olarak hayatıma devam etmek istiyorum. Benim gibi Danimarka kurumlarında görev yapan birçok arkadaşım da benim gibiler. Ancak bunları anlatacak fırsatlarımız olmuyor. Biz asimile olmak değil entegre olmak istiyoruz.” (27, Evli, Öğretmen, Uşak) ifadesi ile Danimarka’da yetişmiş ve aileleri farklı kültürlerden olmasına rağmen kendilerinin doğdukları ve yaşadıkları toplumun insanı olmak istediklerini anlatan üçüncü kuşak genç kızlarla yapılan görüşmelerde tespitlerimizi özetler mahiyetteydi. B.D. aynı zamanda ifadeleri ile gençlerin entegrasyon ve asimilasyon konularındaki düşünceleri ile ilgili önemli bulgulara ulaşmamızı da sağlamıştır. Danimarka’yı benimseme ve ülke çıkarları için çalışma isteğini başka bir açıdan dile getiren S.Y. ise hem kendi hem de çocuğu açısından fikirlerini şu şekilde ifade etmiştir: “Bizler de Danimarkalı Müslümanlarız ve kazandığımız mesleki tecrübemizi bu toplumun yararına kullanmak istiyoruz. Kendimi ailemin doğduğu topraklardan çok buraya ait hissediyorum. Annemin korkularını yaşamıyorum. Danca’yı anadili gibi kullanıyorum. Çalıştığım bir işim var. Çocuğumu da burada yetiştirmek istiyorum. Tatilimi de annelerimiz gibi Türkiye’de geçirmek zorunda hissetmiyorum.” (24, Evli, Pedagog, Sivas). İsa Kuyucuoğlu’nun çalışmasında yer verilen “Danimarkalıların büyük kesiminin Müslüman göçmenlerin entegrasyonunda dinin olumsuz rol oynadığını düşünmektedir”¹⁶⁰ bilgisinin, cami faaliyetlerine devam eden Müslüman genç kızların söyledikleri ile çeliştiği tespit edilmiştir. Gençler Müslüman kimlikleri ile Entegre olmak istemekte ve İslam dininin buna karşı olmadığını düşünmektedirler. Ayrıca camilerden doğru ve sistemli din bilgisi aldıklarında kendileri ve çocukları için doğru adımlar atabilecekleri düşüncesinde oldukları da sıklıkla dile getirilmiştir.

Dil, düşünce, bilinç, rüya ilişkilerinin çok iç içe olduğunu savunan ciddi rüya teorilerinin¹⁶¹ olduğunu biliyoruz ve bu noktadan hareketle “Rüyalarınızda hangi dilde konuşuyorsunuz?” şeklindeki soruya kızlar genel olarak Danca

¹⁶⁰ Kuyucuoğlu, s. 393.

¹⁶¹ Sevda Numanbayraktaroğlu, “Zor Sanat Rüya Yorumu: Freud’un Evrensel Rüya Simgelerinin Göstergebilim ve Sosyal İnşacı Benlik Kuramları Açısında Eleştirel bir İncelemesi”, *Doğu Batı*, Şubat-Nisan, S. 76, (2016), s. 67-87.

konuştuklarını söylerken B.C, Z.A, G.K ise her iki dilde de konuştuklarını söylediler.

Bu ifadeler üçüncü kuşağın bilinç düzeyinde ve zihinsel olarak yaşadıkları toplumla oldukça bütünleşmiş olduklarının göstergesi olarak değerlendirilebilecek bir durumdur. Anneleri gibi toplumda sosyal hayatın içinde olmaktan korkmayan kızlar, kendi çocuklarını da Danimarkalı yaşlıları gibi gündelik hayatın şartlarına göre yetiştirmeyi düşündüklerini ifade etmişlerdir. Geleneksel din anlayışının da hanımlara gündelik hayatta uyum problemi yaşattığı gözlenmiştir. Örneğin S.A.: *“Haftalık cami sohbetlerinde hanımlardan birinin “Burası gayr-ı müslim bir ülke diye düşündüğümüzden, otobüs biletlerini yıllarca süresinden daha fazla kullanma noktasında hassas davranmadım.” Başka bir bayanın “Çalıştığımız yerde hakkımız olmasa da hastanenin ekmeklerinden yedik. Bu günah olur mu ?” diye hocamıza sormuştu. Hocamız ise bunun da kul hakkı olduğunu ve yaşadıkları ülke kurallarına uymalarının da dini yönünü anlatılınca pişman olup “Biz bunu nasıl telafi edebiliriz bilmeden yaptık.” diye üzüldüklerini gördüm.”* (49, Evli, İşçi, Uşak)

Göçmen ailelere basit dini bilgilerin pratik hayatta nasıl karşılık bulduğunun camilerde anlatılması halinde göçmenlerindin-entegrasyon-asimilasyon üçgeninde yaşadıkları çatışmanın aza indirilmesine katkı sağlayabileceği açık biçimde görülmektedir.

Danimarka toplumu farklı dinlere ve kültürlere toleransı yüksek bir topluluktur. Dindar gençlerin bu avantajı da kullanarak doğru dini bilgilerle entegrasyon sorununu halledebilmesi için Türkiye’den Avrupa’yı tanıyan, göçmenlerin sorunlarını bilen, yaşanan toplumun koşullarını da göz önünde tutarak çözüm yolları bulabilen din görevlilerinin gönderilmesi entegrasyon-asimilasyon ikileminde sıkıntı yaşayan göçmenleri rahatlatılabileceği beklentisi tespit edilmiştir.

4.4.5. Göç ile Birlikte Sosyo-Kültürel Ortamda Çarpık Sosyalleşme ve Uyum Sürecinde Camiler

Göç, hem fiziki anlamda bir nüfus hareketini ifade ederken hem de yer değiştiren nüfusun kültürel anlamda etkileşimini de kapsayan bir sosyal harekettir. Göçle birlikte insanlar mekânsal, psiko-sosyal ve kültürel dünyalar

arasında da bir geçişi ifade etmektedir.¹⁶² Göçmenlik konumu, kişisel zihniyet, tutum ve davranış, kültürel ve hatta dini yaşamına kadar bireyin etkileşim ortamına girmek zorunda bırakan bir konumdur. Özellikle daha küçük yerleşim yerlerinden şehirlere göç eden insanlar, eğitim, ekonomi, meslek ve kültürel anlamda donanımsızlıklarından kaynaklanan sosyo-ekonomik ve kültürel dezavantajlar ile mücadele etmekle karşı karşıya kalırlar. Birçok konuda olduğu gibi kentlerde dini hayatta alışılmışın dışında dini hayat tarzları, ibadetler, organizasyonlar, bilgi kaynakları, dini gruplar, cemaatler, dinsel çoğulculuk yanında bireysel bir dindarlaşma ortamı da sunan etkileşim alanıdır.¹⁶³

İşçi göçü sebebi ile kendi köylerinden Avrupa'nın metropol şehirlerine göç eden Türk göçmenler, ilk yıllarda ailelerini getirmedikleri için toplu olarak belirlenen yerlerde yaşamaya başlamışlardır. Belli bir süre Türkiye'deki yaşam anlayışlarını devam ettirebilmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde iş çıkışı sosyal hayatı tanıma girişimleri olmuş ve yeni yaşam alanındaki kültürel anlamdaki farklılıklar göçmen erkekleri çarpık sosyalleşme sürecine zorlamıştır. Farklı kültür çevresine adaptasyon konusunda altyapı eksikliği ve işçiler arası organizasyonsuzluk gibi nedenlerle erkek işçiler birkaç yıl ya tamamen Türkiye'den getirdikleri gelenek, inanç ve kültürel değerlerden uzaklaşmış ya da küçük gruplar halinde yaşayıp sosyal hayatın içine girmeyi tercih etmemişlerdir. İşçilerin oldukça yabancı oldukları Danimarka şartları, eğitimsiz ve organizasyonsuz göçmen işçileri hem yeni yaşam alanlarında uyumsuzluğa iterken kendilerine özel bir anlayışla hayata yeni bir yorum getirmelerine de sebep olmuştur. Avrupa tarzı bir sosyalleşme süreci yaşayamamışlardır.

Birinci kuşak hanımlardan S.K. kendisinden daha önce Danimarka'ya gelen eşini nasıl bulduğunu anlatırken şu ifadeleri kullanmaktadır: *“Danimarka'ya geldiğimde eşimde ne yoktu ki. İçki, kadın, eve geç gelme ne ararsan vardı. Adam çok değişmişti.”* (67, Dul, Emekli, Uşak) S.K. bunları derken Türkiye'deki yaşam tarzını değiştirmiş bir eşle karşılaşmanın şaşkınlığını dile getirmektedir. Eşlerinden sonra Danimarka'ya gelen hanımların karşılaştıkları sorunlardan belki de en önemlisi buydu.

---

¹⁶² Çelik, s. 136.

¹⁶³ Çelik, s. 138.

E.H. ise, eşinin Türkiye’de iken hoca çocuğu olduğunu ama Danimarka’ya gelince içki dahi içer olduğunu aktarmıştır. Hatta zamanla kendisinin de eşine uymak zorunda kaldığını ve çocuklarını da istediği gibi yetiştiremediğini, ailede herkesin kendi kafasına göre bir yaşam seçtiğini ifade etmiştir.

Aile birleşimi yoluyla gelen kadınlar ve Türkiye’de doğmuş işçi çocuklarının da bu çarpık sosyalleşme şartları ile karşı karşıya kaldıkları tespit edilmiştir.

Katılımcılardan M.A: *“Danimarka’ya ilk geldiğimde kayınpederim “Namaz Türkiye’de kaldı kızım” dediği için yıllarca namaz kılmadım. Daha sonra çevremden görerek namaz kılmaya başladım”* (66, Evli, Emekli, Sivas) ifadeleri ile daha önce gelen aile büyüklerinin yanlış yönlendirmesi ile dini anlamda da sosyalleşme imkânı bulamayan hanımların da olduğu gözlenmiştir.

Kadınlar yeni konum ve koşullara uymada kişisel ve ailevi korkulardan dolayı erkeklerden daha farklı bir yaklaşım sergilemişlerdir. Danimarka devletinin kendilerine sunduğu para kazanma amaçlı iş ortamlarından yararlanmayı tercih ederken uyum konusundaki sosyalleştirme faaliyetlerine katılmak istememiş, isteyenlerin bir kısmı da kontrol mekanizmasının sarsılacağı gibi kaygılarla aileleri tarafından engellenmiştir.

İkinci kuşak hanımların çoğu, *“Hiçbir yere gitmemize izin verilmedi. Yıllarca kayınvalidelerimiz kendilerine hizmet ettirdiler”* sözleri ile sosyal ortamlara girmek istemelerine rağmen nasıl engellendiklerini dile getirmişlerdir. Danimarka’da hala topluma entegre edilmeye çalışılan ve bu konuda çok da başarılı olduğu söylenemeyen Türkiye kökenli göçmenler kendi mantıklarına göre oluşturdukları modern yaşam tarzını Türkiye’de *“Alamancı”* diye tabir edilen yaşam tarzları ile göstermeye devam ettikleri belirlenmiştir.

Bu durumun Türkiye’nin farklı illerinden göç eden işçi aileleri arasında da farklılıklarla kendini gösterdiği ve her ailenin kendi gelenekleri, geldikleri şehrin şartları ve Danimarka’daki koşulları sentezleyip farklı bir sosyalleşme süreci geçirdikleri tespit edilmiştir.

4.4.6. Avrupa Ülkelerinde Değişen Müslüman Algısına Bağlı Olarak Karşılaşılan Sorunlar ve Camiler

Son yıllarda yaşanan terör olayları dünyanın değişik ülkelerine göç etmiş Müslüman kökenli göçmenleri zor durumda bırakmaktadır. Referans çevresinden Türkiye kökenli milletvekili Yıldız Akdoğan'a Avrupa ülkelerinde değişen Müslüman algısı hakkındaki fikirleri sorulmuştur.

Yıldız Akdoğan: *“Avrupa ülkelerinde yaşanan olaylar tüm Avrupa ülkelerinde derin etkiler bırakmaktadır. Örneğin Köln’de yaşanan yeni yıl kutlamaları sırasındaki bir grup Afrika kökenli mültecinin sistematik taciz olayından sonra halkın Avrupa genelinde tepkisine sebep olmuştur. Bu olaydan sonra kamuoyunda “Bu insanları topluma kabul edebilir miyiz?” tartışmaları gündeme gelmiştir. Çünkü modern toplum kadının her konuda özgürlüğünün olduğu bir yapıya sahiptir. Bu gün kadının özgürlüğüne engel olanların ilerde basın, insan hakları ile garanti altına alınmış birçok haklarını engelleyebileceği korkusu ile çeşitli tartışmaların eşiğine gelinmiştir. Ama Batı toplumu bu olaydaki kişileri Afrikalı Müslümanlar olarak değil, Müslümanlar olarak tartışmaktadırlar. Bu tür olaylar artık siyasi parti söylemlerinde de değişmelere sebep olmuştur. Danimarka Halk Partisi ve bazı liberal partilerin entegrasyon değil asimilasyonu kullanmaktayken, Merkez Sol Parti ise buna karşı çıkmaktadır. Yıllara göre negatif anlamda değişen bakış açısı gelişmektedir. 1970’lerde annem misafir göçmendi, 1980’lerde işçi oldu, 1990’larda Türkler, İranlılar, Pakistanlılar gibi ayrıldılar. 11 Eylül olayından sonra ise hepsi Müslüman oldular.”*¹⁶⁴ diyerek dışlayıcı farklılığa dikkat çekmiştir.

Bir siyasetçi olarak dini konuda eğitim almadığını ve her olayda savunma pozisyonuna geçmekten yorulduğunu ve yalnızlığını dile getirmiştir. Yaşanan olaylarla ilgili DİB ile ortak bir çalışma yürütüp yürütülmediği sorulduğunda ise böyle bir çalışmanın olmadığını söylemiştir.¹⁶⁵ Göçmenlerin Müslüman olmalarından dolayı yaşadıkları sorunların çözümü adına Danimarka meclisindeki Türkiye kökenli yetkililerle Diyanet işleri başkanlığına bağlı Danimarka Türk Diyanet Vakfı'nın yeterince irtibatlı olmadığı açıkça görülmektedir.

¹⁶⁴ Yıldız Akdoğan, *kişisel görüşme*, 28 Ocak 2016.

¹⁶⁵ Yıldız Akdoğan, *kişisel görüşme*, 28 Ocak 2016.

Üçüncü nesil gençlerle yapılan görüşmelerde de genel olarak iş ortamlarında ayrımcılık yaşanmadığı ancak Danimarkalıların ve diğer din mensuplarının Müslümanlar konusunda bir tedirginlik yaşadıklarını hissettikleri ifade edilmiştir. Üçüncü kuşak hanımlardan

L.Y.: “Danimarka toplumunun özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra Müslümanlara karşı tavırları olumsuz bir şekilde değişmeye başladı. Bu olaydan sonra yeni kapanmış biri olarak iş ortamında dışlandığımı hissettim. Bazı işyerlerinde ve çevrelerinde çarşaf giyenlerin dışlandığına şahit oldum. Karikatür krizinin yaşandığı dönemde ise, “Niçin böyle hakaret ediliyor?” diyenlerin olduğuna şahit olduk. Birçok kişi Kur’ân-ı Kerim alıp okudu. Ancak Fransa’daki terör olaylarından sonra Danimarka toplumunun daha çok etkilendiğini düşünüyorum. Danimarka kralı Fransız, Danimarka ve Fransa arasında özel bir bağın olmasının bunda etkili olabileceğini düşünüyorum. Avrupa’nın neresinde olursa olsun yaşanan terör olayları bize dışlanmışlık olarak etki ediyor.” (29, Evli, hemşire, Sivas). sözleri ile Fransa’daki saldırılar sonrası Müslüman algısındaki değişmeyi iki ülke arası akrabalık bağlarıyla ilişkilendirmiştir.

L.Y.’nin annesine aynı soru sorulduğunda: “İş, okul ve normal yaşamlarında dışlanmadık. Birinci nesil sadece dil bilmedikleri için yeni ortama alışma sıkıntıları yaşamışlar. Bizler dil biliyorduk hiç sıkıntı yaşamadık. Üçüncü neslin sıkıntılarının daha başka. Çünkü terör olaylarıyla ilgileri olmadıkları halde Müslüman olduklarından dolayı dışlanıyorlar. Bence üçüncü neslin sıkıntıları birinci ve ikinci nesilden daha zor.” (52, Evli, İşçi, Sivas) sözleri ile üçüncü kuşağın sorunlarının ne şekilde değiştiğine dikkat çekmiştir.

Müslüman göçmenlerin kendi aralarında da farklı bir hiyerarşiye dikkat çeken L.Y., işçi olarak gelenlerden ziyade savaş ortamından kaçan mültecilerin gruplaşmalara sebep olduğundan dolayı Danimarkalıların Müslüman algısındaki değişimin hızında etkisi olduğunu vurgulamıştır. Aynı görüşte ikinci kuşak hanımlardan da benzer ifadeler işitilmiştir. İkinci kuşak hanımlardan C.Y.: “Danimarkalı patronum, Müslüman olduğu halde oruç tutmayan bir Müslüman çalışanı sert bir dille eleştirerek “Sen gerçek bir Müslüman olsaydın orucunu tutardın.” demişti. Son yıllarda ise Danimarkalılar bize “Kati mi yoksa esnek

Müslümanlardan mısınız?” diye soruyorlar. Önceleri bu sorularla karşılaşmazdık.” (49, Evli, Pedagog, Sivas) ifadeleriyle iş hayatında yaşadığı tecrübe ile birlikte değişen Müslüman algısının değişimine dikkat çekmektedir.

Terör olayları Danimarkalılarla diyalogu da negatif yönde etkilemiştir. L.Y.: *“Yaşanan terör olayları Danimarkalılarla göçmenlerin diyalogunu olumsuz yönde etkiledi. Aynı ortamda çalıştığımız kişiler olaylarla ilgili konuşmak istemiyorlar. Çünkü konuşunca bu konudaki hassasiyetlerinden dolayı tartışma ortamı oluşturmak istemiyorlar. Ama bizler bir yandan da kendilerinin o teröristleri desteklemediğimizi anlatma fırsatı bulamıyoruz.” (29, Evli, hemşire, Sivas). Diyalog sıkıntısından dolayı göçmenlerin kendilerini ifade edemedikleri katılımcıların çoğunluğunca da vurgulanmıştır. Gençler, “Konuşsak da ne biliyoruz ki anlatalım” sözleri ile de dinî anlamda bilgi eksikliğine bağlı olarak sıkıntı yaşadıklarını vurgulamak istemişlerdir. Bir çok gencin camilerin bu gibi konularda danışma mekânı olması yönünde talepleri olduğu da tespit edilmiştir.*

G.K.: *“Ben işimde başarılı bir ekonomistim. Çok iddialıyım. İş görüşmelerinde kılık kıyafetinden dolayı ayırım gördüğümü hissediyorum. Sebebini bilmiyorum ama ben bu ayrımla karşılaşıyorum.” (29, Boşanmış, Ekonomist, Sivas). İş ortamında direk ayrımcılığa maruz kaldığını söyleyenler de olmuştur ama bu diğer gençlerce doğrulanmamıştır.*

Birinci kuşak hanımlar Müslüman kimliklerinden dolayı sıkıntı yaşamamışlardır. Onlar dil problemi yaşamışlar ve Danimarkalıların onlara yardımlarını anlatırken minnettarlıklarını da dile getirmişlerdir. Birinci nesil hanımlarla sohbet ortamında konuşulurken: *“Bunların hırsızları bile yalan söylemeyi bilmezdi vallahi biz öğrettik. Danimarkalı hırsıza “Şu saati çaldın mı?” diye sorulunca “Evet, çaldım.” derdi. Yabancılar gelince “yok biz çalmadık” dediler. Onlar da öğrendiler”* derken sadece Türkiye’den değil genel olarak yabancıların göç etmesiyle birlikte toplumdaki değişimleri kendi lisanı ile anlatması açısından önem arz etmektedir. Birinci kuşak hanımlardan hiçbir katılımcımız dil ve kültüre bağlı uyum sorunu dışında Danimarkalılarla ilgili problem yaşadığını söylememişlerdir.

İkinci kuşak hanımlar ise Danca konuşabildikleri için iş ve okul ortamlarında daha iyi şartlarda çalışmışlar ve Müslüman kimliklerinden dolayı sıkıntı yaşamadıkları görülmüştür.

Görüştüğümüz üçüncü nesil hanımlar ve genç kızların ise terör olayları ile değişen Müslüman algısına bağlı sorunlar yaşadıkları tespit edilmiştir. Üçüncü kuşak hanımlar ve genç kızlar camilerde özellikle dini bilgilerin sistemli verilmesi halinde kendilerini daha iyi ve özgüvenle ifade edebileceklerini vurgulamışlardır, Camilerdeki din hizmetleri gençlerin de değişen Müslüman algısına bağlı olarak yaşayacakları sorunların üstesinden gelme adına kendilerine özgüven kazandıracağı bunun büyük bir ihtiyaç olduğu tespit edilmiştir.

Din görevlilerinin görev yapacakları camilere gelmeden önce Avrupa'da Müslümanların yaşadıkları hassas konularla ilgili özel eğitim almaları önemlidir.

4.5. Camiler, İslami Cemaatler Arası İlişkiler ve Göçmen Kadınların Dinî Sosyalleşmesi Üzerine Etkileri

Diyanet İşleri Başkanlığı ve cemaatlerin dindarlık üzerine etkileri farklılık göstermektedir. Başkanlık, dindarlığın manevi yönüne katkı sağlarken cemaatler ise dini davranışlarda daha etkilidir. Diyanet Allah'ın rahmet ve merhameti, sevgi, dua, dayanışma ve sosyal içerikli temalara yoğunlaşır. Cemaatler ise Allah korkusu, imtihan, hesap verme, haramlar ve Müslümanca yaşama gibi temalarla toplumun dini yaşamında etkilidir. Bu iki farklı yöntem, iki farklı dindarlaşmayı da beraberinde getirmektedir.¹⁶⁶

Cemaatler ve tarikatlar, kendilerine gönül vermiş insanlara aidiyet hissi kazandırırken aynı zamanda insani ilişkiler, hayatlarına yön verebilecekleri bir dizi kurallar, kimlik ve organizasyonlar sunmaktadır. Maddi destek iş ortamı ve yer bulma konusunda manevi imkânların yanında maddi imkânlar da sunarak kurdukları bir denetim ağı ile insanlar üzerinde etkili olmaya çalışmaktadırlar.¹⁶⁷

Danimarka'da da çeşitli cemaat, tarikat ve gruplara ait mekânlar da mevcuttur. Bu mekânlar hem ibadet hem de çeşitli program ve sosyal aktiviteler için kullanılmaktadır.

¹⁶⁶ Onay, s. 201.

¹⁶⁷ İsmail Altıntaş, *Dış Göç ve Din*, İstanbul, DEM Yayınları, 2008, s. 227.

Bazı dönemlerde Diyanet camilerinde görev yapacak din görevlilerinin olmadığı zamanlarda bu açığı doldurmada etkili olmuşlardır. Diyanet camilerine gelen cami cemaati zaman zaman bu mekânları da kullanmaktadır. Göçmen bayanlar da Diyanet'e bağlı camilerde kendilerine yer bulamadıkları veya kendilerini oraya ait hissetmedikleri dönemlerde kendilerine yakın hissettikleri tarikat ve cemaatlerin mekânlarında din hizmeti almışlardır.

Hem camide Kur'ân öğrenip hem de diğer cemaat ve tarikat camii ve mekânlarında faaliyetlere katılanların sayısı az değildir. Diyanet camileri dışındaki mekânlara giden hanımlar aldıkları hizmetlere vefa olarak oraya da devam ettiklerini söylemişlerdir.

Hanımlar en çok Diyanet camilerine güvenmektedirler. Merak ettikleri konularda da en güvenerek başvurdukları yerin Diyanet camileri olduğunu belirtmişlerdir.

Danimarka'da çeşitli cemaatlerin bazı konulardaki farklı yorumları orada yaşayan göçmen ailelerin dikkatini çekmektedir. Örneğin, Güneş'in 17 dereceye kadar alçalmadığından hareketle yatsı namazı vaktinin takvimlerinde gösterilmemesi, kurban ibadetlerinin bebekler de dâhil herkesin yükümlüğü olduğunun söylenmesi gibi dini anlamda dikkat çeken konular olmuştur. Bu gibi farklı söylemler halkın dindarlık algısında da çelişkilere yol açmıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak hizmet veren camiler göçmen ailelerin bu tür konulardaki sıkıntılarına cevap vermektedir. Diyanet takvimleri ile namaz vakitlerinde sıkıntı yaşayanlara yardımcı olunmaktadır. Ayrıca Hac ve Umre organizasyonları, cenazelerin tekfin ve teçhiz hizmetlerinde de camiler önemli fonksiyonlar eda etmektedir. Farklı grup ve cemaatlere mensup kişiler de bu hizmetlerden yararlanmaktadırlar. Farklı grup ve cemaatlere ait bir mekânlarda da dini hizmetler verilmektedir.

Kocatepe Camii'nde hanımlara yönelik faaliyetlerin olmadığı zamanlarda kadınlar Fatih Camisi'nde Kur'ân ve dini eğitim almışlardır. Camilerin birbirine yakın olması sebebi ile Fatih Camii'ne (Süleyman Efendi Grubunun camisi) yıllarca gittiği halde Kocatepe Camii'nin faaliyetlerine katılan hanımlar da vardır.

Fatih Camisi (Süleyman Efendi cemaatine bağlı) dışında sayılan gruplara devam eden hanımlar Kocatepe Camii faaliyetlerine katılmamaktadırlar. Sadece kermeslerde cami cemaatleri birbirlerini ziyaret ederek destek vermektedirler.

Birinci nesil hanımlardan N.T.: *“Yıllardır Fatih Camii’ne gidiyorum. Kendimi oraya ait hissediyorum. Ama kermes hazırlıkları olunca Kocatepe Camisi’ne yardım amaçlı geliyorum. Biz oraya alıştık. Yıllarca bizimle ilgili olduk Allah onlardan razı olsun. Onlara çok şey borçluyuz.”* (69, Evli, Emekli, Kayseri).

İkinci nesil hanımlardan H.T.: *“Annem Menzile bağlı biri. Biz de oraya gönül verdik. Menzile bağlı arkadaşların geldiği bir mekânımız var. Menzile bağlı hanımların cenazeleri çoğunlukla Kocatepe’de yıkılıyor. Biz de cenaze olduğunda Kocatepe Camii’ni kullanıyoruz.”* (43, Evli, İşçi, Denizli).

İkinci kuşak S.A.: *“Kurulduğundan beri Kocatepe Camisi ve din görevlileri ile iç içe olmaya çalışan bir aileyiz. Bu caminin dışında hiçbir yere gitmiyorum. Kermesler dönemi Allah rızası için çeşitli camilerde çalışıyorum. Kocatepe’deki bütün kadın faaliyetlerinin başlamasında öncülük etmeye çalıştım. Yeni nesil gençlerle ilgili çok kaygılarım var. Yıllarca kendi çocuğum için kaygılandım, ama artık torunum olunca cami hizmetlerinin önemini daha çok anladım. Gençlerimiz yeterince doğru bilgiyi öğrenmezse neyin gelenek, neyin dini ibadet olduğunu ayıramayacak duruma geldi. Son dönemlerde gençlerin bayram namazlarını, Kurban kesmeyi dini bir ibadet değil geleneksel bir şey olarak görmeye başladılar. Gençlerin kulaktan duydukları bu ibadetleri yaşamlarına geçirmedikleri için belli bir süre sonra gelenekten kaynaklandığını düşünmüyorlar.”* (49, Evli, İşçi, Uşak)

Kocatepe Camii Kadın cemaati, çocuklarının cemaat ve tarikat camilerinden ziyade Diyanete bağlı camilerce eğitilmesini istemektedirler.

Gençlerin camiye gelmeleri, bizzat imamla tanışmaları, dini bilgiler edinebilecekleri bir yer olduğunu bilmeleri gerektiğini, onlar gitmiyorsa din görevlisinin onların yanına gitmesi gerektiğini çünkü gençlerin farklı dinden veya hiç inancı olmayan arkadaşları olduğunu ve gençlerin onlarla daha fazla vakit geçirdiğini ifade etmiştir. Ailelerin sözlerine kulak vermeyen gençlerin kiliseler gibi camileri de boş bırakacaklarından korktuklarını dile getirmişlerdir.

Diyanet'e bağlı camiler, diğer grup, tarikat ve cemaatlerin camileri ve oralarda görev yapan din görevlileri ile iletişim halinde olması halinde daha zengin ve kucaklayıcı bir hizmet de vermiş olabilirler.

4.6. Sosyal zlme ve Camiler

Bir toplumun sağlıklı işleyişinin sarsılması veya toplumu ayakta tutan inanç ve değer sisteminin etkinliğini yitirmesi, sosyal müesseselerin norm ve değerlerle uyumunu yitirmesi olayı sosyal çözülme olarak tanımlanabilir. Bireylerin yaşadıkları topluma uyum sağlayamaması yanında ait olduğu cemaate ait değer yönelimleri ve kendi sahip olduğu normların sosyal denetim mekanizmasını harekete geirememeye başlaması ile sosyal çözülme başlar.¹⁶⁸

Modern Batı toplumlarına g yolu ile giden göçmen aileler, ne tam anlamıyla Batılı topluma uyum sağlayabilmiş ve de Batı karşısında kendi kültürünü muhafaza edebilmiştir.

Ailelerinin kontrolünde yetişen gençler daha az etkilenmişlerdir. Ama bu durum ailelerinin kontrol edemediği gençlerin geleceğe olan güvenlerinde endişelere sebep olmuştur. Bu endişeler gençleri içki, eğlence, madde, ilaç kullanma, gayr-i ahlak yaşantılara vs. yönelmeye itmiştir. İnternet kullanımının kontrol altına alınamaması ise gençlerin çeşitli terör gruplarına sempati duymasına neden olmuştur.

Yurtdişında din hizmeti veren camiler toplumsal çözülmeye karşı, toplumsal normların ve değerlerin kişiler üzerindeki sosyal kontrol mekanizmasını tekrar alıştırma adına önemli bir fonksiyonu eda edebilecek yapıya sahiptir. Camilerdeki din görevlileri de, toplumun kaybettiği bu sosyal kontrol mekanizmasının tekrar devreye girmesini sağlamada diğer kurumlarla uyum içinde önemli katkılar sağlayabilir.

---

¹⁶⁸ Orhan Türkdoğan, *Değişme, Kültür ve Sosyal zlme*, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1996, s. 182.

4.7. Doğru Bilgiye Ulaşma Açısından Camilerin Rolü

İslam dininde Hıristiyanlıktaki gibi dinsel bir otoritenin olmadığı bilinmektedir.¹⁶⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı 1982 Anayasası'nda genel idare içerisinde, laik ve bütün grup ve düşüncelerden uzak bir kurum olarak tarif edilmektedir. Anayasa'nın 136. maddesinde ise, Diyanet'e ulusal dayanışma ve bütünleşmeye katkıda bulunma görevi verilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı, din gibi suiistimale açık bir konuda, hem objektif bilgilerle din hizmetlerinin verilmesi hem de Türk toplumunun birlik ve bütünlüğünün sağlanmasında parçalanmalara, suiistimallere ve dine ve sosyal yapıya aykırı yapılanmalara yol vermeden hizmet etme konusunda önemli bir işleve sahiptir.¹⁷⁰ Diyanet'e bağlı camiler, yapılan görüşmelerde göçmen ailelerin din hizmetleri noktasında en güvenilir buldukları kurumlar olarak gözlemlenmiştir. Çünkü Diyanet Kurumu tarikatlar ve cemaatlerde olduğu gibi itaat ve bağlılık gibi kriterlere göre değil güven kriterine göre tercih edilmektedir.

4.7.1. Marjinalleşmeden Dindarlaşma Sürecinde Camiler

Avrupa ülkelerinde yaşayan gençlerin yerli yaşlılarına göre toplum dışına itilme oranları daha yüksektir. Bu gençlerin diğer gençlerle ortak sorunlarının yanında göçmen olmalarından kaynaklanan özel sorunları da bulunmaktadır.

Marjinalleşme sürecinin ilk aşamasında sosyal çevre, eğitim, iş deneyimi, ayrımcılık, dışlanma, kültürel yozlaşma gibi bireylerin sorun yaşayabileceği durumlar etkili olurken, aslında marjinal kişilerle diğerlerini yol ayrımına getiren faktörler kişisel ve tesadüfi olmaktadır. Olumsuz deneyimler bireylerin marjinal bir yaşam tarzını seçmesine ve bu yeni yaşam tarzına alışmalarına sebep olmaktadır. Bir ileri aşamada ise buldukları koşulları değiştiremedikleri için bu durumlarını gerekirse etnik bir ideoloji ile aklama yoluna giderek koşullara uyum sağlamaktadırlar. Gençler daha kaliteli işleri yapmak için yeterli donanıma sahip olmadıkları gibi babalarının yaptıkları düşük ücretli, kalitesiz ve yorucu işlerde de çalışmak istememektedirler.

---

¹⁶⁹ Sönmez Kutlu, "Aleviliğin Diyanet'te Temsil Sorunu", [www. sonmezkutlu. com/content/](http://www.sonmezkutlu.com/content/) (Erişim tarihi: 04. 05. 2016)

¹⁷⁰ İhsan Çapçioğlu, *Modernleşen Türkiye'de Din ve Toplum*, Ankara, Otto Yayıncılık, 2011, s. 300.

Yerli akranları ile rekabet edemezken, okula yeterli ilginin olmaması göçmen gençlerin sorunlarını daha da arttırmaktadır. Hollanda'da yaşayan göçmen gençler arasında yapılan bir araştırmada gençler üç grupta kategorize edilebilmiş.

Birinci grup içinde buldukları koşulları toplumsal olarak kabul edilemeyen araçlara (kaçakçılık, uyuşturucu satmak, kaçak çalışmak vs.) başvurarak tatmin edici bir gelire ulaşmayı tercih edenler; ikinci gruptakiler, iyi bir iş bulmak için çeşitli dil ve meslek kurslarına giderek hala yerleşik toplumun sunduğu olanaklardan yararlanmak isteyenlerin oluşturduğu gruptur. Bu grup henüz marjinalleşme sürecinin başında bulunanlardır. Son grup ise sorunlarının çözümünü alkol, eroin ve uyuşturucu gibi maddelerde arayanlar olarak kategorize edilmiştir. Bu gençler bağımlılık nedeniyle kriminal yollara girmek zorunda kalmaktadırlar. Etnik ve dini yabancılaştırma gençleri kendi toplumundan koparıırken yaşadıkları topluma entegre olamadıkları için boşluğa düşürmektedir.¹⁷¹

Erkeklerle göre üçüncü nesil kızlar kısmen ailelerinin kontrolünde oldukları için karşı cinsleri kadar marjinal grupların içinde değildir. Son dönemde kız çocukların yükseköğrenim kurumlarında sayılarının erkeklere oranla daha da arttığı gözlemlenmiştir.¹⁷²

Son yıllarda Danimarka üniversitelerinde birçok bölümde kız öğrencileri görmemiz mümkündür.

İrfan Kurtulmuş: *“Kızların okuma grafiği gittikçe artmaktadır. Kızlar erkeklere göre daha çok ailelerinin kontrolindedir.”*¹⁷³

Referans çevresinden Yıldız Akdoğan: *“İkinci ve üçüncü kuşak kadın ve genç kızların üniversitelerde tıp, hukuk, gazetecilik, sanat, siyaset vs. birçok meslek dallarında eğitim almaktadır. Her yıl genç kızlarda okuma grafiği yükselmektedir. Erkek göçmen çocuklar ise, Filistin, Fas, Pakistan vb. gibi diğer ülkelerden gelen genç erkekler gibi okumaya meyilli değiller. Okul ortamından çeşitli bahanelerle uzaklaşmayı tercih etmektedirler. Bu konuda benim şahsi*

---

¹⁷¹ Canatan, s. 42-51.

¹⁷² Göle, s. 71-80.

¹⁷³ İrfan Kurtulmuş, *kişisel görüşme*, 26 Ocak 2016.

gözlemim şöyledir. Anneler gerek kültürel anlamda ve gerekse eğitim anlamında ailenin temelidir. Göçmen ailelerde çocuk on iki yaşına kadar annenin yanında yetişiyor. Baba ise otorite ve disiplin sağlamak için korkutma amaçlı fonksiyona sahiptir. On iki yaşından sonra erkek çocuğun babayla sağlıklı diyalog kurması da oldukça zor. Göçmen anneler, erkek çocukları eve geldiğinde “Oğlum aç mısın?” derken kızlara “Şunu yap bunu yap.” diye davrandıkları için erkek çocuklar kendilerini hep annelerinin koruması altında hissediyorlar. Bayan öğretmenler de okul ortamında “Şunu bunu yap.” dediğinde erkekler daha çabuk bıyıyor ve pes ediyorlar. Ev ile dışarı ortamla sağlıklı bağ kuramayınca kimlik problemi yaşayıp kendilerine göre savunma mekanizması geliştiriyorlar. Bunun sonucu olarak “şu öğretmen beni dışlıyor” veya “bu öğretmen ırkçı” gibi sözlerle okulu bırakıyorlar. Ama dışarıda ise hem radikal hem de kriminal gruplarla karşı karşıya kalıyorlar. İki kötü seçenek arasında kalan göçmen erkekler gruplar arasında gidip geliyorlar. Anne ve babalar ise o görevi kaldıramama, bilgisizlik, nereden yardım alacağını bilemedikleri için belki düzeler diye evlendirme yoluna gidiyorlar. Ama evlenen genç kızın da hayatı mahvoluyor. Kızların ise özgüveni daha çok olduğu ve başarılı olmak için her gruptan genç kız (dindar, dindar olmayan, namaz kılan-kılmayan, başörtülü-başörtüsüz) hepsinin okuma konusunda oldukça gayretli olduklarını söyleyebiliriz.”¹⁷⁴

N.H.: “Camide sohbet için beklerken kadınların kendi aralarında bir arkadaşlarını konuşmalarına şahit olmuştum. Kenar mahallelerde oturan bir arkadaşlarının çocuklarının uyuşturucu, fuhuş ve Hizbu’t-Tahrir denen radikal bir dini grup içinde arkadaş seçmek zorunda kaldığını ve diğerlerine göre Hizbu’t-Tahrir’i tercih ettiğini anlatmışlardı. Annenin sırf namaz kaldıkları için o grubu seçtiğini duyunca Hayretler içinde kalmıştım.” (44, Evli, İşçi, Kayseri).

Görüşmecilerimizin de belirtildiği gibi kız çocukları erkeklere göre daha çok ailelerinin kontrolünde oldukları için marjinal gruplarla iletişim kurma ihtimallerinin erkeklere göre da daha düşük olduğu söylenebilir. Erkekler, kızlara göre marjinal gruplarla temas noktasında daha çok sıkıntı yaşamaktadırlar.

---

¹⁷⁴ Yıldız Akdoğan, *kişisel görüşme*, 28 Ocak 2016.

4.8. Dinî Pratiklerde Çeşitlilik ve Bilinçlenme Açısından Camiler

Göçmen işçiler göçün ilk yıllarında çalıştıkları işyerlerinde ibadetlerini kendilerine tahsis edilen küçük yerlerde yapabiliyorlardı. Kadınlar ailelerinden erkeklerle aynı iş ortamında çalışırken birbirlerine yardımcı olarak namaz ve oruç ibadetlerini yerine getirmişlerdir. Fakat tek başlarına çalışan kadın işçiler uzun yıllar bu problemlerini dile getirememişlerdir. Bir kısım göçmen kadın zaten Türkiye’de de dini ibadetlerini yerine getirmedikleri için göç ettikleri ülkelerdeki iş ortamında da ibadet etme ihtiyacı hissetmemişlerdir.

Bir grup ise işlerinden olma kaygısı ve çekindiklerinden dolayı iş ortamlarında oruçlarını tutabilmiş fakat namazlarını kılamamışlardır. Bazı işverenler kendi insiyatiflerini kullanarak işçilerine ibadet ortamları tahsis etmişlerdir.

Göçmen kadınlardan A.B.: *“Çalıştığım yerde içki satılmasından dolayı namazımın da kabul olmayacağını düşündüm ve yıllarca namazlarımı işyerinde kılmadım.”* (63, Evli, Aşçı, Sivas).

Başka bir kadın göçmenin M.A.: *“Bu ülkeye gelin geldim. Yaşım çok küçüktü. Kayınpederim, “Namaz Türkiye’de kaldı” dedi. Ben de inandım ve yirmi yıl namaz kılmadım. Daha sonra kendi kendime böyle şey olmaz. Allah herkesin Allah’ı dedim ve namaz kılmaya başladım. Emekli olduktan sonra Kur’ân öğrenmek için camiye gelmeye başladım. Burada hem Kur’ân öğrendim hem de kandiller, teravihler vs. hem de evde kılabileceğim nafîle namazlar öğrendim.”* (66, Evli, Emekli, Sivas).

Camiye Kur’ân-ı Kerim öğrenmek için gelen kadınların günlük hayatlarında karşılaştıkları sorulara aldığı cevaplar karşısında ibadetlerini terk ettikleri için pişmanlıklarını dile getirdikleri görülmüştür. Bu bağlamda camilerin ve din görevlilerinin önemine bir defa daha vurgu yapmakta yarar vardır. Kadınlar önceleri sadece teravih namazı, Kur’ân öğrenme, mevlit ve cenazelerde camileri kullanıyordu. Cami faaliyetlerinin artması ve camiye devam etme oranının da artması ile her zaman yaptıkları ibadetlere pratik hayatta hem bilinç olarak katkı sağlanmış hem de ibadetlerde sayı olarak çeşitliliğin arttığı görülmüştür. Cami cemaati hanımlar farz ibadetlere ilaveten teheccüt ve evvâbîn gibi nafîle namazlar, şevval orucu hac ve umre ibadetlerine ilginin

artması, zekât ve sadaka kavramlarının evrenselliği, yardım kampanyalarına katılım, kandil kutlamaları, dini nikâh, iftar yemekleri, vs. açısından kişisel ve sosyal içerikli yeni ibadetlerle tanışma imkânını bulmuşlardır. Kadınların cami faaliyetlerine aktif katılımı ile üç nesil kadında da dini ilginin arttığı gözlemlenmiştir.

4.9. Camilerdeki Grup Kimliği, Farklılaşma ve Disfonksiyonel Rolü

Göçmen aileler, yeni yaşam alanlarına uyum sağlamaya çalışırken bir yandan da yaşadıkları topluma kendilerini kabul ettirme çabalarına girmişlerdir.

Göçmenler, yaşadıkları toplumda dışlandıklarını hissettiklerinde veya hayat mücadelelerinde kendilerini yalnız hissettiklerinde dini ve milli kültürlerinden gelen bağlılık duygusu ile yeni yönelimlere başvurmuşlardır. Gettolar da aynı dili konuşan, aynı kültüre mensup Türkler kendilerine ait cami, dernek ve kuruluşlar etrafında birleşerek kültür ortamları meydana getirmişlerdir. Yaşadıkları ortamda birinci kuşaktan farklı olarak kalıcı olma mücadelesi veren ikinci kuşak üyeleri doğup büyüdükları ülkede aynı yaş grupları ile kıyaslanırken yoksun bırakıldıkları fırsatların da farkına varmaktadır.¹⁷⁵

Kendilerini toplumdan dışlanmış hissedilen ve ayrımcılık yapıldığı algısı oluşan göçmenlerde kendi kültürel öğelerini yeniden yorumlama eğilimi görülmektedir. Göçmen ailelerin bir araya gelme alanlarının sınırlı olması nedeni ile etnik kimlik ve dini değerlerini yeniden tanıma ve yorumlama aşamasında camilerde oluşan gruplar birbirlerini etkilemektedirler. Bu etki olumlu olacağı gibi olumsuz yönde de olabilir.

Biz bu bölümde olumsuz yönü ele almaya çalışacağız. Göçün ilk yıllarında göçmenler hem göç ettikleri ülkeden hem de Türkiye'den yeterince destek alamamışlardır. Kendi başlarına teşkilatlanmak ve uygun dini yapılanmayı oluşturmak zorunda kalmışlardır. Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı camilerin açılmasından önce Almanya'da Süleyman Efendi cemaati Avrupa'da faaliyetlere başlamıştır. Camilerin açıldığı ilk yıllarda da bu gruba mensup

---

¹⁷⁵ Nermin Abadan Unat, *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 183-184.

görevliler camilerde görev yapmıştır. Diyanet görevlilerinin Avrupa ülkelerine gelmeye başlaması ile birlikte grup kimliği bizzat teşvik edilmiştir.¹⁷⁶

Camilerin sayılarının artması ile birlikte cemaatler kendi etrafında gruplar oluşturmuştur. Diyanet camilerinden ayrı mekânlarda farklı dini ve sosyal faaliyetleri ile mensuplarının dini eğitimine katkı sağlamaktadırlar.

Cuma ve bayram namazlarında çeşitli cemaatlerin faaliyetlerine devam eden kişiler de Diyanet'in camilerini kullanmaktadırlar. Cami etrafında çeşitli sebeplerle bir araya gelen ve bir grup kimliği, aidiyet hissi ile etkileşime giren bireyler kendilerini bu ortamın ait olarak görmekte-dirler.

Cami derneği ve din görevlilerinin pasif kalması durumunda kontrolsüz aidiyet hissi bireyleri hem etnik hem de dini kimlik noktasında marjinalleşme tehlikesi ile karşı karşıya bırakabilir.

Kendi aralarında kontrolsüz dini yorumlarla farklı bir din algısının oluşumu gerçekleşebilir. Bu konuda farklı İslam coğrafyasından gelen dini grupların etkisi de önemlidir.

Referans çevresinden milletvekili Yıldız Akdoğan: *“Diyanet camilerinin dışında Danimarka’da çeşitli Ortadoğu kökenli camiler de var. Örneğin Arhus’ta bir camide çeşitli radikal grupları destekleyen (IŞİD, Selefi) bir camide konuşan bir imamın IŞİD konusunda ne düşünüyorsunuz sorusuna, “Onun hakkı, yapabilir, edebilir.” diyerek direk olmasa bile kendisini dinleyen insanlara dolaylı yönden etki etmektedir. Yine Ortadoğu kökenli başka bir camiye İngiltere’den getirilecek konuşmacının “Kadın taşlanabilir”, gibi söylemleri olduğunu biliyoruz. Bu söylemler gençleri ve kendisini dinleyen erkekleri etkilemektedir. Modern dünyanın anlayışı ile oldukça çelişen bu söylemler, dinin politize edilmesi gibi cami endeksli sorunlar Danimarka’da siyasi partilerce de politika malzemesi olarak kullanılmaktadır.”*¹⁷⁷

Göçmenler, özellikle Cuma namazlarında farklı milletlerin camilerini de kullanmaktadırlar. Bu camilerdeki gözlemleri gençlerin zihninde bizim camilerimiz kavramını geliştirmektedir.

¹⁷⁶ Perşembe, s. 123.

¹⁷⁷ Yıldız Akdoğan, *kişisel görüşme*, 28 Ocak 2016.

Referans çevresinden İrfan Kurtulmuş: “*Türkler, gitmeseler de kendilerine ait bir camileri olsun istemektedirler.*”¹⁷⁸

Gençlerle yapılan görüşmelerde gençlerin ve hanımların hemen hemen tamamı Türklere ait camileri kullandıkları ve diğer milletlerin camilerine gitmediklerini ifade etmişlerdir. Camiler millileşme tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktadır. Bir sonraki aşamada cami ile birlikte ibadetler ve diğer ritüeller de millileşip bir rekabet atmosferi oluşabilir. Bu durum hem Müslüman gruplar arasında dini anlamda farklılaşmayı tetiklerken hem de kişinin kendini ait hissettiği grubu kutsallaştırması sonucunu da tetikleyebilir.

Hepsi Türkiye kökenli göçmen olmasına rağmen farklı tarikat ve cemaat camilerine gidenler ve Diyanet camilerine devam edenler arasında bile farklılıklar gözlemlenmiştir. Etnik ayrımcılık sorunundan şikâyetçi olan bireyler ve grupların, etnik ve dini ayrımcılık yapan gruplar haline gelmesi karşılaşılabilecek sorunlar arasındadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı camilerde kuşatıcı, sevgi, hoşgörü, dayanışma ve yardımlaşma gibi temel değerlerden uzaklaşma durumu ile karşı karşıya kalınabilir. Türk Diyanet Vakfı ile camilerdeki din görevlilerinin ve cami derneklerinin koordineli olarak çalışması ile kısmen belirmeye başlayan bu farklılaşma ile ilgili sorunlar engellenebilir.

4.10. Göçün Geçicilik Karakterindeki Değişim ve Camiler

Danimarka, iş piyasasının işgücü gereksinimini karşılamak için 1960’lı yılların sonunda Türkiye, Pakistan, Fas ve eski Yugoslavya ve bazı Ortadoğu ülkelerinden Müslüman kökenli “misafir işçileri (gæsterarbejder)” kabul etmeye başlamıştır.

İlk aşamada göç eden birinci kuşak göçmenleri burada bir miktar sermaye biriktirdikten sonra anavatanlarına geri dönmeyi planlayan erkek göçmenler oluşturuyordu.

---

¹⁷⁸ İrfan Kurtulmuş, *kişisel görüşme*, 26 Ocak 2016.

Geçen zaman içinde çeşitli sebeplerle geri dönüş planının gerçekleşmeyeceğini anlayan göçmen işçiler, ailelerini Danimarka'ya getirmeye başladılar.

1973 yılında petrol kriziyle birlikte meydana gelen küresel ekonomik durgunluk sebebi ile, Danimarka yurtdışından işçi getirmeyi durdurdu. Ama Göçmen işçiler aile birleşimi yasasının kendilerine tanıdığı haklardan yararlanarak eş ve çocuklarını Danimarka'ya getirmeyi sürdürdüler.

İlk kuşak göçmenlerin bu ülkedeki kurumlaşma sürecini hızlandıran aile birleşimi yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Bu dönemde Müslüman göçmenler, içerisinde mescit ve camileri bulunan dernek ve işçi lokalleri açarak örgütlenmeye başladılar.¹⁷⁹

1970'li yıllarda, göçmenler eski evleri veya depoları satın alarak restore ettikten sonra dernekler kurup camiler açmışlardır. Bu durum kamuoyunun dikkatini çekmemiştir. Ancak aile birleşimi ile eşler ve çocuklar gelince daha büyük mekânların kullanılması kamuoyunun dikkatini çekmiştir.¹⁸⁰

Özellikle birinci kuşak göçmen kadınlar Danimarka'da ilk cami olan Kopenhag Kocatepe Camii'nin ilk alındığı yıllardaki heyecanı anlatırken duygu dolu dakikalar yaşamıştır.

Birinci kuşak hanımlardan E.T.: “*Caminin satın alınması Diyanet işleri başkanlığı tarafından yapıldı. Erkekler camiye temizledi. Kadınlar ise ellerinden geleni yaptılar. Önceleri herkes teravihlere gelirken seccadelerini yanında getirdi. Daha sonra camiye halı yaptırılacak denildi. İsteyen kaç seccade almak istiyorsa söyledi ve onun parasını ödeyerek bu camiye döşedik kızım. İnşallah cenazemiz de bu camiden kalkar.*” (73, Dul, Emekli, Uşak). Diğer hanımlar da benzer şeyler söylemişlerdir.

¹⁷⁹ Mikkel Rytter ve Marianne Holm Pedersen, *Islam og Muslimer i Danmark: Religion, identitet og sikkerhed efter 11. september*, Museum Tusulanums Forlag, Kopenhag 2011, ss. 25-28. 28 .

¹⁸⁰ Devlet Bilimsel Araştırma Kurumu (Statens Forskningsraad) 1982-1990 yılları arasında; Günümüzde İslam (Islam i Nutiden) başlığı altında bir araştırma projesi başlatmasından sonra, Müslümanların durumunu konu edinen bir dizi araştırma projesi yayımlanmıştır. Thomas Gerholm ve Yngve Georg Lithman'ın 1988 yılında yazdıkları Batı Avrupa'da İslam'ın yeni Varlığı (The New Islamic Presence in Western Europe) kitabıyla, içerisinde Danimarka'nın da yer aldığı, Avrupa ülkelerinde İslam ve Müslümanların durumunu araştırmışlardır.

İkinci kuşak hanımlardan S.A.: “Danimarka’ya geldiğimiz yıllarda eşim önce evlerde namaz kıldırıldı. Çünkü yer yoktu. Daha sonra erkekler bir depo kiraladı ve orada Cuma ve teravih kılmaya başladı. Cami açılana kadar böyle devam etti. Biz hanımlar hep evde kıldık namazlarımızı.” (49, Evli, İşçi, Uşak).

Üçüncü nesil genç kızlardan A.A.: “Ailelerimiz bu sıkıntıları çekmeseydi bizler bu kadar rahat olamazdık. Onlar elinden geleni yapmışlar.” (24, Bekâr, Pedagog, Uşak).

Üçüncü kuşak kızlar ve genç hanımlarla yapılan görüşmelerde camilerin kuruluş aşamasının zor olduğunu işittiklerini anlattılar. Ancak arkadaşlarının ve kendi yaşıtı akrabalarının camiye gelmek istemediklerini söylediler. “Camide gençler için cazip bir şeyler olmalı” fikrinde birleşmişlerdir.

Sosyal yönü oldukça zengin olan bir ülkede büyümüş üçüncü nesil kızlar, annelerinin aksine ailelerin teşviki ile camilere gelmek istememektedir. Gençler daha çok arkadaş ortamı ile bu tür mekânları paylaşmak istemektedirler. Bu nedenle camilerdeki gençlerin ihtiyaçları da göz önünde tutularak yeni yapılan camilerin bu ihtiyaca göre planlanması, eski camilerde ise mekânsal bir takım yenileme çalışmalarına gidilmesi önem arz etmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu tez, Türkiye’den işçi göçü sebebi ile Danimarka’ya yerleşmiş ilk kuşak göçmen kadınlarla birlikte ikinci ve üçüncü kuşak göçmen kadın ve genç kızların modern toplumla uyum sürecinde sosyalleşmelerinin ve dinî sosyalleşme sürecine cami ve din görevlilerinin katkısının belirlenmesine yönelik yapılmış bir çalışmadır.

Bu çalışma kapsamında (üç kuşak için) ayrı ayrı değerlendirilen konular şunlardır:

1. Göçmen kadınların camiyle etkileşimi sonucu sosyal ve dini hayatlarında meydana gelen değişimlere odaklanılmıştır.
2. Kadınların dinî sosyalleşmelerine paralel olarak dini anlamda gelişen bilinçlenme düzeylerinde camilerin rolü irdelenmiştir.
3. Aynı zamanda dinî sosyalleşme ile birlikte camilerin asimilasyonu engelleyici rolü ve entegrasyona katkısının olup olmadığı ölçülmeye çalışılmıştır.
4. Terör olaylarından dolayı Danimarka’da değişen Müslüman algısına bağlı olarak üç nesil göçmen kadınların karşılaştıkları sorunların çözümünde camilerin ve din görevlilerinin fonksiyonları derinlemesine araştırılmaya çalışılmıştır.

Yapılan çalışmada katılımcıların paylaşımları çerçevesinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Camilerin, Türkiye ile bağları zayıflamış gençlerin millî ve dinî kültür ortamları ile tanışmalarına aracı kurumlar olduğu, aynı zamanda bireylerin rutin aile programları dışında sıcak arkadaşlık ilişkilerinin kurulduğu yerler olduğu, göçmen kadına yönelik sosyal roller ve dindarlaşma imkânları için meşru zemin arayışını cami ile birlikte kazandıkları belirlenmiştir.

2. Camilerin, Türkçe'ye yabancılaşmaya başlayan üçüncü nesil ve Kürt kökenli göçmen hanımlar için anadilin pratik olarak uygulandığı alanlar olduğu tespit edilmiştir. Dördüncü nesil diyebileceğimiz ebeveynleri yirmili yaşlardaki çocukların evlerinde de Türkçe konuşulmadığı ve bu nedenle anadilin gittikçe unutulduğu tespit edilmiştir. Dördüncü neslin, din görevlisi ile dilden kaynaklanan iletişim problemi yaşamaya başladıkları ve ileride bu problemin daha da derinleşebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

3. Camilerin, yaşlılar için oldukça önemli bir sosyal alan olduğu, yaşlıları ile buluşup yıllarca yapmak isteyip yapamadıkları ibadetlerini yerine getirdikleri, sıkıntılarını güvenerek anlatabildikleri ve cami için yapılan yardım faaliyetlerinde katkı sağlayarak hayata daha sıkı tutundukları mekânlar konumunda oldukları gözlemlenmiştir.

4. Camilerin, üç kuşak arasında kültür aktarımının merkezi olduğu ve Türkiye'nin farklı illerinin insanlarını da kaynaştırdığı tespitlerimiz arasındadır. Ayrıca cami faaliyetleri ile Türk kültürünün Danimarkalılara da tanıtılma imkânı bulunduğu ve yıllarca diyalog sıkıntısı çeken iki toplumun kaynaşma sağlayacağı mekânlar haline gelebildiği belirlenmiştir. Ayrıca Makedonya kökenli Türkler ve Türkiye kökenli göçmen ailelerin de camiler aracılığı ile birbirlerini tanıdıkları ve birbirleri ile ilgili önyargıların çözülmeye başladığı tespit edilmiştir. Ayrıca Camilerin, dini ritüellerin uygulamalı olarak öğrenildiği mekânlar olmasının yanında ibadetlerinde çeşitlilik (teravih, teheccüt, evvabin, mevlit vs..) arayan bireyler için de güvenilir mekânlar olduğu tespit edilmiştir.

5. Son yıllarda yabancılarla evlilik oranında artış gözlenmiştir. Ailelerin öncelikle çocuklarının kendi hemşehrileri ile evlenmelerini istemekte veya Türkiye'den göç eden aileleri tercih ettikleri yabancı ve gayr-i müslimlerle yapılan evliliklere sıcak bakmadıkları çocuklarına da söz dinlemediklerinden dolayı camilerde görev yapan din görevlilerinden bu konuda yeterince rehberlik yapılmadığını düşündükleri sonucuna varılmıştır.

6. Aileler, farklı milletlere ait camilerden ziyade Türkiye kökenli camileri kullanmakta ve çocuklarının da kendileri gibi olmasını istemektedirler. Dinî çoğulculuğun olduğu bir coğrafyada camilerin göçmenler için çok önemli bir yönlendirme ve rehabilite etmede caminin oldukça fonksiyonel olduğu

belirlenmiştir. Ayrıca Camilere devam etmeyen birinci ve ikinci nesil anneler, çocuklarını camilere götürmeyi tercih etmektedirler. Çocukları farklı bir dine mensup olan kişilerle evlenmiş olan büyükler, bu evliliğe karşı olmamakla beraber çocuklarının etkilenmesinden veya torunlarının Müslümanlıktan başka dini tercih etmesinden korkmakta ve camilere gönderilmesi konusunda isteklerini dile getirmektedirler ki, bu ve benzer talepler dikkate alındığında camilerin, inancı, kültürü, kimliği ve değerleri korumanın en geçerli aracı olduğu sonucuna varılmıştır.

7. Danimarkalılar, birinci nesil kadınlar ve ikinci nesil kadınlara sosyal yaşamlarında ve iş hayatlarında dinî yaşamlarının gereği olan ibadetleri yapma konusunda oldukça yardımcı olmuşlardır. Birinci ve ikinci nesil kadınların kültüre oldukça yabancı olmaları ve dil bilmemelerinden kaynaklanan şahsî çekingenlikleri olduğu tespit edilmiştir. Ancak üçüncü neslin sıkıntıları daha farklıdır. Üçüncü nesil, 11 Eylül saldırıları ile başlayan ve Fransa'daki terör saldırıları ile değişen Müslüman anlayışı ile karşılaşmışlardır. Sosyal hayatlarında ve iş ortamlarında kendilerini ifade edemediklerini belirten gençlerin, camilerde sistematik olarak verilecek din eğitimi ile sıkıntılarını aşabilecekleri ve karşılaşılabilecekleri sorulara cevap bulabileceklerini düşündükleri sonucuna varılmıştır.

8. Birinci nesil kadınların yaşadıkları sorunlar karşısında çocuklarına yasaklar getirerek çözüm üretmeye çalıştığı; ikinci nesil kadınların ise çocuklarını daha serbest bıraktığı fakat alternatif yollar da üretmedikleri belirlenmiştir.

Üçüncü neslin kadınları da dinî anlamdaki karşılaştıkları sorunların çözümünde olaya daha bilinçli yaklaştıkları görülmüştür. Onlar, kendi karşılaştığı sorunların farkında olarak sosyal hayatlarında Müslüman kimliğinin gereğini özgüven içinde söyleyen çocuklar yetiştirmek istedikleri görülmüştür. Ayrıca bu genç anneler, kendilerinin gitmekte kısıtlandıkları ortamlara çocuklarını bilinçlendirerek ve sınırlarını öğreterek göndermeyi düşünürken en önemli güvence olarak camiye gördükleri tespit edilmiştir.

9. Camilerin, Müslüman kimliğinin gereğini yaşamada üçüncü nesil aileler ve çocuklarına en doğru bilgilerle rehberlik faaliyeti yapabilecek merkezler

olması gerektiği düşünülmektedir. Camilerde, meşru eğlence olanaklarının ve kültürel anlamda katkı sağlayıcı etkinliklerin çocuklarını yetiştirirken kendilerinin de işlerini kolaylaştıracağı beklentisi mevcuttur. Farklı coğrafyadan gelen Müslüman kökenli göçmen ailelerin çocuklarının da birbirlerini etkiledikleri bir gerçektir. Farklı mezheplere veya din anlayışına sahip ailelerle etkileşim içindeki çocuklarının sorunlarına kendi dini bilgileri ile açıklık getiremeyeceklerine inanan genç anneler, camilerin mutlaka merkezde danışılacak bir kurum olarak bulunmasında hemfikirlerdir.

10. Makedonya kökenli Türk ailelerin gençlerinin cami programlarına gelmeyi tercih etmedikleri tespit edilmiştir. Makedonya kökenli göçmen aileler için çok önem arz eden mevlit programları üç kuşak Makedon hanımların en önemli buluşma yerleridir. Kültür, aileler arası sıcak ilişkilerin geliştirilmesi ve kız alıp-vermelerle muhafaza edilmeye çalışılmaktadır. Makedon aileler için otokontrol sisteminin daha çok kültürel olarak devam ettiği söylenebilir.

11. Üçüncü kuşak genç annelerin, kendilerini doğduğu topraklara ait hissettikleri, mesleki tecrübelerini yaşadıkları ülke çıkarları için kullanmak isterken “*Danimarkalı Müslümanlarız*” tabirini kullandıkları tespit edilmiştir. Kendilerinin ve çocuklarının Danimarka’ya ait olduğunu, sosyal hayatın içinde olmak istediklerini söylemekte ve farklı tecrübeleri ile Danimarka toplumuna katkı sağlamak istemektedirler.

Türkiye’ye dönüş planı olmayan gençlerin hem diğer Müslüman topluluklarla hem de Danimarka’daki farklı dini gruplarla uyum içinde yaşamaktan memnun oldukları anlaşılmıştır.

12. Üçüncü kuşak göçmenler, hurafelerden uzak olarak doğru din anlayışının verilmesinin internet bilgileri ile olamayacağını düşünmektedirler. Bu göçmenler, camilerde bire-bir gözlemleyerek ve pratik yaparak yaşanabilecek din anlayışının olabileceğine inanmaktadırlar. Üçüncü kuşak göçmenler, “Modern toplumda öze bağlı nasıl bir modern Müslümanlık yaşarım?” sorusunun cevabının camide verileceği kanaatindedirler. En çok güvenilen kurumun ise Diyanet’e bağlı camiler olduğu tespit edilmiştir.

13. Camilerin, Makedonyalı Türk Müslümanlar için ibadetlerin yapıldığı mekân olma özelliğinin yanında ayrı bir önemi vardır. Makedonya halkı (özellikle birinci nesil) camilere, tarihin derinliklerinden gelen manevi bir güç ve Türkiye Cumhuriyeti olarak sığınılacak bir mekân anlamı da vermektedirler.

14. Camilerin gençlerde bir kimlik oluşturduğu söylenebilir. Kendilerini bir eş, öğretmen, Uşaklı, Konyalı, Sivaslı vs. kimlikleri ile dile getiren gençler aynı zamanda “*Kocatepeli Gençlerimiz*” şeklinde de tanımlamaktadırlar. “*Duvak burada açıldı, burada kapanacak*” şeklindeki söylemlerle birinci nesil için de camilerin özel bir kimlik oluşturduğu söylenebilir.

15. Geleneksel aile yapısına sahip bireyler, çocuklarını okuturken dinî bir otoriteden onay alarak ailelerine de söz geçirebilmektedirler. Bu tip geleneksel ailelerde din görevlilerinin desteği ile kızlarını üniversiteye gönderen aileler olmuştur. Ancak göçmenlerin büyük çoğunluğu kızlarının üniversite okumasını zaten teşvik etmektedirler. Camilerin bu konudaki katkısının geleneksel yapıdaki aileler için sınırlı olduğu söylenebilir.

16. Siyasî tercihlerinde birinci ve ikinci nesil daha çok birbirlerinden etkilenirken üçüncü nesil kendilerini anladıklarını düşündükleri kişilere oy vermeyi tercih etmektedirler. Siyasî tercihlerde adayların tercih etmek istemelerine rağmen sadece Müslüman kimliği birinci sırada yer almamaktadır.

17. Terör olayları sebebi ile hem Avrupa genelinde hem de Danimarka’da değişen din algısının gençleri rahatsız ettiği belirlenmiştir. Misafir göçmen, işçi, Türkler ve farklı terör olaylarından sonra Müslüman olarak suça odaklı kesimlerle aynı sınıfta değerlendirilmek, üç nesil kadınları ve gençleri rahatsız etmektedir.

18. Bu çalışmada, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın, Avrupa ülkelerinde yetişmiş, yaşadıkları ülkenin dil ve kültürünü bilen din görevlilerini yetiştirmek amacı ile uyguladığı “Uluslararası İlahiyat Programı’nın önemi daha çok ortaya çıkmıştır. Türkiye kökenli üç nesil göçmenlerin kendileri kullanmasa dahi mutlaka bir Türk Camii olmasını istedikleri açıkça görülmüştür.

Bulgularımızın genel değerlendirmeleri ışığında önceden belirlediğimiz beş varsayımımızla ilgili çıkan sonuç şu şekildedir:

Göçün kültürler arası çatışma nedeni olduğunu varsaymıştık. Araştırmamızın sonucunda varsayımımıza uygun olarak göçün her üç kuşak içinde çatışmaya yol açtığı ancak çatışmanın biçiminde ve şiddetinde kuşaklara göre farklılıklar olduğu sonucuna varılmıştır.

Camilerin kimliği koruma ve entegrasyon sağlayıcı fonksiyonu olduğunu varsaymıştık. Araştırmamızda varsayımımızla örtüşen bir sonuca ulaşılmıştır. Camilerde, sistemli bir dinî bilgi verilip doğru bir İslam algısı oluşturulursa entegrasyona katkısı olabileceği tespit edilmiştir. Birinci neslin entegrasyon sıkıntısında en önemli faktörünün, sosyo-ekonomik ve kültürel hususların değil din olduğu tespit edilmiştir. Ancak ikinci nesilde kültürün daha ağır bastığı, üçüncü nesilde ise yaşadıkları doğru din anlayışı ve kültürle birlikte entegre olma gayreti içinde oldukları şiddetle vurgulanmıştır.

Cami ile birlikte kazanılan kimliğin asimilasyona karşı direnç sağladığını varsaymıştık. Araştırmamızda bu konuda elde ettiğimiz sonuçlara bakarak varsayımımızın kimlik oluşturmada kısmen haklılığı ortaya çıkmıştır. Buna ilaveten kimlik oluşturmada en önemli rolün cami değil aile olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitle birlikte varsayımımız çalışmamız sonuçlandığında tamamen desteklenmediği görülmüştür. Ailede kazanılan kimliğe ilaveten camilerde bütünleşme ile birlikte gelişen dinî ve millî kimlik olgusunun asimilasyona direnç sağlamakta etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Üç nesil kadınlarda camiden beklentilerin farklılaştığını varsaymıştık. Yapılan araştırmada üç nesil kadınların beklentilerinin değiştiği tespit edilmiştir. Birinci neslin önceleri camileri sadece namaz kılınacak, Kur'an öğrenilecek, Cuma Namazı kılınacak ve cenazelerin kaldırılacağı yerler olarak gördükleri tespit edilmiştir. Ancak son yıllarda camilerden beklentileri çocuklarının ihtiyaçlarına göre de değişmeye başlamıştır.

İkinci kuşak kadınların, camileri çocuklarının dinî eğitim almaları yanında dinî ve millî kimliklerini korumaları için önemli mekânlar olarak gördükleri sonucuna ulaşılmıştır.

Üçüncü kuşağın ise diğer iki kuşağın beklentilerine ilaveten camileri, terör olayları ile değişen Müslüman algısına bağlı yeni sorunlarla baş edebilmek için başvuracakları bir mekân olarak gördükleri, ayrıca kendi dinî ve millî kimlikleri

ile yaşadıkları ülkeye uyum sağlamak isterken de cami din görevlilerinden ciddi anlamda rehberlik bekledikleri tespit edilmiştir.

Camilerin fonksiyonlarını yerine getirip getirmemesinin camideki din görevlilerinin pasif ya da dinamik olmasından kaynaklandığını varsaymıştık. Çalışmamızda din görevlilerinin, modern dünyanın şartlarını anlamada yetersiz oldukları, entegrasyon ve asimilasyon ikileminde kalan göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılama ve onlara rehberlik etmede yeteri kadar performans gösteremedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Göçmen aileler din görevlilerinden cami dışında da hizmet beklemektedirler. “*Gençlerimiz camilere gitmiyorsa imamlar onlara gitsin*” sözleri ile bu isteklerini dile getirmişlerdir. “*Zamanında din görevlileri kahvelere gitseydi şu anda camilerdeki cemaat sayısı daha fazla olurdu*” diyen birinci nesil görüşmecinin anlattıkları da bunu destekler mahiyettedir. Din görevlilerinin birbirini tamamlayan din hizmeti vermesinin önemi de çalışmamızda açıkça görülmektedir.

KAYNAKÇA

Akakuş, Recep, “Toplumun Din Konusunda Aydınlatma Açısından Cami ve Mescidlerin Önemi”, *I. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereleri* (1-5 Kasım 1993), Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 1995.

Akdoğan, Yıldız, kişisel görüşme, 02 Şubat 2016.

Alport W. & Zuckerman, Phil, *Din Sosyolojisine Giriş*, çev. İhsan Çapçioğlu & H. Aydınalp, Birleşik Kitabevi, 2006.

Altıntaş, İsmail, *Dış Göç ve Din*, İstanbul, DEM Yayınları, 2008.

Aşkoğlu, N. Yaşar, *Almanya’da Temel Eğitimdeki Türk Çocuklarının Din Eğitimi*, Ankara, TDV. Yayınları, 1993.

Aydın, Muhammed Şevki, “Medreselerin Gerileyiş Sebepleri Üzerine”, *EÜİFD*, S. 4, (1987), s. 321-336.

Barrett, Kurian ve Jonnson, *World Christian Encyclopedia, vol. 1*, University Press, 2001.

Başaran, İbrahim Ethem, *Eğitim Psikolojisi*, Ankara, Umut Yayın, 2000.

Başaran, İsmail, *Danimarka ve İslam*, İstanbul, Ağaç Kitabevi Yayınları, 2010.

Baumann, Martin, *‘Migrant Settlement, Religion and Phases of Diaspora’*. *Migration: A European Journal of International Migration and Ethnic Relations*, 2002.

Batson, Daniel C., *Religion and Individual: A Social-Psychological Perspective*, New York, Oxford University Press, 1993.

Bayyigit, Mehmet, *Din Sosyolojisi*, Konya, Palet Yayınları, 2013.

....., *Kolektif Kimlik*, İstanbul, Sistem Yayıncılık, 1995.

....., *Sosyal Bilimlerin Kavşağında Kimlik Sorunu*, İzmir, Ege Yayıncılık, 1994.

- Berger, Peter L., *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev. Ali Coşkun, İstanbul, İnsan Yay., 1993.
- Bloch, Alice, *The Migration and Settlement of Refugees in Britain*. New York, Palgrave, 2002.
- Canatan, Kadir, *Göçmenlerin Kimlik Arayışı*, İstanbul, Endülüs Yay. , 1990.
- Canbaz, Faik, kişisel görüşme, 1 Şubat 2016.
- Castles, Stephe ve Mark Miller, *The Age of Migration: International Population, Movements in the Modern World*, Third edition, revised and updated, New York, Palgraves, 2003.
- Catinét, *Integrations Status 10 års fremgang og hvad nu?*, København, Catinét Research, 2009.
- Clark, Walter Houston, *The Psychology of Religion: An Introduction to Religious Experience and Behavior*, New York, 1961.
- Cliffort T. Morgan, *Psikolojiye Giriş*, çev. Hüsnü Arıcı ve diğerleri, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, 1998.
- Coşkun, Ali, “Din ve Kimlik”, *M. Ü. İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S. 24, (2003) İstanbul
- Çağlayan, Savaş “Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi” *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, S. 17 (Güz 2016), s. 68-91.
- Çapçioğlu, İhsan, *Modernleşen Türkiye’de Din ve toplum, ”Din, Bilgi ve Kültür Sosyolojisi Yazıları*, Ankara, Özkan Matbaacılık, 2011.
- Çayır, Celal, “Sosyo-Psikolojik Açından Dinî Sosyalleşme Üzerine Bir Araştırma”, *DÜİFD*, Cilt 14, S. 2, 2012.
- Çelebi, Nilgün, *Sosyoloji ve Metodoloji Yazıları*, 2. Baskı, Ankara, Anı Yayıncılık, 2004.
- Çelik, Celalettin, *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına*, İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2013.
- Danmark Riges Grundlov (Danimarka Anayasası), 1953, s. 12.

Demir, Zekiye, *Almanya 'da Yaşayan Türk Kadınları, Durumları, Sorunları, Din ve Diyanet Algıları*, Ankara, DİB Yayınları, 2010.

Echammari, Aminah, *İslam – Naturens Religion*, Arhus 1989.

Er, İzzet, *Din Sosyolojisi*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2008

Fitzpatrick, Joseph P., *The Importance of Community in the Process of Immigrant Assimilation*, The International Migration Review, Vol. I, No. 1 Fall, 1966.

Fruyter, Hans, *Din Sosyolojisi*, çev. Turgut Kalpsüz, Ankara, Doğu-Batı Yayınları, 2013.

Glesne, Corrine, *Nitel Araştırmaya Giriş*, çev. Ed. Ali Ersoy ve Pelin Yalçınoğlu, Ankara, Anı Yayıncılık, 2012.

Grundlov, *Danmark Riges Grundlov* (1953 Danimarka Anayasası)

Gültaş, Ayten, kişisel görüşme, 24 Ocak 2016.

Gültekin, Hüseyin, kişisel görüşme, 03 Şubat 2016.

Günay, Ünver, *Din Sosyolojisi*, İstanbul, İnsan Yay., 1988.

....., “Göç, Din ve Değişme: Batı Avrupa’daki Türk İşçileri Örneği”, *Bilimname*, S. 3, (2003), s. 35-64.

....., *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*, İstanbul, Erzurum Kitaplığı Yay., 1999.

....., “Modern Sanayi Toplumlarında Din: II”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Kayseri, S. 4, (1987), s. 29-58.

Güngör, Özcan, “1,5 ve 2. Nesil Türk Gençlerinin Ailede Dini Sosyalleşmeleri: New Jersey, USA Örneği”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, S. 53:2, (2012), s. 85-119.

Hallahmi ,Benjamin -Beit and Argyle, Michael, *The Psychology of Religious Behavior, Belief and Experience*, Routledge, London and New York, 1997.

Hoffer, Eric, *Kesin İnançlılar*, çev. Erkıl Günnur, İstanbul, İm yayınları, 2005.

Holmboe, Knud, *Ørkenenbrænder*, 2. Baskı, Forlag Borgen, 1956.

Horáková Milada, *Employment and Working Conditions of Migrant Workers*, Czech Republic, 2007, www. eurofound. europa. eu/observatories/eurwork/comparative-information/national-contributions (Erişim Tarihi: 25. 03. 2016).

Hökelekli, Hayati, *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, DEM Yay. , İstanbul, 2009.

http://da.wikipedia.org/wiki/Danmarks_demografi (Erişim Tarihi: 17. 04. 2016)

http://www.diyih.gov.tr/article.php?article_id=46 (Erişim Tarihi: 25. 02. 2016)

<http://www.dst.dk/Statistik> (Erişim Tarihi: 03. 04. 2016)

<http://www.dst.dk/Statistik> (Erişim Tarihi: 03. 04. 2016)

<http://www.familiestyrelsen.dk/11/godkendte-trossamfund/> (Erişim Tarihi: 21. 01. 2016)

<http://www.familiestyrelsen.dk/11/godkendte-trossamfund/> (Erişim Tarihi: 21. 01. 2016)

<http://www.humanrights.dk> (Erişim tarihi: 15/03/2016)

<http://www.inm.dk> (Erişim Tarihi: 03. 04. 2016)

Jörgen Hans Nielsen, “De etniske minoriteter”, ed. Peter Gundelach, *Danskernes Searpreag*, Hans Reitzels Forlag, Kopenhag 2004.

Karacoşkun, M. Doğan, *Psiko-sosyal ve Dini Davranış Çözümlemeleri*, *Dinî ve Sosyal Psikoloji Yazıları*, Din ve Bilim Kitapları, Samsun 2006.

Karlsson, Ingmark, *İslam ve Avrupa: İnanç Ayrılığı-Yaşam Birliği*, çev. Gülseren Ergün, İstanbul, Cem Yay., 2. Baskı, 2000.

Kurt, Abdurrahman, *Din Sosyolojisi*, Bursa, Dora Basım-Yayım, 2011.

Kurtulmuş, İrfan, kişisel görüşme, 1 Şubat 2016.

Kutlu, Sönmez, “Aleviliğin Diyanet’te Temsil Sorunu”, www.sonmezkutlu.com/contend/ (04. 05. 2016)

Kuyucuoğlu İsa, *Danimarka'da Müslüman Toplumun Entegrasyon Sürecinde Dinin İşlevi*, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 8/3, Winter 2013, Ankara.

Kühle, Lene, *Moskeer i Danmark; Islam og muslimske bedesteder*, Forlag Universt, 2006

Kümbetoğlu, Belkıs, *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2005.

Lipset, S. M., *Siyasal İnsan*, çev. Mete Tuncay, Ankara, Teori Yayınları, 1986.

Mayring, Philippe, *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*, çev. Adnan Gümüş ve M. Sezai Durgun, Adana, Baki Kitapevi, 2000.

McNeill, William H., *William Mc Neill'in Önsözü, Dünya Sistemi*, der. G. Gills Frank, Ankara, İmge Yayınları, 2003.

Numanbayraktaroğlu, Sevda, "Zor Sanat Rüya Yorumu: Freud'un Evrensel Rüya Simgelerinin Göstergibilim ve Sosyal İnşacı Benlik Kuramları Açısında Eleştirel bir İncelemesi," *Doğu Batı*, Şubat-Nisan, S. 76, (2016) s. 67-8768

Oktik, Nurgül, *Köyün Çekiciliği Kentin İticiliği, Toplum ve Göç*, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Sosyoloji Derneği, Ankara, 1997.

Okumuş, Ejder, "Din ve Sosyalleşme", *Turkish Studies*, S. 9/11, (2014), s. 434-443

Onay, Ahmet, "Cami Eksenli Din Hizmetleri", *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt:4, Sayı: 12, 2006.

....., *Dindarlık Etkileşim ve Değişim*, İstanbul, DEM Yayınları, 2004.

Otto, Speck, *System Heilpädagogik. Eine Ökologisch Reflexive Grundlegung. 2. Auflage*, München, 1991.

Östergaard, Kate Jensen ve Jensen, Tina, *Omvendelsen til Islam i Danmark: Geaterier og relationer. Törre Tal om troen: Religionsdemografi i det 21. Aarhundrede*, Univers, Höjbjerg, 2007.

Özakpınar, Yılmaz, *Kültür Değişmeleri ve Batılılaşma Meselesi*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

Peach C, *Islam in Europe: The Politics of Religion and Community*, London, MacMillan Press, 1997.

Perşembe, Erkan, *Almanya'da Türk Kimliği Din ve Entegrasyon*, Ankara, Araştırma Yayınları, 2005.

Poul, Gunnar, Viby, Mogensen & Christiansen, Matthiessen, *Mislykket integration? Indvandrernes møde med arbejdsmarkedet og velferdsamfundet*, Rockwool Fondens Forsningsenhed, Kopenhagen, 2000.

Punch, Keith F. , *Sosyal Araştırmalara Giriş*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2005.

Religions of the World (Erişim Tarihi: 03. 03. 2016)

Rytter, Mikkel ve Pedersen, Marianne Holm, *Islam og Muslimer i Danmark: Religion, identitet og sikkerhed efter 11. september*, Museum Tusculanums Forlag, Kopenhag 2011.

Sandahl, Nils, *Islamansigter. Muslimske Ansigter i Danmark*, Kopenhagen 2004.

Sarıgül, Ömer, kişisel görüşme, 27 Ocak 2016.

Simonsen, Jørgen Bæk, *Islam i Danmark*, Århus, Universitets forlag, 1990.

Taşçı, Özcan, *Entegrasyon ve Asimilasyonun Kur'ân Açısından Değerlendirilmesi*, Kelam Araştırmaları Dergisi, 2007.

Toksöz, Gülay, *Uluslar Arası Emek Göçü*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Tosun, Cemal, *Din ve Kimlik*, , Ankara, TDV. Yayınları, 1993.

Tural, Sadık, *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*, Ankara, Ecdad Yayınları, 1992.

Türkçe Sözlük, TDK, Ankara, c. 1, (1988), s. 243.

Türkdoğan, Orhan, *Değişme Kültür ve Sosyal Çözülme*, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, 1996.

Unat, Nermin Abadan, *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus Ötesi Yurttaşlığa*, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.

Vang, Betty *Om kvinderslevevilkår og fysiskplanlægning*, Århus, Århus Universitet, 1987.

Vergote, Antonie, “Çocukta Din”, çev. Erdoğan Fırat, Ankara, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 22, (1978), s. 315-319.

Wallerstein, Immanuel, *Dünya-Sistemleri Kavramına Karşı Dünya-Sistemi Kavramı: Bir Eleştiri, Dünya Sistemi*, der. Gunder frank ve Barry K. Gills, Ankara, İmge Yayınları, 2003.

....., *Kapitalist Dünya Ekonomisinde Hane Yapıları ve Emek Gücü Oluşumu, Irk Ulus Sınıf*, İstanbul, Metis, 2000.

www. inm.dk (Erişim Tarihi: 03. 04. 2016)

Yıldırım, Ali & Şimşek, Hasan, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara, Seçkin Yayınları, 2008.

Zekirovska, Ayser, kişisel görüşme, 29 Ocak 2016.

Zolberg, Aristide R. , *International Migrations in Political Perspective, Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements*, der. M. M. Keely Krtiz, C. B. Tomasi, S. M. Center for Migration Studies, N. Y. Zolberg, 1983.

EKLER

Ek-1 Diyanet İşleri Başkanlığı Görüşme ve Mülakat İzni Belgesi

21-ARA-15 14:14

HRU TIP FAKULTESİ DEKANLIĞI

3183192

SAYFA: 1

21/12 2015 14:14 FAX 903122889714
Evrak Tarih ve Sayısı: 21/12/2015-E.51406

Diyanet Dış İlişkiler

0001/0001

Pin: 76351

T.C.
BAŞBAKANLIK
Diyanet İşleri Başkanlığı

Sayı :84605551-622.01-
Konu :Görüşme ve Mülakat Talebi

T.C. KOPENHAG BÜYÜKELÇİLİĞİNE
(Din Hizmetleri Müşavirliği)

İlgi : 18/12/2015 tarihli Yrd. Doç. Dr. Salih AYDEMİR'e ait talep yazısı.

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğretim üyesi olarak görev yapmakta olan Yrd. Doç. Dr. Salih AYDEMİR'in "Göçmen Kadınların Dini Sosyalleşmesinde Caminin Rolü" konulu çalışması kapsamında 23/01/2016-03/02/2016 tarihleri arasında Din Hizmetleri Müşavirliğimiz çalışma bölgesinde bulunan Kocasoye Camiinde görüşme ve mülakat yapma talebi Başkanlığımıza da uygun görülmüş olup ilgi yazı ilişikte gönderilmiştir.

Bilgilerini ve gereğini rica ederim.

Kazım TÜRKMEN
Başkan a.
Yurt Dışı Türkler Daire Başkanı

EK :
İlgi yazı (1 Sayfa).

Ek-2 Katılımcı Ön Bilgi Formu

Sayın Katılımcı,

Görüşlerinize başvuracağımız bu mülakat ile Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümüne bağlı olarak yapmakta olduğum yüksek lisans tezime veri toplamayı amaçlamaktayım. Göçmen kadınların sosyal hayatta kendine yer bulması zorlu bir süreçtir. Bu mülakat ile tartışmanın odağında bulunan Kocatepe Camii kadın cemaatinin bu konudaki görüşlerini, yaşanan süreçteki algılarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Böyle bir çalışmaya katılmakla Türkiye kökenli Müslüman göçmen kadın hakkında sosyolojik literatürün oluşmasında aktif bir özne olarak rol almış olacaksınız. Bu araştırmada ortaya çıkacak sonuçların, Kopenhag Kocatepe camii cemaati göçmen kadınların durumunun daha iyi anlaşılmasına ve onu rahatsız eden durumlar varsa bunların iyileşmesine/iyileştirilmesine tecrübe ve paylaşımını arttırarak, katkıda bulunacağını ümit etmekteyim.

Görüşme esnasında söylediklerinizin tümü gizlidir. Araştırmacılar dışında kimsenin görmesi mümkün değildir. Kimliğiniz kesinlikle gizli tutulacak, görüşleriniz, gerekli görülen yerlerde kodlarla kullanılacaktır. İstedığınız takdirde çalışma sonuçlarından bilgilendirilmeniz sağlanacaktır. Görüşme başladıktan sonra da istemediğiniz soruları cevaplamayabilir, geçmemizi isteyebilir ya da dilediğiniz anda görüşmeyi sonlandırabilirsiniz. Sunacağınız katkıdan dolayı teşekkür ederim.

Nefide YÜCE

Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Din Sosyolojisi A. B. D
Yüksek Lisans Öğrencisi

EK-3 Görüşme Soruları

Görüşme Tarihi/Saati Görüşme	:
Görüşme yeri	:
Görüşülenin Adı-Soyadı	:
Görüşülenin isim kodu	:

A-Görüşüleni Tanımaya Yönelik Bilgiler

1. Yaşınız:
2. Doğum Yeri (İl Adı) :
3. Danimarka'ya geliş tarihi:
4. Danimarka'ya hangi şehirden göç edildiği:
3. Medeni durumunuz: 01-Bekâr 02-Sözlü/ nişanlı 03-Evli 04-Dul/eşi vefat etmiş 05-Dul/boşanmış
4. Kaç çocuğunuz var?
5. Eğitim durumunuz nedir? 01-okuma yazma bilmiyor 02-sadece okur-yazar 03-ilkokul mezunu 04-lise mezunu 05-üniversite mezunu 06-Diğer (belirt)
6. Çocuklarınız varsa eğitim durumları nedir?
7. Şu an çalışmakta olduğunuz işiniz nedir?
8. Bu meslekte ne kadar süredir çalışıyorsunuz? 01 (1-5) 02 (10-15) 03 (5-10) 04 (15-20)
9. Danimarka'ya zaman geldiniz?
10. Danimarka'ya niçin geldiniz?
11. Bu ülkeye gelmeden önce hangi işi yapıyordunuz?
11. Türkiye'de bakmakla yükümlü olduğunuz kişiler var mı?
12. Yıllık izninizi nerede geçiriyorsunuz?

B-Aileyi Tanımaya Yönelik Bilgiler

1. Ailenin yaşadığı yer hakkında bilgi verebilir misiniz?
2. Ailenin mesleği (Anne/Baba)
3. Ailenin gelir durumu (Anne/baba)
4. Ailenizi dini açıdan nasıl tanımlarsınız 01-Çok dindar 02-Dindar 03-Biraz dindar 04-Dinle ilişkisiz
5. Ailenizde kız ve erkek çocukları arasında bir eşitlik var mıdır?

C-Eş ile İlgili Bilgiler

1. Eşinizin mesleği nedir?
2. Eşinizi dini yönden nasıl tanımlarsınız? 01-Çok dindar 02-Dindar 03-Biraz dindar 04-Dinle ilişkisiz
3. Evliliğiniz ile ilgili olumlu ya da olumsuz ne söyleyebilirsiniz?
4. Danimarka'ya geldiğinizde (Eşiniz sizden önce bu ülkeye gelmişse) ne tür tecrübeler yaşadığınızı kısaca anlatır mısınız?
5. Danimarka'ya eşinizle birlikte geldiyseniz ilk tecrübelerinizi anlatır mısınız?

D-Yaşam Alanına İle İlgili sorular

1- İş yaşamınızda inancınızdan mesleğinizden ya da yaşam tarzınızdan dolayı rahatsızlık hissettiğiniz durumlar oluyor mu?
2. Çalıştığınız ortamda kıyafetinizden dolayı eleştiri tepki ya da takdir alıyor musunuz?
3. “İslam dininde kadının yeri” ile ilgili sorulara cevap vermekte zorlandığınız oluyor mu?
4. Dini inançlarınızla ilgili sorularla ilgili kendinizi yeterli buluyor musunuz?
5. Eğitim hayatınızda dini kimliğinizden dolayı her hangi bir sıkıntı yaşadınız mı? Yaşadıysanız nelerdir?

E-Aile ve Yakın Çevre Aileniz (anne-baba-kardeşler evli iseniz eşiniz)

1. Aile ve yakın çevreniz sizi dini inanış ve uygulamalar bakımından kendilerine kıyasla nasıl görüyorlar?
2. Ailenizle dini konuda çatışma yaşıyor musunuz? Hangi konularda, niçin?
3. Dini konularda çevreniz ile (Türkiye kökenli göçmen aileler, farklı ülkelerden göç etmiş Müslüman kökenli göçmenler) uyuşmadığınız meseleler var mı? Varsa kısaca anlatır mısınız?
4. Dindar çevre tarafından (arkadaşlarınız, akrabalarınız vs.) tarafından dini eksiklik olarak görülen (kıyafet, dini yaşantı, dini bilgi kandillere özen, komşuluk hakkı...) eleştiriler alıyor musunuz?

F-Diğer Sorular

S1. Çocukluğunuzda ailenizden Danimarka'daki yaşam hakkında neler dinlediniz? Şimdi bu anlatılanları nasıl değerlendiriyorsunuz?
S2. Çocukken Danimarka'da yapmak istediğiniz ama kısıtlandığınız konular nelerdi?
S3. Eğitim hayatınızda Müslüman kimliğinizden dolayı yaşadığınız sıkıntılar oldu mu? Kısaca anlatır mısınız?
S4. Danimarka toplumu ile dini ve kültürel anlamda çatışma yaşıyor musunuz?
S5. Müslüman ve Türk kimliğinizden dolayı eziklik hissediyor musunuz?
S6. Kendi kültür ve inançlarınıza ters olduğunu düşündüğünüz ortamlara giriyor musunuz?
S7. Danimarkalı veya farklı milletlerden arkadaşlarınız var mı? Varsa ilişkilerinizden bahsedermisiniz?
S8. Camiler sizler için ne ifade ediyor? Kısaca anlatır mısınız?
S9. Camilerdeki dini merasimler ve sosyal aktiviteler sizde aidiyet hissi oluşturuyor mu?
S10. Entegrasyon konusunda neler düşünüyorsunuz?
S11. Dini ve milli kimliğinizle yaşadığınız topluma entegre olmada camilerin fonksiyonel olduğunu düşünüyor musunuz?
S12. Asimilasyon kavramı hakkında ne düşünüyorsunuz?
S13. Danimarka'da yaşayan Türk toplumunun dini ve milli kimliğini koruma hassasiyeti asimilasyona karşı direnç sağlar mı?

S14. Camilerin asimilasyona direnç sağlayan bir kimlik oluşturma fonksiyonu olduğunu dűřünüyor musunuz? Kısaca anlatır mısınız?
S15. Birinci kuşağın entegrasyonda geç kalmasında asimile olma korkusu var mıdır?
S16. Danimarka'da akraba ve Tűrkiye'den yakınlarınızla hangi tűr organizasyonlarda ve nerelerde bir araya geliyorsunuz?
S17. Camiye ile ne zaman tanıştınız? Sizi kim teşvik etti?
S18. DİB sizin için gűvenilir bir kurum mudur?
S19. Kadınlar camilerden ne tűr hizmetler almaktadır? (<i>Üç kuřak için ayrı soruldu</i>)
S20. Camilerde gűrev yapan din gűrevlilerinin, kadınların din eđitimi ve sosyal hayata katılmasında fonksiyonları olduđunu dűřünüyor musunuz?
S21. Din gűrevlisi kadın/erkek profili nasıl olmalıdır?
S22. Yaşadığınız ortamda din gűrevlisi beklentilerinizi karşılıyor mu?
S23. Camilerin sosyal açılımlı din hizmeti sunmasında fiziksel yapısını ve din gűrevlilerinin performanslarını yeterli buluyor musunuz?